

ТРАГІЧНІ ПОДІЇ 30-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

у зв'язку із 70-ми роковинами
голодомору в Україні

Випуск 1

Міжрегіональна Академія управління персоналом
Хмельницький інститут
імені Митрополита Київського і всієї України, Предстоятеля Української
Православної Церкви Блаженнішого Володимира

Трагічні події 30-х років ХХ століття як засіб формування
ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ в УКРАЇНІ
(у зв'язку із 70-ми роковинами ГОЛОДОМОРУ в УКРАЇНІ)

Матеріали науково-практичної конференції
Хмельницький, листопад 2003 р.

Випуск 1

Хмельницький, 2004

ББК 63.3(4 Укр)622-я 43

УДК 92(477)

Т 65

Рецензенти:

докт. іст. наук, проф. Складенко Є.М.;

докт. іст. наук, проф. Нестуля О.О.;

докт. іст. наук, проф. Добржанський О.В.;

докт. іст. наук, проф. Марусик Т.В.

Редакційна колегія:

Білий Л.Г. (голова);

канд. економ. наук Кравчук В.В. (заступник);

канд. іст. наук Білошицький С.В.;

канд. іст. наук, доц. Олійник М.П.;

канд. пед. наук Матейок О.А.;

канд. економ. наук Ковальчук В.Г.

Літературний редактор: Івановська Т.Б.;

Технічний редактор: Захожа О.В.

Відповідальний за випуск: канд. іст. наук. Маркова С.В.

Друкується згідно з рішенням

Вченої ради Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол №4 від 8 грудня 2003 року).

Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до публікації й статті тих авторів, думки яких не в усьому поділяє.

Трагічні події 30-х років ХХ століття як засіб формування тоталітарної системи в Україні (у зв'язку із 70-ми роковинами голодомору в Україні): Матер. наук.-практ. конф. — Хмельницький, листопад 2003 р. Вип. 1., 2004р. — 108 с.

У пропонованому збірнику подано доповіді та виступи учасників науково-практичної конференції, присвяченої вшануванню пам'яті мільйонів загиблих від голодомору 1932-1933 рр.

Для науковців, викладачів, учителів, студентів, краєзнавців та усіх, хто цікавиться вітчизняною історією.

© Хмельницький інститут МАУП

© Автори статей, 2004

ЗМІСТ

Вступне слово директора Хмельницького інституту МАУП Леоніда Білого (Хмельницький)	6
Вступне слово начальника управління виховної роботи Міжрегіональної Академії управління персоналом Володимира Шовкошитного (Київ)	7
Вступне слово начальника управління з питань внутрішньої політики Хмельницької облдержадміністрації Григорія Гоцького (Хмельницький)	8

Пленарне засідання

Доповіді

Лев Баженов (Кам'янець-Подільський)	
Голодомор на Поділлі 1932-1933 років у працях учених і краєзнавців (90-ті рр. XX- початок XXI ст.)	9
Петро Слободянук (Хмельницький) Соціально-культурні наслідки голодомору 1932-1933 років	12
Високопреосвященнійший Антоній (Хмельницький)	
Відлуння геноциду 20-30-х років у розрізі сумної статистики гонінь на Православну Церкву	14

Секція 1

Світлана Михайлова (Хмельницький) Агітаційно-пропагандистська політика більшовиків початку 20-х років XX ст.	18
Дмитро Ярош (Хмельницький)	
Українізація 20-х років: історичний досвід і сучасні проблеми	19
Сергій Білошицький (Хмельницький)	
Обмеження свободи слова та запровадження цензури в Україні у 1917-1930 рр.	21
Віталій Іваневич (Хмельницький)	
Видатний мистецтвознавець В.Гагенмайстер — жертва політичних репресій	23
Лілія Іваневич (Хмельницький)	
Український мистецтвознавець Кость Широцький — повернення із забуття	25
Анатолій Трембіцький (Хмельницький)	
Є.Сіцинський та В.Січинський: шлях до пізнання	28
Світлана Мітягіна (Хмельницький)	
Політика "тактичних відступів" як засіб боротьби більшовиків за владу в Україні	31
Альона Літвінова (Хмельницький)	
Про класову боротьбу на підприємствах України в період непу	32
Ольга Оніщенко (Хмельницький)	
Кооперативна торгівля в період непу	33
Олена Жовтан (Хмельницький)	
Форми і методи карально-репресивної політики більшовиків початку XX ст.	36
Віра Гавриш (Хмельницький)	
Криза в сільському господарстві України у 30-х роках як наслідок переходу до тоталітарної моделі господарювання в СРСР	37

Олена Нечипорук (<i>Хмельницький</i>)	
Колективізація як причина голодомору	40

Секція 2

Світлана Маркова (<i>Хмельницький</i>)	
Соціально-економічні та політичні передумови і наслідки голодомору 1932-1933 років в Україні	43
Галина Рига (<i>Хмельницький</i>)	
Сучасний погляд на трагічні події 30-х років	45
Катерина Максимчук (<i>Хмельницький</i>)	
Голодомор у зарубіжній історіографії	46
Аніта Боярська (<i>Кам'янець-Подільський</i>)	
Зарубіжні дослідники про голод 1932-1933 рр.: втрати та здобутки	49
Олена Баблонюк (<i>Кам'янець-Подільський</i>)	
Міжнародна комісія для розслідування голоду в Україні 1932-1933 рр.: здобутки та невдачі	51
Ольга Габруська (<i>Хмельницький</i>)	
Стан наукової розробки теми голодомору 1932-1933 рр. на Поділлі	53
Ігор Дупляк (<i>Хмельницький</i>)	
Голодомор 1932-1933 років очима вітчизняної та зарубіжної громадськості	54
Тетяна Порубенська (<i>Хмельницький</i>)	
Голод 1932-1933 рр. у дослідженнях західних вчених: політико-правовий аспект	56
Ольга Молдован (<i>Хмельницький</i>)	
Висвітлення голодомору 1932-1933 рр. у вітчизняних та західних літературних джерелах	58
Микола Олійник (<i>Хмельницький</i>)	
Політика "ліквідації куркульства як класу": мета, реалізація, наслідки	60
Сергій Осадчук (<i>Хмельницький</i>)	
Голодомор 1932-1933 років: погляд світової та вітчизняної громадськості	62
Юлія Скальник (<i>Хмельницький</i>)	
Під грифом "таємно"	64
Валентина Ссред (<i>Хмельницький</i>)	
"Біла пляма" кольору крові	65
Тетяна Івановська (<i>Хмельницький</i>)	
Надзвичайна хлібозаготівельна комісія РНК як фактор поглиблення продовольчої кризи в Україні (друга половина 1932 р.)	66
Олена Мельник (<i>Хмельницький</i>)	
Голодомор 1932-1933 рр.	68
Віктор Очеретянко (<i>Київ</i>)	
Українське село в 1934 році: політика радянського керівництва	70
Олена Заверуха (<i>Хмельницький</i>)	
Економічні наслідки голодомору	74
Ганна Ястремська (<i>Хмельницький</i>)	
Демографічні наслідки голодомору 1932-1933 рр.	76
Ілона Думанська (<i>Хмельницький</i>)	
Голодомор у пам'яті і серцях скривджених	77
Людмила Капелюх (<i>Хмельницький</i>)	
Колективізація в Україні напередодні голодомору 1932-33 рр.	79

Секція 3

Василь Яременко (<i>Хмельницький</i>)	
Про краєзнавче вивчення історії голодомору 1932-1933 років: дослідження, методика, результати	81
Віктор Кравчук (<i>Хмельницький</i>)	
Економічний розвиток сільського господарства на Поділлі в другій половині 20-р рр. XX ст.	83
Світлана Петренко, Людмила Зенкова (<i>Полтава</i>)	
З історії голодомору на Полтавщині 1932-1933 рр.	85
Ірина Вольська (<i>Хмельницький</i>)	
Відгуки у пресі щодо становища України в роки голодомору 1932-33 рр.	88
Андрій Матвеев (<i>Хмельницький</i>)	
Акти по розкуркуленню заможного селянства на Поділлі та Південно-Східній Волині в 1930-1932 рр.	91
Олександр Муращик (<i>Хмельницький</i>)	
Голодомор на Поділлі 1932-1933 рр.	94
Ганна Голод (<i>Кам'янець-Подільський</i>)	
Голодомор 1932-1933 рр. на Кам'яниччині	95
Ольга Подра (<i>Хмельницький</i>)	
Голодомор на Краси́лівщині	97
Вікторія Кара (<i>Хмельницький</i>)	
Спогади про голодомор 1932-1933 років	99
Тетяна Оніпко (<i>Полтава</i>)	
Благодійна допомога споживчої кооперації України дітям у період голодомору 1932-1933 рр.	100
Вікторія Мазур (<i>Хмельницький</i>)	
Хлібозаготівельна політика і голод 1932-1933 років на Поділлі	103
Наталя Кокошко (<i>Хмельницький</i>)	
Голод 1932-1933 рр. на Хмельниччині в експозиції Хмельницького обласного краєзнавчого музею	105

ВСТУПНЕ СЛОВО

ЛЕОНІД БІЛИЙ,
директор Хмельницького інституту МАУП

Шановні гості та учасники конференції!

Майже кожне століття української історії позначене голодними роками, наслідками епідемій, спустошливими війнами, чужоземними навалами. Проте найбільших втрат зазнала Україна саме у XX столітті. Тернистим видався її шлях до незалежності.

Але найжахливішим злочином тоталітарної системи проти українського народу став штучний голодомор 1932-1933 рр. Наслідки, без сумніву, дають право віднести голодомор до найбільш трагічних подій в історії людства. Він аналогічний злочинам, вчиненими фашистами в роки Другої світової війни.

Голод 1932-1933 рр. — це історична минувшина, що живе у пам'яті очевидців, жагучим болем відгукується у їхніх спогадах, у серцях нинішніх поколінь українців.

Минає 70 років від часу національної трагедії в Україні. Однак мученицька смерть мільйонів людей від голоду на теренах найродючіших чорноземів у період, коли не було ані війни, ані великої посухи, досі вражає і приголомшує кожну мислячу людину. Голод винищив і покалічив ціле покоління українських людей — згубність такого явища важко усвідомити. Що ж до історичного розвитку країни, то чисельне зменшення цілої генерації призвело до наслідків, котрі відчуються і досі.

Вшановуючи пам'ять численних жертв голодомору в Україні Хмельницький інститут МАУП другий рік поспіль разом із провідними науковцями, краєзнавцями міста Хмельницького проводить науково-практичну конференцію, присвячену трагічним 30-м рокам XX століття. І це не просто данина часу чи вимога політичної ситуації, це спроба відповісти на сакраментальні питання: чому і з чієї вини таке величезне горе могло статися? І як нині нам усім сприймати цю трагедію, яким має бути історичне відлуння голодомору в серцях молодого покоління?

Викладене вище зумовлює мету нашого зібрання, її суспільний і науковий сенс.

Запрошую учасників науково-практичної конференції до глибоконаукового, правдивого, ґрунтовного та конструктивного обговорення зазначеної теми.

Дякую за увагу.

ВСТУПНЕ СЛОВО

Володимир Шовкошитний,
начальник управління виховної роботи Міжрегіональної Академії управління персоналом (Київ)

Шановні пані та панове!

Багатовікова історія українського народу — це, насамперед, літопис великомученика, на долю якого випало досить лиха.

Трагедія українського народу 1933 року за своїм характером, змістом, механізмом виконання, генетичними, соціальними, духовними та іншими наслідками переверщує всі можливі масштаби. Жорстокі закони Хаммурапі у порівнянні з советським “законом про п’ять колосків” видаються дитячою забавкою. Більшовицька верхівка не прорахувалася: те, що не під силу автоматній черзі чи епідемії, зробив голод. Але не хлібом єдиним живе людина. Про це і про геноцид проти мільйонів безневинних людей пам’ятають усі українці. І мертві, і живі, і ненароджені...

Кожен народ, як і кожна людина, має свою глибинну пам’ять. Кожна нація має право на самовизначення, становлення і процвітання. Та заглянути в цю глибочищу, усвідомити свою минувшину зможуть далеко не всі.

Як стверджують відомі дослідники сталінського періоду історії (професор Р.Конквест, професор В.Козик, доктор Л.Лисюк, професор І.Славутич та професор С.Кульчицький), на сьогодні вже не лишається жодних сумнівів у тому, що голод-геноцид проти українського народу у 1932-1933 роках був зумисне спланований Й.Сталіним, В.Молотовим, Л.Кагановичем та Г.Зинов’євим і забрав, за різними підрахунками, від 4,5 до 10 мільйонів безневинних життів, здебільшого дітей, жінок і літніх людей. Навмисно збільшені норми і без того непропорційно високих державних хлібозаготівель остаточно підірвали виснажене сільське господарство і спричинили безпрецедентний голод-геноцид, генетичні та духовні наслідки якого український народ відчуватиме довіку.

Вшановуючи нетлінну пам’ять численних і праведних жертв голодомору в Україні у 30-ті роки, на території МАУП (м.Київ) відкрито пам’ятний знак. 28 листопада 2003 р. буде проведено II Міжнародну наукову конференцію “Голодомор 1932-1933 років: основні дійові особи і механізми здійснення”.

Але так чи інакше, недосліджених чи малодосліджених питань голодомору залишається ще багато. Тож хай пам’ять про мільйони замордованих імперією у минулому столітті допоможе консолідувати українську націю сьогодні.

Дякую за увагу.

ВСТУПНЕ СЛОВО

*Григорій Гоцький,
начальник управління з питань внутрішньої політики
Хмельницької облдержадміністрації*

Шановні подолани!

Лише після здобуття Україною незалежності вчені отримали можливість неупереджено досліджувати голодомор. Але для повного висвітлення проблеми в історичних джерелах потрібні багато тисяч документальних свідчень. Без них не може бути правдивої розповіді і про винуватців трагедії на місцях, і про масштаби і наслідки голоду, і про його вплив на політичне, господарське, демографічне та духовно-релігійне життя українського народу. Особливо важливо виявити регіональні особливості голодомору, вплив на становище людей місцевих обставин. Голодомор 1932-1933 років — найтрагічніша сторінка української історії, яка потребує поглибленого наукового вивчення не лише для висвітлення реальної картини подій минулого, а й для попередження повтору помилок у майбутньому.

Глибше зрозуміти трагедію голодомору, відчутти застереження її жертв для сучасних політиків, владних структур, громадян нашої держави допоможе аналіз механізмів політичної системи Радянської держави початку 30-х років XX ст.

Саме тому я вважаю, що тема сьогоднішньої конференції є надзвичайно актуальною.

Вельми актуальні проблеми голодомору 1932-1933 рр. потребують подальшого глибокого наукового дослідження. Необхідно створити збірники документів і матеріалів зі свідченнями людей всеукраїнського та регіонального рівня, аналітичні праці, науково-популярні видання на цю тему, створити Книгу Пам'яті, музеї тощо. Але передусім необхідно увінчати пам'ять жертв голодомору в Україні заради розбудови справді демократичної держави, держави не для ідеї, а для людей, щоб трагедія голодомору більше не повторювалась.

Дякую за увагу.

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ ДОПОВІДІ

ЛЕВ БАЖЕНОВ,

д.і.н., професор, директор Центру дослідження історії Поділля
і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України
(Кам'янець-Подільський)

ГОЛОДОМОР НА ПОДІЛЛІ 1932–1933 РОКІВ У ПРАЦЯХ УЧЕНИХ І КРАЄЗНАВЦІВ (90–ТІ РР. ХХ– ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

30-ті роки ХХ ст. для народів колишнього Радянського Союзу і в першу чергу України ввійшли в історію як період чорного лихоліття і апогею масового державного терору проти своїх громадян, жертвами якого стали десятки мільйонів людей, який оцінюється сьогодні як злочин проти людства. Тоталітарна система здійснювала геноцид планомірно, безжально і одразу в багатьох напрямках. До першого з них варто віднести репресії проти української інтелігенції, які започаткувалися у 1920-і роки і стали щоденною справою в 30-ті. Наступним кроком були розправи з національними меншинами, в результаті яких у 30-ті роки з Поділля, Волині й інших регіонів України масово депортували тисячами поляків, німців, чехів до Сибіру і Казахстану. Більшість сімей України зачепили і позначилися трагічно на їх долі так звані політичні репресії, суть яких звелася до пошуків “ворогів народу”. За сфабрикованими справами ув’язнювали, катували, засиляли на каторгу, страчували і військових, і лікарів, і вчителів, і вчених, і робітників, і селян. Ніхто із суспільних верств та професій не був захищений від цього терору. З такою ж люттю сталінщина розправлялася з служителями всіх конфесій в Україні та віруючими, наполегливо знищувала не тільки духовних пастирів, але й храми та інші культові споруди.

Один із головних людиноненависних ударів організаторів державного терору був спрямований проти селянства України, трагічні наслідки якого в демографічному, господарському, суспільному плані є й нині незагоєною раною і буде позначатися в долі народу ще на далеку перспективу. Зокрема, під час проведення суцільної колективізації у 1929-на початку 1930-х років у практику ввійшли масові розкуркулення одноосібних господарств і виселення сімей “куркулів” у віддалені райони Росії

та Середньої Азії, ліквідація хутірної системи господарювання селян, розправи з тими селянами, які не бажали вступати в колгоспи. Незважаючи на ці надзвичайні репресивні заходи, чимало селян, у тому числі на Поділлі та Волині, відповіли непокорю, заворушеннями і навіть повстаннями. З метою приборкання селянства і відплачуючи за його непокору, радянська влада використала неврожай 1932 року для організації голодомору в Україні. З кожного селянського двору було забрано зерно, картоплю й інші запаси продовольства і, таким чином, селян позбавили засобів життя. Їх же не впускали в міста, щоб вони не могли придбати там їжу. На державному рівні було зроблено все, щоб перешкодити продовольчій допомозі від зарубіжних країн. Результатом цих та інших акцій тоталітаризму у 1932-1933 рр. жертвами голодомору в Україні за різними даними науковців стало від 7-ми до 11-ти мільйонів осіб, у тому числі на Поділлі (Хмельницька і Вінницька області) за підрахунками, С.В.Маркової, 800 тисяч осіб, В.І.Петренка — від 781 тис. 574 чол. до 1 млн. 127 тис. 761 чол.

2003 рік є роком сумного відзначення-реквієму 70-х роковин голодомору в Україні. Тому є науковий сенс проаналізувати та підсумувати стан дослідження та висвітлення в публікаціях, зокрема, причин, розгортання та результатів голодомору на Поділлі вченими та краєзнавцями за роки державної незалежності України, тобто у часи, коли були зняті усілякі перепони в з’ясуванні всіх обставин цього страшного злочину.

Насамперед на межі ХХ-ХХІ ст. написано чимало літератури про трагічну долю селян у роки колективізації сільського господарства на Поділлі, яка стала предтечею голодомору. Мовою вилучених з архівів колишніх секретних документів і ма-

теріалів, свідчень сучасників подій та аналітичних узагальнень зібраних історичних фактів об'єктивно відображені дійсне становище селян, примусові й репресивні заходи офіційної влади щодо них та форми їх непокори, протесту й боротьби проти насилля у монографіях і книгах відомих учених подільян І.Г.Шульги "Людомор на Поділлі" (К., 1993), "Гірка правда: Нариси з історії подільського селянства 1920-1932 років" (Вінниця, 1997), П.С.Григорчука "Розкуркулення селянства в період насильницької колективізації сільського господарства" (Вінниця, 1992), В.Васильєва і Л.Віоли "Колективізація і селянський опір в Україні (листопад 1929- березень 1930 рр.)" (Вінниця, 1997), І.В.Рибакі і А.Ю.Матвєєва "Трагічний перелом: Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині" (Кам'янець-Подільський, 2001), С.Д.Гальчака "Білі плями" скорботи": Причини голодомору 1932-1933 та голоду 1946-1947 років на Поділлі" (Вінниця, 1999) та ін.

На основі архівних джерел різні аспекти життя селянства в умовах репресій напередодні голодомору деталізовані в ряді доповідей, виголошених на подільських наукових конференціях і вміщені у формі статей у наукових збірниках. З-поміж них вартують своїм вагомим внеском у дослідження проблеми доповіді П.С.Григорчука "Ліквідація заможного селянства — "куркулів" на Поділлі" [4], А.Ю.Матвєєва "Розкуркулення селян на Поділлі в 1927-1934 рр." [5], В.Васильєва і Ю.Хоптяра "Селянський опір колективізації та розкуркуленню на Поділлі в 1931 р." [6] й ін.

Значно більше створено документальних збірників, наукової і науково-популярної літератури про період голодомору 1932-1933 рр. на Поділлі. Важливим досягненням української історичної та археографічної науки у висвітленні історичної правди про людомор у всіх регіонах України, в тому числі й на Поділлі, стало упорядкування й видання десятків документальних збірників. Серед них значимістю вміщених архівних матеріалів та свідчень учасників трагічних подій відзначаються книги "Голод 1932-1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів" (1990) [7], "33-й: Голод. Народна книга-меморіал" (1991), в якій упорядники Л.Коваленко та В.Маняк вмістили тисячу свідчень очевидців, у тому числі понад 100 і десятки документів з розсекречених архівів з Вінниччини з власними і коментарями вченого-історика І.Г.Шульги [8], "Колективізація і голод на Україні: 1929-

1933." [9] та ін. Особливо активно попрацювали над створенням документальних видань на Поділлі місцеві археографи, історики й краєзнавці. В 1993 році побачила світ книга свідчень "Голодомор на Поділлі", яку упорядкував В.П.Мацько [10], в 1998 році вийшли ще одне таке видання "Голод 1933 року на Поділлі: Спогади очевидців" [11] та збірка документів "Голод 1932-1933, 1946-1947. Вінницька область" [12], у 2001 році — книга за матеріалами Державного архіву Хмельницької області "Чорна дошка" України (події 30-х рр.) [13]. Невеликі добірки документів з архівів та свідчення учасників голодомору на Поділлі вмістили в 1990-2003 рр. практично усі місцеві часописи Вінницької і Хмельницької областей [14]. Таким чином, у 90-ті рр. XX- на початку XXI ст. в Україні і, зокрема на Поділлі, був створений величезний опублікований джерелознавчий архів, без якого сьогодні не можуть обійтися дослідники голодомору й всі ті, кого турбує цей злочин проти українського народу. Проте в державних архівах України, в тому числі подільських областей, зберігаються ще тисячі документів про людомор, які очікують дослідників і свого часу опублікування.

Водночас учені, архівісти і краєзнавці наполегливо працюють над створенням дослідницьких праць з історії голодомору 1930-х років (монографій, книг, статей), які б повною мірою синтезували, узагальнювали й аналізували б трагічні події з позицій об'єктивізму та правди. Значним здобутком в історіографії даного періоду стали загальні наукові видання про голодомор в Україні з використанням джерел і матеріалів про Поділля, які створили Р.Конквест ("Жнива скорботи: радянська колективізація і голодомор" [15]), С.В.Кульчицький ("Ціна "великого перелому" [16]), О.М.Веселова, В.І.Марочко, О.М.Мовчан ("Голодомор в Україні. 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947." [17]) та ін.

Ці видання стали поштовхом для створення міжнародних, всеукраїнських і регіональних наукових конференцій, симпозіумів, до видання на місцях книг та публікацій про трагічні події початку 1930-х років. До цього процесу залучилася значна когорта місцевих учених і краєзнавців. Зокрема, на Вінниччині — І.Г.Шульга, П.С.Григорчук, Р.Ю.Подкур, В.Ю.Васильєв, С.Д.Гальчак, В.І.Петренко, Ф.А.Винокурова, Л.Р.Кароева, В.Новосад, В.П.Вовкодав, І.А.Лановий, О.Ю.Воронцов та чимало ін.; на Хмельниччині — С.В.Маркова, О.М.Завальнюк, І.А.Стасюк,

І.В.Рибак, А.Ю.Матвеев, В.А.Нестеренко, П.Я.Слободянюк, Ю.В.Телячий, Я.Д.Козельський, В.С.Прокопчук, М.І.Красуцький тощо. Зокрема, за ініціативою О.М.Завальнюка, М.Г.Філінюка, І.В.Рибак (Кам'янець-Подільський педінститут, нині державний університет) та інших науковців у м.Хмельницькому була проведена в червні 1993 року Всеукраїнська наукова конференція з нагоди 60-річчя голодомору "Голод 1932-1933 рр. на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки" і вида-но під такою ж назвою науковий збірник матеріалів форуму. На той час це був перший масовий науко-вий захід на Поділлі з нагоди голодомору, який виявив і згуртував однодумців по дослідженню цього злочину проти народу. Вже тоді на конференції відкрито мова йшла не просто про великий голод, а як про явище голодомору і геноциду. На жаль, на початку ХХІ ст., у 70-ту річницю цієї трагедії, ще знаходяться вчені і громадяни в Україні та в ряді держав за рубежом, які не визнають факту голодо-мору в нашій країні 1932-1933 рр.

Важливою подією в науковому та суспільно-му житті Поділля став вихід у світ ряду моногра-фій про голодомор у цьому регіоні. Перші такі видання здійснив у 1993 році професор Вінниць-кого державного педагогічного інституту (нині пе-дагогічного університету імені Михайла Коцюбин-ського) В.Г.Шульга під назвою "Людомор на Поділлі: До 60-річчя голодомору" [18] та "Го-лод на Поділлі" [19]. У цих монографіях з повно-тою використані розсекречені матеріали Вінниць-кого та інших державних архівів і свідчення пост-раждалих від голоду селян. Проте у цих дослі-дженнях головна увага звернена на розгляд подій голодомору на території Вінниччини. В свою чер-гу більшу увагу у висвітленні трагічних подій на Хмельниччині приділила у підготовленій і успіш-но захищеній у квітні 2002 року кандидатській дисертації "Голодомор 1932-1933 рр. на Поділ-лі" [20] та у виданій у 2003 році однойменній науковій монографії [21] С.В.Маркова з м.Хмельницького. Тут використано головний ма-сив документів ДАХМО. За її ініціативою на базі Хмельницького інституту МАУП 6 листопада 2003 року відбулася Всеукраїнська наукова кон-ференція "Трагічні події 30-х років як засіб фор-мування тоталітарної системи в Україні (у зв'язку із 70-ми роковинами голодомору в Україні)". Вод-ночас такого напрямку наукова конференція відбу-лася у м.Вінниці за ініціативи місцевого педагогіч-ного університету, облдержархіву та інших орга-

нізацій і установ. Виступи на цих форумах про події голодомору на Поділлі значно розширили наші знання про цю трагедію.

Вагомий фактичний матеріал та його наукове осмислення про голодомор у подільських областях зосереджені в численних інших публікаціях, які здійснили С.Д.Гальчак ("Білі плями" скорботи" [22] й ін.), В.І.Петренко ("Трагедія українсько-го селянства" [23], "Червоний мор" [24] та ін.), О.Малюта ("Голодомор на Поділлі як форма ре-пресій щодо українського народу" [25]), О.М.Завальнюк ("1932-1933 рр. на Хмельнич-чині (До 60-річчя голодомору" [26], "Голодо-мор 1932-1933 рр. — геноцид проти українського селянства (на матеріалах Поділля)" [27]), С.В.Маркова ("Населені пункти Кам'янецьчини в період голодомору 1932-1933 рр." [28], "Під грифом "таємно". Голод 1932-1933 рр. на По-діллі за документами Державного архіву Хмель-ницької області" [29] та ін.), О.Воронцов і А.Кичак ("Подільські діти 1933-го року", Він-ниці, 1996) та чимало інших.

Загалом, як свідчить новітній бібліографічний покажчик джерел і літератури "Трагедія голодо-мору на Вінниччині 1932-1933 рр.", в ньому від-значено 695 назв книг, наукових збірників, ста-тей та інших публікацій про лихоліття в цьому краї [30]. Якщо ж додати майже стільки таких назв про Хмельниччину, то загальний список джерел і літератури про голодомор на Поділлі складатиме понад 1100 найменувань. Отже, за період 1990-2003 років створена своєрідна розгорнута і дета-льна енциклопедія голодомору на Поділлі, в якій вписано і реабілітовано чимало імен, постраждалих від цієї трагедії.

Дослідження голодомору 1932-1933 рр. на Він-ниччині та Хмельниччині визначили ще один напрям пошуків на відновлення історичної правди. Як засві-дчують публікації В.Васильєва і Р.Подкура [31], В.Петренка [32], за офіційною статистикою голод на Поділлі закінчився у 1933 році, проте за матеріа-лами архівних джерел і свідченнями очевидців у дій-сності в багатьох селах краю він продовжувався ще в 1934 та 1935 роках.

Таким чином, незважаючи на зроблені значні зусилля історичною наукою та краєзнавцями з ви-вчення всіх обставин голодомору 1932-1933 рр. в Україні, у тому числі на Поділлі, вони далеко не вичерпані й потребують подальших детальних до-сліджень, з'ясування та публікацій на тривалу перс-пективу.

1. Васильєв В., Виола Л. Коллективизация и крестьянское сопротивление на Украине (ноябрь 1929-март 1930 гг.). – Винница: Логос, 1997. – С.91; Рибак І.В., Матвеев А.Ю. Трагічний перелом: Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині. – Кам'янець-Подільський, 2001. – 140 с.
2. Маркова С.В. Голодомор на Поділлі 1932-1933 рр. – К., 2003.
3. Петренко В.І. Трагедія українського селянства // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім.М.Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2003. – Вип. 5. – С.125.
4. Політичні репресії на Поділлі: Наук. зб. – Вінниця, 2002. – С.137-141.
5. Поділля і Південно-Східна Волинь в роки Визвольної війни українського народу середини XVII ст.: Матеріали Всеукр. історико-краєзн. конф. – Стара Синява, 1998. – С.243-246.
6. Матеріали X Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2000. – С.436-440.
7. Голод 1932-1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів / Упоряд. В.Я.Піріг. – К., 1990. – 605 с.
8. 33-й: Голод. Народна книга-меморіал. – К., 1991. – С.25-166.
9. Колективізація і голод на Україні: Зб. Док. і матеріалів. – К., 1992. – 734 с.
10. Голодомор на Поділлі: Книга свідчень / Упоряд. Мацько В.П. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 102 с.
11. Манаків В. Голод 1933 року на Поділлі: Спогади очевидців. – Хмельницький, 1998. – 38 с.
12. Винокурова Ф., Подкур Р. Голод 1932-1933, 1946-1947. Вінницька область / Вступ. стаття С.Гальчака. – Вінниця, 1998. – 224 с.
13. Слободянюк П.Я., Телячий Ю.В. "Чорна дошка" України (події 30-х років за матеріалами ДАХМО). – Хмельницький, 2001. – 90 с.
14. Трагедія голодомору на Вінниччині 1932-1933 рр.: Бібліографічний покажчик / Укладач О.Ніколаєць; Вступ. ст. В.Петренка. – Вінниця, 2003. – С.21-64.
15. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор: Пер. з англ. – К., 1993. – 384 с.
16. Кульчицький С.В. Ціна "великого перелому". – К., 1931. – 431 с.
17. Веселова О.М., Марочко В.І., Мовчан О.М. Голодомор в Україні. 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947. Злочини проти народу. – 2-е вид. – К.; Нью Йорк, 2000. – 270 с.
18. Шульга І.Г. Людомор на Поділлі: (До 60-річчя голодомору): Нариси з історії подільського селянства у 1921-1933, 1945-1947 рр. – К., 1993. – 235 с.
19. Шульга І.Г. Голод на Поділлі. – Вінниця, 1993. – 224 с.
20. Маркова С.В. Голодомор 1932-1933 рр. на Поділлі. Автореф. канд. іст. наук. – Чернівці, 2002. – 20 с.
21. Маркова С.В. Голодомор 1932-1933 рр. на Поділлі. – К., 2003. – 150 с.
22. Гальчак С. "Білі плями" скорботи (Причини голодомору 1932-1933 рр. та голоду 1946-1947 рр. на Поділлі. – Вінниця, 1999. – 51 с.
23. Петренко В.І. Трагедія українського селянства // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця, 2003. – Вип. 5. – С.117-126.
24. Петренко В.І. Червоний мор // Подолія (м.Вінниця). – 2003. – 5 лют.
25. Політичні репресії на Поділлі в XX столітті: Наук. зб. – Вінниця, 2002.
26. Подільська старовина: Наук. зб. – Вінниця, 1993.
27. Фермерські господарства на Поділлі: Наук. зб. – Кам'янець-Подільський, 2003.
28. Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 1998. – Вип. 2 (4). – С.301-312.
29. Вісник Київського національного університету ім.Тараса Шевченка. – Вип. 50. – К., 2000. – С.14-17.
30. Трагедія голодомору на Вінниччині 1932-1933 рр.: Бібліографічний покажчик. – С.21-64.
31. Васильєв В., Подкур Р.Невідомий голод 1934-1935 рр. на Поділлі // Тези доп. і повідом. дев'яtnадцятій Вінницької обласної історико-краєзн. конференції. – Вінниця, 1999. – С.53-54.
32. Петренко В.І. Червоний мор: про трагедію українського селянства 1932-1934 рр. за матеріалами Поділля // Подолія. – 2003. – 5 лют.

ПЕТРО СЛОБОДЯНЮК,

к.і.н., директор Державного архіву Хмельницької області (Хмельницький)

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ НАСЛІДКИ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ

Україна понесла неймовірні національні втрати, знищено було цілі пласти національної культури і духовності.

Розгромивши національно-визвольний рух 1917-1921 років в Україні, більшовизм стає на ідеологічні рейки державницького шовінізму й наприкінці 20-х — на початку 30-х років XX ст. розпочинає новий наступ проти українського народу, його

мови, культури, джерелом і носієм яких упродовж століть було переважно українське селянство.

Голод був спеціально спланований і організований Москвою для винищення саме українського етносу, його краплого генофонду, що зберігся на селі, шляхом цілковитого вилучення зерна, продуктів харчування, що позбавляло селянина будь-якої надії вижити на найбагатшій території в світі. Голодомор

1932-1933 рр. базувався, в першу чергу, на економічному терорі. Він був лише однією з ланок в політиці Москви з винищення української нації.

Мета голодомору була однозначною — знищити вільнодумство, устремління до незалежності, встановити безмірну покірність і страх серед українців. Режим вдався до низки термінових каральних заходів, аби придушити наростаюче невдоволення і виступи проти влади.

В період голоду поширювались такі аморальні явища, як масові крадіжки колективного і особистого майна громадян — худоби, зерна, по ночах на полях з'являлись гурти витягачів з землі картоплі, буряків, іншої рослинності. Серед них були і жінки, і діти, і старі. У відповідь з'явилося ще ганебніше духовно-моральне явище, яке породжувало соціальну конфронтацію, міжсільську та міжродову ненависть і ворожість — самосуди, які населення здійснювало над крадіями і злодіями.

Антилюдська політика народжувала антилюдську психологію і мораль та відповідну поведінку. Масові порушення людської психіки, доведення людей до крайніх меж людської подобості, до стану дикунства і повної духовно-моральної деградації ілюструються численними фактами людоджерства.

Люди оцінювали колективізацію негативно, а політику хлібозаготівель — як антиукраїнську, антинаціональну, терористичну. Селяни масово виходили з колгоспів, висловлювали незадоволення владою, процвітала апатія, зростали міграційні процеси. Так, у 1932 р. заяви про вихід з колгоспів подав 2331 колгоспник у 59 господарствах 19 районів області. Селяни масово втікали за межі України у великі промислові центри, до Сибіру, Мурманська.

Протягом четвертого кварталу 1932 р. і січня 1933 р. лише з двох районів області (Проскурівського і Летичівського) виїхало 5579 селян, з них сім'ями — 511. Ряд з них були силою повернуті назад за допомогою ДПУ, зокрема, в села Дзеленці, Осташки, Водички, Педоси, Ружичанку та ін.

Голод продовжувався, і в 1934 р. була запроваджена карткова система, за якою в містах до 1935 р. щоденно видавали 400 грамів хліба на душу. Село ж було кинуте напризволяще.

Голодокост, масові репресії в Україні призвели до трагічних духовно-культурних наслідків, небаченої деградації національних, духовних і релігійних цінностей, руйнації етнічних ментальностей і традицій, знецінення не тільки національного духу, а взагалі людського життя. Геноцид голодомору був використаний для знищення фізичного та інтелек-

туального генофонду українства. А натомість жорстоко насаджувались, утверджувались, заохочувались політична покірність, соціальна апатія і байдужість, політична одноманітність, зрадництво, лицемірність, жорстокість, відступництво і т.п., які повною мірою проявились в 1937 році.

Колективізація, розкуркулення, голодомор, репресії проти цвіту нації — інтелігенції і селянства зруйнували великий пласт традиційної української національної культури — ритуалів, обрядів, свят, традицій. Село з його старовинними етнокультурними надбаннями разом з втратою споконвічного хлібороба на землі втратило і морально-психологічну стійкість та етнічну самобутність.

Із ліквідацією справжнього господаря землі, який від древніх своїх слов'янських предків знав усі хліборобські премудрості, зберігав, примножував і передавав глибинні знання унікальної української етнічної, хліборобської, селянської культури, був нанесений не виправний збиток українській нації. Після такого апокаліпсису вона ще довго не зможе відновити свій етнокультурний генофонд, свою автотонність, піднятися з духовної, а після другої світової війни, — і з фізичної руїни.

Розмах насильства над селянством в період 20-30-х років був небаченим раніше. Здійснення індустріалізації — будівництво нових міст, заводів і фабрик, шахт і комбінатів, залізниць і магістралей теж забезпечувалось селянськими руками. Голодомор був засобом примусу селян до участі в індустріальному будівництві, через насильно форсовану колективізацію, нещадну експропріацію селянства, відчуження його від землі, застосування найжорстокіших у людській цивілізації репресій для експлуатації і придушення опору селянства. Щоб знищити хлібороба і перетворити село у гігантського поставника людських і матеріальних ресурсів для потреб прискореної індустріалізації, сталінський режим, по-перше, проводив широку ідеологічну кампанію з підготовки суспільної і міжнародної думки на виправдання насильства і масових репресій, відомої як теорії загострення класової боротьби в період розгортання соціалістичного будівництва; по-друге, щоб зруйнувати успадкований віками селянський уклад, що тримався на міцних одноосібних господарствах, їх розвиток в кінці 20-х років спочатку стримувався, а на початку 30-х заможне селянство (куркульство) було зовсім знищене. Село було позбавлене справжнього хлібороба, господаря землі; по-третє, щоб прискорити відтік селян до міста 1932-1933 рр., на селі був організований масовий голодомор, від яко-

го померло понад 7,5 млн. українських селян; по-четверте, мільйони селян примусово виселялись у необжиті райони чи переходили в місто. Завдяки цьому з 1926 по 1939 рр. у країні було зведено 214 нових міст, 234 селища міського типу, в основному за рахунок селян, які поповнили чисельність міського населення з 26,3 млн. до 56,1 млн., тобто на 29,8 млн. чоловік; по-п'яте, цілі армії селян-арештантів використовувались у віддалених районах Півночі і Півдня на будівництві в промисловості.

Процес розорення села здійснювався і в післявоєнні роки. Село перестало тримати селян своєю економічною безперспективністю, безправністю, важкими умовами праці, відсутністю належних культурно-побутових умов, медичного обслуговування тощо.

Компартійний режим всіляко приховував свої злочини проти народу України, створював в очах міжнародної громадськості ілюзію благополуччя і добробуту. "Залізна завіса" постійно відділяла нас від всього світу. Під час голоду радянський уряд витрачав мільйонні суми на пропаганду "найсправедливішого ладу в світі". Та в голодні роки, в період політичних репресій у пресі, засобах масової інформації, виступах партійних і державних керівників про геноцид в Україні не було згадано й словом. А в прикордонних населених пунктах для показухи будувались магазини, перукарні, їдальні, школи, заклади культури, побутокбінати, парки. Тих, хто обмовився про краще життя за кордоном, засиляли до концтаборів чи розстрілювали.

Ідеологія селянського геноциду панувала і в наступні роки, навіть в період хрущовської "відли-

ги". Переслідувалась будь-яка опозиція, вільнодумство, заборонялись "дисидентські" публікації і книги, пропаганда іншої ідеології та способу життя, не допускалась будь-яка критика радянської влади та дійсності.

Після війни селяни та їх майно, домашня худоба, фруктові насадження обкладались непомірними податками. В особистому домашньому господарстві заборонялося тримати коней, сільгоспінвентар, обмежувалась кількість домашньої худоби. Сільські жителі були позбавлені паспортів, жили, як у резервації, з якої можна було відлучатись лише за довідкою сільради чи колгоспу. Село опустіло, постаріло, знедолилося.

Як бачимо, голодомор 1932-1933 рр. був спланований і здійснений пануючим сталінським режимом.

Асоціація дослідників голодоморів в Україні пропонує ухвалити Закон про поминання жертв голодомору. Таким днем пропонується визначити 28 лютого щорічно. Для поминання передбачити: о 12 годині — однохвилинну зупинку транспортного руху, сирени, дзвони в церквах, цілоденний піст; у військових частинах — однохвилинне вшанування в строю; у радіо- і телепередачах — тільки траурні мелодії, озвучення літературних творів про голодомор.

На часі й прийняття законодавчих актів щодо масової реабілітації безневинних жертв, засуджених у період штучного голодомору в Україні.

Пам'ять про голодомор повинна стати засторогою майбутнім поколінням українського народу.

*Високопреосвященніший Антоній,
Архієпископ Хмельницький і Шепетівський (Хмельницький)*

ВІДЛУННЯ ГЕНОЦИДУ 20-30-Х РОКІВ У РОЗРІЗІ СУМНОЇ СТАТИСТИКИ ГОНІНЬ НА ПРАВОСЛАВНУ ЦЕРКВУ

*Вельмишановний Леоніде Григоровичу, студенти Міжрегіональної Академії
управління персоналом, шановні гості, дорогі браття і сестри!*

Історія всесвітнього Православ'я не знає іншого такого тривалого періоду гонінь на Православну Церкву, як період радянської доби. Гоніння ці характеризуються особливими масштабами, жорстокістю та зухвалістю. Відомі історії інші періоди гонінь були локальними і, як правило, не тривали більше кількох років, так, навіть гоніння Діоклетіана і його приємників, що почалися у 303 році, і відомі в Це-

рковній історії як найжорстокіші, тривали у Римській імперії лише 8 років...

Переслідували за сповідання віри Христової усіх — від дітей, яких вчили атеїзму зі школи, забороняючи не лише відвідувати храми, але навіть носити натільні хрестики, до глибоких старців, які вже і не могли ходити від похилого віку та хвороб... І все це тривало 70 років — починаючи з

1917-го і закінчуючи добою перебудови 80-х.

Радянська влада з перших днів свого існування поставила задачу повного знищення Православної Церкви, про що свідчить лист В.І.Леніна членам Політбюро під грифом "цілком таємно" від 19.03.1922 року, де, зокрема, говорилося: "...изъятие ценностей, в особенности самых богатых лавр, монастырей и церквей, должно быть произведено с беспощадной решительностью... чем большее число представителей реакционной буржуазии и духовенства удастся нам по этому поводу расстрелять, тем лучше" (Архивы Кремля, кн. 1. Политбюро и Церковь. 1922-25 гг., М.-Новосибирск, 1997, стр. 143).

Але найважчою для України була доба 20-30-х років ХХ сторіччя, яка не лише відома сумними фактами жорстоких репресій духовенства та віруючих, але й жахливим голодомором, який спричинили непомірно високі вимоги зернозаготівель. Як показав Всеволод Голубничий, Україна у 1933 році реально виконувала 38% плану зернозаготівель усього Союзу РСР, а за півтора року в мирний час тоді загинуло від голоду 7 мільйонів осіб. Валовий збір зернових в Україні, наприклад, у 1932 році становив 147 млн. центнерів, тоді як план хлібозаготівель по республіці за вказівкою Сталіна становив 267 млн. центнерів. Очевидно, Україна навіть при усій жорстокості заходів та повному вилученню зерна, змогла виконати цей план лише на 50,9%, результатом чого стала постанова ЦК КП (б)У від 19.02.1932 р. "Про заходи боротьби з куркульським впливом в колгоспах і сільських парторганізаціях", в якій, зокрема, зазначалося:

Занесення села на "чорну дошку" означало повну ізоляцію його від усіх інших населених пунктів, від будь-якого матеріального, продовольчого, промислового постачання, закриття сільмагів, заборону колгоспної і індивідуальної торгівлі. Перекривалися патрулями усі дороги, нікого не впускали і не випускали з сіл, закривалися школи, пошти, млини, розбивалися жорна, а це фактично означало масове фізичне знищення населення.

Думки істориків з приводу причин голодомору неодностайні — дехто вважає, що голод був для Сталіна засобом послаблення української національної свідомості, боротьбою з "... соціальною базою українського націоналізму — приватним сільським господарством" (як про те писала у 1930 році одна з провідних комуністичних газет), інші говорять, що так радянська влада намагалася боротися з "приватновласницькими інстинктами" українців, а мож-

ливо і одна мета зумовлювала іншу, але результат був страшний — гинули мільйони людей!..

Вартим уваги аспектом голоду було й те, що тривалий час цей факт намагалися взагалі викреслити з суспільної свідомості, адже радянська позиція зводилася до заперечення самого факту голоду. Система робила з кожного і злочинця і жертву водночас, спогади одного сільського вчителя розповідають нам про жахливі речі, як на полях, де земля родила рясні врожаї хліба, охоронці ловили опухлих від голоду "ворогів" і радянська влада до них застосовувала "справедливу кару", щоб вороги й контрреволюціонери знали міць і силу її гнівного каруючого меча.

Внаслідок примусових хлібозаготівель у 1921-1922 рр. Україну (особливо Правобережну) охопив голод, епідемії, які уряд використав для реквізиції церковних цінностей і майна, руйнування храмів, репресій проти духовенства і віруючих. Для обґрунтування мотивів вилучення церковних цінностей ВПВК видав грабіжницькі декрети "Про цінності, що знаходяться в церквах і монастирях" від 27.12.1921 та "Про порядок вилучення церковних цінностей у фонд допомоги голодуючим".

Наприклад, у Києво-Печерській Лаврі у цей час було конфісковано 2417 діамантів, 1106 смарагдів, 1345 рубінів, 41 сапфір, 64 кг золота, 11200 кг срібла. До вересня 1922 року з храмів на Поділлі конфіскували 499712 золотників, 24 долі срібних виробів, а у зв'язку з заборонаю церковного дзвону дзвони масово знімалися з храмів (за даними: Слободянюк П. "Українська Церква", вид. Хмельницький, 2000 р.).

Вилучення цінностей, як правило, супроводжувалося репресивними заходами зі сторони військових та цивільних організацій щодо священників та віруючих — їх переслідували, конфісковували майно, арештовували, висилали. На чолі пограбувань храмів в Україні стояв голова ВУПВК М.Скрипник та центральна комісія з вилучення культових цінностей, що була створена у квітні 1922 р., на місцях працювали губернські і волосні комісії і спецкомісії. Таким чином, за винятково короткий термін з пограбованих церков були вилучені предмети з платини, золота, срібла, коштовного каміння, які не лише були православними святинами та не одне сторіччя свято зберігалися нашими віруючими предками у храмах та соборах України, але це були предмети, які складали й велику матеріальну та художню цінність. Процес вилучення цінностей проводився без фахової допомоги істориків та мистецтвознавців, внаслідок чого уні-

кальні творіння минулого були нерідко просто утилізовані, що було не лише актом кощунства та вандалізму з релігійної точки зору, але й злочином проти багатовікової історії та культури нашого народу.

У 1921-1922 рр. радянська влада розпочала фізичну розправу з Церквою — реквізицію культових цінностей, необґрунтовані репресії проти священнослужителів і віруючих по сфабрикованих звинуваченнях, закриття і руйнування храмів, непомірні податки. По усій Україні покотилася хвиля масових репресій серед священників. У листі членам Політбюро ЦК РКП (б) у березні 1922 р. Ленін наголошував, як згадувалося вище, на необхідності масових розстрілів “представників реакційного духовенства”. Органи ГПУ мали завдання посилити антирелігійну пропаганду через округові ради безбожників, збільшувати кількість секретних відвідувачів через віруючих та притягати до агентурної роботи в ГПУ самих священників. ГПУ-НКВС контролювало церковні справи, використовуючи для цього величезний апарат сексотів.

Образ вождя-безбожника був особливо страшний тому, що він став взірцем для виховання абсолютно безбожної людини, всупереч майже тисячолітній історії України як колиски християнства. Це страшно деформувало суто людську і християнську мораль, культуру, духовність, привело до масових людських жертв, практичного винищення найкращого генофонду української нації.

Населення Подільського краю (за даними П.Слободянюка), священники, активні віруючі в багатьох випадках позбавлялись своїх прав у виборах до міських і селищних Рад, які проводились починаючи з 1925-1928 рр. Так, вчені підраховали, що у 1926-1927 рр. офіційна кількість таких позбавлених у 7 містах Поділля становила 14,1 тис. чоловік (в середньому 15,4% від взятого на облік вибіркою населення). У селищах міського типу кількість офіційних позбавлених перевищувала 14,3 тис. чол. і становила вже в середньому 33,6% взятого на облік населення. Однак фактично від виборів було усунуто 40,2 тис. чол. у містах і 36,7 тис. чол. у селищах, що в середньому складає 41,2% по містах і 64,4% по селищах. Отже, половина населення міст і сіл Поділля була позбавлена права голосу на виборах, в т.ч. і з релігійних мотивів.

Кульмінацією жорстокості, етнокультурного геноциду, християнського віровбивства, цілковитого спустошення Церкви стали масові політичні репресії 20-30-х років. Масові вбивства, каторжні роботи мільйонів віруючих українців, їх переселення і

депортації здійснювались не тільки за національною чи політичною ознакою, а й через віру в Бога, релігійну мораль, сповідування релігії своїх предків.

Карально-репресивні органи відносили священнослужителів, віруючих до так званого неблагонадійного контрреволюційного елементу. Тому провадили слідкування, жорстокий адміністративно-ідеологічний контроль за життям, релігійною громадськістю, ізоляція і знищення церковних активістів призвели до незворотніх духовно-релігійних втрат. Практично в довоєнні роки всі релігійні храми часи були закриті, а священнослужителі й актив пастви — репресовані.

Ряд релігійних активістів звинувачувались у шпигунстві, сіонізмі, антидержавній діяльності і пропаганді, тероризмі, шкідництві. Особливий розмах репресій, відкритого свавілля і беззаконня розгортається після постанови ЦВКСРСР від 10 липня 1934 р., що заснувала “особливі наради” — позаконституційний позасудовий орган політрепресій, пізніше були створені так звані “двійки” і “трійки”. А інша постанова ПВК СРСР від 1 грудня 1934 року зобов’язувала слідчі органи завершувати справи у 10-денний термін, розглядаючи їх у судах без участі підсудних та захисників, перегляд справ не допускався, а смертні вироки виконувалися відразу після оголошення.

Сьогодні важко і навіть неможливо підрахувати, скільки було зіслано, переселено, засуджено чи розстріляно священнослужителів та громадян за релігійними переконаннями. За офіційною статистикою в Україні лише за 1936-1938 рр. жертвами політичних репресій стало понад 800 тис. осіб.

Великою національною трагедією в Україні стало здійснення політики масової колективізації сільського господарства. Це був небачений духовно-етнічний геноцид українського народу. Так, взимку 1929 року на Північ було вивезено понад 70 тис. сімей з України.

В січні 1930 року, наприклад, бюро Шепетівського КП (б)У прийняло рішення про закриття церкви у с.Плужному і виселення 800 сімей. Це викликало заворушення селян, результатом чого став арешт 427 чоловік, окремих з яких було розстріляно.

Зрозуміло, Церква стояла на заваді антиукраїнізму, антинародних методів колективізації, морально-політичного цькування і фізичного знищення селян.

Одразу після голодомору 1934 року у Києві було знищено цілий ряд унікальних пам’яток культури — Михайлівський Златоверхий монастир,

Братський монастир на Подолі і колишня Духовна Академія при ньому, Десятинна церква, Трьохсвятительська церква, Аскольдова могила та інші визначні церковні святині.

З поширенням колективізації все більшого розмаху набрав насильницький тиск на Церкву: проводилися репресії проти священників, яких звинувачували в контрреволюційній діяльності, закривалися храми, майно розкрадалося, культові цінності конфісковувалися, а богослужбові книжки та інша література релігійного змісту просто спалювалася. Окружним адмінвідділам заборонялося реєструвати нові релігійні громади, не дозволялося добудовувати і навіть ремонтувати храми, а старі молитовні будинки та культові споруди закривали по причині їх аварійного стану, заборонялося збирати і витратити гроші для будь-яких релігійних цілей...

У 1938 році була закрита церква на цвинтарі у м.Проскуріві (що по вул. Кам'янецькій), а у 1940 храми у селах Фрамполі і Кадіївцях Ярмолинського р-ну, Везденьках, Орлинцях, Пахутинцях Чорноострівського р-ну, Давидківцях, Аркадіївцях, Масівцях Проскурівського р-ну та багато інших.

Священників виселяли з квартир, обкладали не-йморівними податками. Наприклад, за свідченням П.Слободянюка, священник с.Білогородка Григорій Соловей був змушений платити квартплату у розмірі 211 крб.

У 30-х роках в Україні було закрито 75-80% усіх храмів, а на початку 40-х у Вінницькій, Хмельницькій, Кіровоградській, Миколаївській, Сумській, Донецькій областях не залишилося жодного храму. З 1710 храмів Київщини залишилося 2, з 28 монастирів не діяв жоден, а з 1435 священників служили лише 3.

Підводячи підсумок вищесказаного, варто відзначити, що нелюдські методи знищення релігійних, етнічних та культурних цінностей українського народу, найкращого генофонду української нації

в період 20-30-х років 20 сторіччя не залишать байдужою жодну мислячу людину.

Цей жахливий та кровавий період історії нашої держави ознаменувався цілим сонмом новомучеників і сповідників, імена багатьох з яких відомі лише Богу.

Схиляючи глави у молитві за усіх постраждалих в годину гонінь православних християн, а водночас і підносячи молитви до новомучеників і сповідників землі нашої, замислимось: яке велике протистояння здійснила Православна Церква тоталітарному сатанинському режиму! Адже метою його було знищення національної самобутності українців, викреслення з пам'яті народу його багатовікової історії та культури, заміна традиційної релігійної свідомості атеїстичною істерією. Дійсно, усі сили пекла були тоді спрямовані на знищення віри та духовності, але тисячі простих віруючих християн, непомітних священнослужителів та єпископів ціною своєї мученичеської крові відстояли у пеклі радянської тоталітарної машини віру Православну, про яку засвідчили усьому світові. Вдивляючись у фотокартки репресованих, дивуєшся — які гарні та смиренні лики! З якою вірою вони гідно пройшли свій життєвий шлях! Наприкінці 2-го сторіччя християнський апологет Тертуліан сказав крилаті слова: "Кров мучеників — сім'я християнства". XX сторіччя рясно вкрило цим сіменем нашу багатостраждальну землю, а зараз нашою основною метою, я вважаю, є донесення цього семі до людських сердець, можливо, саме молитвами новомучеників, що загинули з іменем Христовим на вустах у ті буремні роки. Господь сьогодні дає нам благодатний час для відродження української духовності та культури, тож наш борг перед минулим — засіяти це благодатне сім'я істини у серця людей, особливо сьогоднішніх юнаків і дівчат — нашого майбутнього, щоб принесло воно свій благодатний плід сторицею.

Дякую за увагу!

СВІТЛАНА МИХАЙЛОВА,

*пошукач кафедри історії України Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету,
викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Хмельницького інституту МАУП*

АГІТАЦІЙНО-ПРОПАГАНДИСТСЬКА ПОЛІТИКА БІЛЬШОВИКІВ ПОЧАТКУ 20-Х РОКІВ ХХ СТ.

Протягом 1917-1920 рр. в Україні велась боротьба за соціальне й національне визволення. Ця боротьба супроводжувалася небаченою економічною та соціально-політичною руїною. В Україні активно діяли політичні режими та партії як загальноросійського, так і національного спрямування, які проводили потужну агітаційно-пропагандистську діяльність, намагаючись привернути на свій бік більшість українського населення, захопити владу і впроваджувати свою політичну лінію.

Поширення ідеології, політичних програм, постанов уряду більшовиків здійснювалось шляхом пропагандистської роботи, яка проводилась серед населення.

Пропаганда відіграла значну роль у встановленні влади більшовиків. Використовуючи знання про становище та проблеми того чи іншого прошарка населення, використовуючи різні методи та форми агітаційно-пропагандистської діяльності більшовики враховували контингент, для якого проводиться робота. Саме це дало можливість впливати на політичні погляди різних верств населення.

Кожен наступ і контрнаступ протягом революції 1917-1920 рр. чимраз більше руйнував економіку України, поки з неї мало що залишилося. Голод, хронічна нестача палива, шалена інфляція та вкрай низька заробітна плата стали загальними бідами міського населення. Введення нової економічної політики врятувало міста від повної катастрофи. Одержавши стимул виробляти продукцію, селяни забезпечували місто харчами. Легка промисловість почала перебудовуватися, щоб ліквідувати гостру нестачу товарів на внутрішньому ринку. Уряд змушений був зробити зміни у внутрішній політиці республіки. Розпочалась пропаганда українізації по всій території України. При цьому іноді політика українізації обмежувалась поверховими заходами. Наприклад, українізація великих міст республіки полетішувалася політикою, спрямованою на те, щоб українізувати зовнішній вигляд міста. Підсумовуючи державні наміри в цьому плані, В.Затонський сказав: "Ми не будемо вдаватися до насильницької українізації російського пролетаріату в

Україні, але ми гарантуватимемо, що українець... коли він прийде до міста, не буде зрусифікований... словом, ми перепишемо вивіски в містах". Російські вивіски було замінено українськими (хоча відсутність міських українських культурних традицій означала, що в містах не знали українських відповідників таких слів, як їдальня, перукарня чи готель). Назви вулиць були українізовані за формою і змістом, хоча незважаючи на кілька років радянської влади, багато вулиць ще носили імена Петра Великого та інших знаменитостей російської імперської минувшини. Хоча спостерігалось незадоволення такими змінами, але радянський уряд робив все, щоб українське населення в цей період відчувало турботу нової влади за відновлення власних культурних та національних традицій.

Українське селянство на початку 20-х рр. опинилось в катастрофічному становищі. Навіть неп не відновив миру в українському селі. Радянська політика уже втретє загнала все селянське суспільство в кут, єдиним виходом з якого видавався опір. Національно-культурна політика режиму всіляко підштовхувала до опору більшовикам сільську інтелігенцію. Для більшовиків в Україні контроль над селом виявився непереборною проблемою. Не спроможна самостійно контролювати село партія вербувала собі на службу місцевих агентів, наділяючи їх спокусливими привілеями. Необхідно було створити цілу "армію" пропагандистів для поширення власної політики в українських селах. В 1920 р. було наказано ліквідувати всі прогресивні організації в сільських районах — від кооперативів до товариств "Просвіта". Вони відродилися у 1922 р. як бліді копії самих себе під контролем комнезамів. Сільську інтелігенцію (агрономів, ветеринарів, фельдшерів, учителів та активістів кооперативів) підозрювали в "петлюрівщині" та обмежували їхню діяльність. Наступним кроком стало обмеження будь-якої діяльності й самих селян. У 1920 р. було вирішено, що основним осередком радянського правління в селі мають бути не ради, а комнезами, оскільки партія мала контроль над цими останніми, а не над першими. Селянські маси були позбавлені громадянських прав. За цю дезорганізацію села довелося заплатити

значну економічну ціну, але вона забезпечила економічний контроль. Довговічність комнезамів зумовлювалася слабкістю радянського режиму на селі. Наслідком було перетворення комнезамів "на кастову організацію". Люди вступали до комнезамів просто для того, щоб мати привілеї. Агітаційна політика на селі була спрямована на підпорядкування селян місцевим органам влади, які забезпечували реалізацію радянської влади на місцях.

В цей період більшовики встановили контроль над робітничим класом, що швидко змінювався. Виразником інтересів робітників подовжували бути профспілки. Українізація як політика серед профспілок мала безпосередній вплив на робітничий клас двома шляхами. Перший був спробою зробити українську мову діловою мовою профспілок. Другий полягав у тому, щоб поширювати й популяризувати українську культуру та мову серед робітників через курси, роздачу українських книжок, газет і організацію концертів та кіносеансів. Жоден з цих видів діяльності не був передбачений законодавчо. Такі "помилки" забезпечували проникнення російськомовної культури в українське діловодство.

У складній ситуації революційного часу вагомим було друковане слово, яке мало сприяти фор-

муванню національної суспільної думки. Книговидавнича справа на Україні на початку 20-х років була у занепаді. Слабким місцем українського книговидавництва було надвиробництво агітаційної та соціально-політичної літератури й нестача наукових праць. Друкувалась велика кількість листівок, прокламацій, закликів, при цьому остеронь залишались культурні, наукові роботи.

У 1920 р. було наказано закрити всі небільшовицькі газети включно з "Червоним прапором", органом Української комуністичної партії. У 1920-1921 рр. на всю країну було 7-10 україномовних газет, причому більшість із них мала половину сторінок, надрукованих на російській мові.

Агітаційно-пропагандистська діяльність більшовиків на початку 20-х років XX ст. була спрямована на залучення широких мас населення на свій бік завдяки політики українізації. Робітники і селяни повинні були зрозуміти "турботу" нової влади про власне населення. Але в цей період політика українізації була можлива тому, що режим, хоч і авторитарний, ще не став тоталітарним. Використовуючи різні форми і методи агітаційно-пропагандистської діяльності, радянська влада почала завуальовано підпорядковувати всю структуру суспільства.

Джерела та література

1. Ленін В.І. До історії питання про диктатуру (замітки) // Повне зібр. тв. – Т. 41. – С.351-372.
2. Сталин И. Октябрьская революция и тактика русских коммунистов // Вопросы ленинизма. – М.: ГИПЛ, 1952. – С.81-109.
3. Затонський В. Із спогадів про українську революцію // Архіви України. – 1990. – №4. – С.53-74.
4. Шаповал М. Большевизм и Украина. – Прага, 1926. – 60 с.
5. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. – Прага, 1942. – 210 с.
6. Малашко А.М. К вопросу об оформлении однопартийной системы в СССР. – Минск: БГУ, 1969. – 234 с.
7. Ефремов С. Щоденники 1923-1929 рр. – К.: Рада, 1997. – 830 с.
8. Гамрецький Ю.М., Тимченко Ж.П., Щусь О.Й. Триумфальное шествие Советской власти на Украине. – К., 1987. – 437 с.
9. Полушкина В.А. К вопросу об отношении большевиков к левым мелкобуржуазным партиям и группам в Украине (1919-1920) // Непролетарские партии и организации в Октябрьской революции и гражданской войне. – М., 1980. – С.29-42.
10. Мудрий В. Лихоліття України. – Львів, 1933. – 130 с.

ДМИТРО ВАСИЛЬОВИЧ ЯРОШ,

к.і.н., доц., заступник завідуючого кафедрою теорії та історії держави і права Хмельницького інституту регіонального управління та права

УКРАЇНІЗАЦІЯ 20-Х РОКІВ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД І СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ

У роки проголошення і розбудови незалежної України до історичного досвіду української революції 1917-1920 рр. і навіть до періоду нової економічної політики, політики "коренізації" або "українізації" все більше і більше звертаються історики, по-

літики, представники різних політичних партій і рухів, державні діячі. І це не випадково.

У чому суть політики "українізації"? Чому більшовицьке керівництво пішло на її проведення? Відомо, що український національно-визвольний рух

1917-1920 рр., спрямований на побудову своєї незалежної держави, закінчився трагічною поразкою. Перемогу здобули більшовики, які з метою завоювання підтримки своєї влади з боку неросійських народів, у тому числі українського, висунули принципи самовизначення націй.

Ця політика більшовиків отримала назву "коренізації", в Україні ж різновид цієї політики називався "українізацією".

Вона передбачала:

- висувати, готувати та виховувати керівні партійні, державні і господарські кадри з представників корінної національності, які знають побут, звичаї, мову місцевого населення;
- втілення в роботу партійного, державного та господарського апаратів мови корінного населення;
- запровадження навчання в усіх закладах освіти, організацію культурно-освітньої роботи, видавничої діяльності мовами корінних національностей.

Українізація не розглядалась Й. Сталіним і більшовицьким керівництвом як довгострокова програма розвитку української культури і освіти, а як тактичний крок більшовицької партії "зближення" і "порозуміння" з українським народом.

Правовою основою з українізації були Конституції УСРР 1919 та 1929 рр. Так, Конституція УСРР 1929 р. закріпила рівноправність громадян незалежно від їхньої расової і національної ознаки, а також гарантувала всім національностям, які проживали на території України, можливість користуватися своєю рідною мовою.

Правовим фундаментом українізації були декрети та постанови ВУЦВК і Рад наркому УСРР "Про заходи забезпечення мов та про допомогу розвитку української мови" від 1 серпня 1923 р. і Декрет Рад наркому УСРР "Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ", виданий 27 липня 1923 року. У травні 1924 р. VIII Всеукраїнська партійна конференція вказала на необхідність подальшого поглиблення і розширення роботи в галузі проведення національної політики і висування українських кадрів у партійному та державному апараті. 30 квітня 1925 р. ВУЦВК і Рад нарком УСРР прийняли постанову "Про заходи термінового проведення повної українізації радянського апарату".

Для реалізації цих декретів та постанов було створено Всеукраїнську центральну комісію, а також місцеві відомчі комісії з керівництва українізацією. Однак складність внутрішньополітичної ситуації, брак національних партій і радянських кад-

рів, засилля в партійному і державному апараті великодержавних шовіністів, які були ворогами не тільки державної самостійності, а навіть культурної осібності, зумовлювали повільність темпів українізації, її декларативність.

Які ж наслідки мала "українізація"? Незважаючи на опір процесам українізації, наслідки її були досить відчутними.

Як зазначалося вище, українізація передбачала втілення в роботу партійного, державного та господарського апаратів української мови. Необхідність цього була очевидною: у 1922 р. в КПУ було лише 23% українців і 54% росіян, причому більшість українців говорила російською мовою. На одного члена компартії України, який постійно користувався українською мовою, припадало семеро тих, хто розмовляв лише російською.

З метою втілення в роботу державного, партійного і господарського апарату рідної мови, постановами партії були створені шести- та дванадцятимісячні постійні курси, на яких службовці всіх рангів вивчали українську мову. Тим, кому не вдалося успішно закінчити їх, загрожувало звільнення з роботи. Політика українізації в кадровій справі дала позитивні наслідки. Так, якщо в 1923 р. українці становили лише 35% серед урядових службовців, то вже в 1927 р. їх було більше 54%. Завершилась українізація сільського державного апарату. 70% ділових паперів велось українською мовою.

Підводячи перші підсумки українізації, червневий 1926 р. пленум ЦК КП (б)У відмітив, що "за останній рік, з часу як поставили питання про українізацію на квітневому пленумі 1925 р., ми маємо величезні досягнення в галузі українізації. В державному апараті процент діловодства, що проводиться українською мовою, доходить 65, тоді як на початку того року він становив 20. Держапарат у районах та округах працює вже переважно українською мовою".

Значних успіхів було досягнуто в українізації народної освіти. Станом на 1929 р. понад 80% загальноосвітніх шкіл і 30% вищих навчальних закладів республіки були українізованими, а 97% українських дітей вчилися рідною мовою. Цікаво навести і такі цифри. Якщо в 1923 р. видавалося тільки 28 газет українською мовою (86 — російською), а книг друкувалося 31% від загальної кількості, то в 1933 р. із 426 газет республіки — 373, а також більш як половина книг виходила рідною мовою. Українською мовою велась радіотрансляція. Випускалися майже всі кінострічки, ставилися ви-

стави в 25% театрів українською мовою. Із жовтня 1926 р. усі оперні театри республіки перейшли на українську мову.

Процес українізації викликав небачене піднесення національного відродження, бурхливого розвитку народної освіти, науки, українського театру і літератури, а українська мова перетворилась на головний засіб спілкування та самовираження суспільства.

Але для Сталіна, для командно-адміністративної системи наслідки українізації були небажаними. Вони розробили власні плани національного будівництва, які мали багато спільного з традиційними принципами національної політики царської Росії. Розпочався "наступ Москви" на українське відродження. Борців за українізацію було звинувачено в "націоналізмі, який суперечив пролетарському інтернаціоналізму". Розпочалися масові репресії, які знищили досягнення 20-х рр. і генофонд української нації. Нищівного удару зазнали виразники українського відродження: талановитий український письменник М.Хвильовий, Нарком освіти УСРР О.Шумський, відомий економіст М.Волобуєв, режисер Л.Курбас та інші. "Ворогами народу" і буржуазними націоналістами були звинувачені визнач-

ні діячі науки, культури, освіти. Із 500 репресованих письменників зникли з життя понад 200. В кінці 20-х — на початку 30-х років були сфальсифіковані справи міфічних організацій "Спілка визволення України", "Промпартія", "Український Національний центр" і репресовані сотні кращих представників української інтелігенції. 20-ті роки називають національним відродженням в Україні, а вже 30-ті — розстріляним відродженням.

Методом політичного нищення українського народу був терор голодом 1932-1933 рр., який забрав життя від 7 до 10 млн. осіб. Не випадково він збігся з кінцем українізації й початком систематичних утисків української культури і освіти, масовим винищенням національної інтелігенції. Органами державної безпеки в Україні було заарештовано за 1932-1933 рр. 199 тис. осіб проти 115 тис. за три попередні роки (1929-1931).

Аналізуючи уроки української історії і сучасні проблеми, думається, що досвід проведення і здобутки українізації 20-х рр. може бути творчо використаний у наш час національного і культурного відродження, розбудови незалежної Української держави.

Джерела та література

1. XII съезд РКП (б). Стенографический отчет. — М., 1968.
2. Сталин И.В. Марксизм и национально-колониальный вопрос: Сб. ст. и речей. — М., 1937.
3. Історія України в особах: XIX-XX ст. — К., 1995.
4. Український історичний журнал. — 2000. — №4. — С.96.
5. Історія української культури. Збірник матеріалів і документів. — К. 2000.
6. Сільські вісті, 2003. — 11 листопада.

Сергій Білошицький,

к. і.н., завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Хмельницького інституту МАУП

ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ СЛОВА ТА ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЦЕНЗУРИ В УКРАЇНІ У 1917-1930 РР.

Лютнева революція 1917 року принесла в Україну свободу друкованого слова і сприяла різкому зростанню кількості періодичних друкованих видань. Менше ніж за рік виникло 106 нових газет та журналів, а загальна ж їх чисельність на початок 1918 року досягла 212 одиниць [1].

Проте подібний перебіг подій аж ніяк не влаштовував більшовиків, які розглядали пресу виключно як інструмент мобілізації мас для досягнення політичної влади. Тому цілком логічно, що вже на другий день після жовтневих подій, 26 жовтня 1917 року, Військово-революційний комітет схва-

лив резолюцію з питання про пресу, в якій оголошувалося про закриття всіх буржуазних газет [2].

За ініціативою Ф.Дзержинського 18 березня 1918 року колегія ВНК ухвалила рішення про негайну організацію на місцях надзвичайних комісій для боротьби з контрреволюцією, посадовими злочинами і зловживанням пресою. Утворений при ВНК інформаційний відділ збирав і обробляв різноманітні газетні матеріали, направляв у редакції офіційні повідомлення комісії, давав дозволи на друк статей, що містили інформацію про її діяльність. При відділі було організоване бюро для боротьби з контр-

революційною пресою, яке здійснювало репресивні заходи щодо газет, які "розповсюджували наклепницькі відомості про Радянську владу" [3].

Основним же засобом впливу більшовиків на опозиційну пресу залишалося суцільне закриття її редакцій. Всього в 1917-18 рр. було заборонено видання 170 газет, що належали помітним в політичному житті неосоціалістичним партіям і угрупованням [4].

В Україні, починаючи з середини 1919 року, вище політичне керівництво республіки на своїх засіданнях часто в індивідуальному порядку вирішувало подальшу долю окремих видань. Так, у липні 1919 р. був закритий орган українських соціал-демократів (незалежних) — газета "Червоний стяг" [5]. Тричі в липні-серпні 1919 р. політбюро ЦК КП (б)У розглядало можливість випуску в світ меншовицької газети "Начало" [6].

Водночас в 1919-20 роках долю більшості опозиційних газет продовжували вирішувати в оперативному режимі місцеві органи влади: парткоми, ревкоми, органи ВУНК, військове командування. Зокрема, в Кам'янці-Подільському, наприклад, професором М.Грушевським у грудні 1918 року була заснована газета "Життя Поділля" — орган місцевої організації УПСР. Із встановленням у Кам'янці в квітні 1919 року Радянської влади часопис спробував виходити і далі. В одному з чисел газети, як пригадавав співробітник тогочасної редакції А.Животко, був надрукований матеріал на захист прав українського народу в опануванні власною культурою. На другий день було видано наказ голови ревкому М.Барана та секретаря Самулевича про закриття газети і конфіскацію її останнього числа [7].

Серйозність роботи більшовиків щодо знищення опозиційної преси засвідчують наступні цифри: з 212 газет, що виходили в Україні в 1918 році, через три роки залишилося лише 73, серед яких 63 належали більшовикам. А ще через два роки з 77 видань вже 75 були органами осередків КП (б)У [8]. Таким чином, в 1921-1922 роках в Україні фактично було знищено партійну небільшовицьку пресу і встановлено монополію КП (б)У на засоби масової інформації. Акценти боротьби з проявами публічності опозиційних політичних сил все більше переміщалися в площину обмеження їх прав використовувати інші канали розповсюдження та поширення інформації, проведення агітації і пропаганди, що втілювалося у створенні і розвитку потужної мережі органів політичної цензури.

Ведучи відлік від декретів Раднаркому РСФРР про пресу — від 10 листопада 1917 р. та

про утворення Революційного трибуналу преси від 28 січня 1918 року, структурована мережа органів політичної цензури реально почала розгортатися в червні 1918 року, після схвалення і оприлюднення радянським урядом "Положення про військову цензуру газет, журналів і всіх творів друку", яке поклало здійснення цензури на військово-цензурне відділення при оперативному відділі Народного комісаріату у військових справах, а також місцевих цензорів при окружних, губернських і повітових військових комісаріатах, де існували органи друку [9].

Якщо на перших порах діяльність органів військової цензури зосереджувалася в першу чергу на контролі за інформацією військового характеру, то з часом функції органів військової цензури значно розширилися, причому останні за своїм підпорядкуванням передавалися до органів ВНК, а також повністю підлегли їй ВУНК [10]. Зокрема, в "Положенні про військову цензуру ВНК", підписаному 13 жовтня 1921 року В.Леніним, підкреслювалося, що метою діяльності органів військової цензури є не лише збереження військової таємниці, а й "попередження розголошення відомостей про злочинну діяльність шпигунських контрреволюційних сил і захист політичних, економічних і військових інтересів" [11], що значною мірою розширювало коло суспільної інформації, яка підлягала контролю органами військової цензури.

Відповідно до постанови Раднаркому РСФРР від 21 грудня 1921 р. було затверджено "Положення про політичний контроль", згідно з яким служба військової цензури ліквідовувалася і створювалися відділення та пункти політичного контролю при секретно-оперативних підрозділах центральних і місцевих органів надзвичайних комісій. У повітах політконтроль здійснювали безпосередньо уповноважені надзвичайних комісій [12]. Проте вже через три місяці політбюро ЦК РКП (б) змінило структуру органів цензури і зосередило всі її напрямки в Народному комісаріаті освіти [13].

6 липня 1922 року було схвалено "Положення про Головне управління у справах літератури і видавництва", згідно з яким на нього покладалися такі функції: перегляду всіх призначених до публікації або розповсюдження творів, періодичних та неперіодичних видань, видача дозволів на право їх публікації; формування списків творів, заборонених до продажу і розповсюдження; оприлюднення правил, розпоряджень та інструкцій у справах друку, видавництва, друкарень, бібліотек і книжкових магазинів [14].

На основі наказу ДПУ РСФРР від 14 жовтня 1922 року органи військово-політичної цензури на місцях було реорганізовано в пункти політичного контролю за пресою, видавництвами, поштою і телеграфом. З метою об'єднання всіх видів цензури при губернських та повітових політосвітніх комітетах створювались управління у справах преси, перед якими було поставлене завдання здійснювати попередню цензуру підготовлених до друку творів, а також реєстрацію установ й осіб, які бажали організувати видавництва і приступити до випуску друкованої продукції [15].

Починаючи з 1923 р., усі власники й директори друкарень були зобов'язані передавати до органів ДПУ п'ять, а з 1925 р. — два примірники афіш, листівок, циркулярних листів, газет, оголошень та іншої друкованої продукції. Усі рукописи під час здачі

до друкарні повинні були мати дозвіл Головліту або його представників на місцях. Головліт направляв до ДПУ списки матеріалів, які в повідомленнях засобів масової інформації, в тому числі Російського телеграфного агентства (РОСТА) й Радіотелеграфного агентства України (РАТАУ), належало вилучати.

Узагальнення викладених матеріалів дають підстави для таких основних висновків: завдяки заходам, здійсненим вищим політичним керівництвом України, органам ДПУ УСРР в досліджуваній період практично вдалося повністю ліквідувати опозиційну пресу, інші видання, непідконтрольні більшовицькій партії; встановлення політичної цензури передбачало жорсткий контроль над цілим рядом інших каналів розповсюдження інформації, що робило неможливим викладення та пропагування не-більшовицьких політичних доктрин.

Джерела та література

1. Животко А. Історія української преси. — Мюнхен, 1989. — С.220.
2. Скуленко М. История политической пропаганды. — К.: Лыбедь, 1990. — С.121.
3. Феликс Эдмундович Дзержинский. Биография. Под ред. А.Велидова. — М.: ИПЛ, 1987. — С.145.
4. История советской политической цензуры. Документы и комментарии. — М.: РОССПЭН, 1997. — С.412-413;
5. Кузеля З. Рік 1918 на Україні. — Зальцведель, 1918. — С.5.
6. ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 6. — Спр. 1. — Арк. 57 зв.
7. Там само. — Арк. 68.
8. Животко А. Вказана праця. — С.228.
9. Там само. — С.238.
10. История советской политической цензуры... — С.29-30.
11. Очеретянюк В. Загратована думка. — К., 2000. — С.16.
12. В.И.Ленин и ВЧК. Сборник документов (1917-1922 гг.). — М.: Политиздат, 1987. — С.319.
13. Ченцов В. Табу — на думку, заборона — на слово. За матеріалами роботи політконтролю НК-ДПУ у 20-ті роки // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1994. — №1. — С.12-22.
14. В.И.Ленин и ВЧК... — С.570.
15. Скуленко М. Вказана праця. — С.122.
16. Ченцов В. Вказана праця. — С.13.

ВІТАЛІЙ ІВАНЕВИЧ,

учитель Хмельницької ЗОШ №25, здобувач Кам'янець-Подільського державного університету

ВИДАТНИЙ МИСТЕЦТВОЗНАВЕЦЬ В.ГАГЕНМЕЙСТЕР — ЖЕРТВА ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ

Проголошена політика комуністичної партії щодо українзації давала змогу багатьом угрупованням інтелігенції на певну свободу творчості, адже без неї не розгорнувся б національно-культурний ренесанс України 1920-х років.

У цей період спостерігається тенденція розвитку науки, освіти, культури і мистецтва на Україні та Поділлі зокрема. В Кам'янці-Подільському було відкрито один із перших університетів, а також цілий ряд нижчих та середніх навчальних закладів, серед яких чільне місце в розвитку мистецтва займала Кам'янець-Подільська художньо-промислова школа, яка була заснована ще в 1905 р. видатним українським художником і педагогом В'ячеславом

Розвадовським. Художня школа в 20-х рр., завдячуючи плідним та наполегливим старанням викладачів і учнів, а також творчим підходом завідувача школою Володимира Гагенмейстера, зазнала визнання й досягнула найвищого розквіту на творчій ниві.

Керівник мистецької школи Володимир Гагенмейстер народився 30 травня 1887 р. у м.Виборг (тепер Ленінградська область), в 1893 р. вступив до Псковської губернської хлопчачої гімназії, потім перейшов до Сергіївського реального училища, яке закінчив 1904 р. Подальшу освіту здобув у Художньо — промисловому училищі барона А.Штігліца в Петербурзі.

В 1916 р. за направленням Міністерства торгівлі й промисловості, а також Академії мистецтв В.Гагенмейстер обійняв посаду завідувача КПХПШ. Людину, яка прибула з Півночі й виховувалась на прибалтійських зразках народного мистецтва, настільки вразив потужний потенціал мистецтва Поділля, що вона присвятила йому решту свого життя. Володимир Миколайович, не знаючи української мови опанував її і в 1922 р. викладав нею. За свою безмежну любов В.Гагенмейстер заплатив найвищу ціну, давши зразок справжнього "советського" інтернаціоналізму.

У 1920-ті роки Кам'янець-Подільська художньо-промислова школа, очолювана В.М.Гагенмейстером, стала центром українського художньо-прикладного мистецтва на Поділлі. Школа мала художній, керамічний і ткацький відділи, її викладачі та учні збирали й публікували етнографічні матеріали та чимало зробили для розвитку українського мистецтва. В школі було створено літографську майстерню й придбано невеликий друкарський верстат, що стало початком виникнення шкільного видавництва. У той важкий період бракувало матеріальних засобів, коштів, фарб, але незважаючи на ці негаразди В.Гагенмейстер зумів налагодити видавництво й розпочав випуск альбомів, присвячених окремим видам народного мистецтва Поділля — вишивці, стінним малюванням, гутному шклу, народному одягу.

Володимир Миколайович приділяв багато уваги навчальному процесу, залучав новітні прогресивні методи навчання. Видання школи виходили шістьма мовами: українською, російською, польською, латинською, французькою, німецькою, що само вже підтверджувало факт високого рівня навчання. Було випущено 127 мистецьких видань, 87 з яких особисто опрацював В.Гагенмейстер, серед них: "Селянські настінні розписи Кам'яниччини", "Старий Кам'янець-Подільський", "Вишивки низю на Поділлі", "Жіночий одяг на Поділлі", "Гутне шкло" та інші.

Проте в 20-х роках вже формувалася тоталітарна система, яка наприкінці цих років почала згортати політику українізації під гаслами боротьби з націоналізмом, що в свою чергу знаменувало певні утиски свободи творчості. Таким чином більшовики вже на початку 30-х рр. розпочали розгром українського мистецтва. Радянське мистецтво різними методами засуджувало українські мистецькі традиції, зв'язки з будь-якими мистецькими напрямками і навіть праці про народне мистецтво, які нібито маскували ворожу радянській владі селянсько-націоналістичну ("куркульську") стихію, протиставлену пролетаріатові. Полі-

тична ситуація пояснюється уже із виробленою в суспільстві звичкою до насильства і репресій, а також на знищення неіснуючої опозиції центральній владі. Не заглиблюючись в хід подій, на Україні в 30-х рр. наочно і методологічно спостерігається жахлива "програма" спрямована на знищення під такими гаслами: "боротьба проти "дворушників", "замаскованих ворогів", "класово-ворожих елементів" й "націоналістів" у суспільстві в цілому.

Розгромна політика влади щодо українства була налаштована на пристосування шкільництва до задоволення потреб виробництва. Більшовики, щоб задавати цей українознавчий осередок на Поділлі, звузили профіль КПХПШ 1931 р., перетворивши її на скло-керамічний технікум, а видавничу справу було ліквідовано.

У 1933 р. крім голодомору, що косив людей, було завдано страшних втрат і кам'янецьким пам'яткам архітектури: зруйновано Троїцьку церкву XIV ст., церкви Іоана-Предтеченську та Олександра Невського, Вірменський костюл. В різних містах України чекісти громили музеї, тоді ж була ліквідована й КПХПШ (скло-керамічний технікум), викладачі й учні якої так багато зробили для української культури. Цілий ряд викладачів цієї школи зазнали переслідувань з боку радянської влади, більшість з них було заарештовано, а багато — розстріляно.

Володимир Гагенмейстер після розпуску школи в 1933 р. переїхав до Харкова, де викладав в Поліграфічному інституті, а в 1936 р. — до Києва, де завідував експериментальними художніми майстернями при Музеї українського мистецтва, що діяли біля Печерської Лаври, вийшла з друку в оформленні ним оправи "Лісова пісня" Лесі Українки, а в 1937 р. — "Поеми" Т.Шевченка. Однак репресії не обминули і його. Вночі проти 12 грудня 1937 р. Володимира Миколайовича заарештували. Постановою трійки Київського облуправління НКВД від 31 грудня він був звинувачений в українській націоналістичній організації й шпигунстві на користь буржуазної Польщі, а 20 січня 1938 р. його розстріляли.

Серед заарештованих був і близький соратник В.Гагенмейстера Кость Кржемінський, який народився в Одесі 11 травня 1893 р. Він у Кам'янець-Подільській художньо-промисловій школі працював з грудня 1925 по грудень 1927 р., викладав креслення. Його Кам'янецький період перервався досить раптово. З КПХПШ К.Кржемінський звільнився за власним бажанням і переїхав до Києва, де брав участь в оформленні приміщень ВУЦВК, помешкань

Г.Петровського та П.Постишева, читав лекції в Київському художньому інституті, працював у Художньому фонді. Його було заарештовано 16 жовтня 1937 р., а 28 жовтня того ж року — розстріляно.

В ті злочасні роки українська інтелігенція зазнала найбільших і найжорстокіших переслідувань з боку більшовицького режиму. Всі дії радянської влади були спрямовані на знищення української нації та перетворення її в стан несвідомої та сірої народності. Сталінська імперія вела наступ двома шляхами: першим — ліквідація еліти, інтелігенції, мозку нації; другий — ліквідація селянства, основи нації. Цей план мав кінцевою метою остаточне знищення України, її культури, побуту, традицій, історії в цілому та людської гідності.

Українське мистецтво зазнало великої втрати в особі В.Гагенмейстера. Багато невідомого і нез'ясованого взяв з собою вчений на той світ, тому й виникає необхідність більш глибоко та детальніше дослідити життєдіяльність і творчу спадщину художника. Важливу роль у цьому дослідженні відіграла його дочка — Ольга Володимирівна. Завдяки її наполегливості та старанню В.Гагенмейстера було реабілітовано посмертно. Однак істинної причини смерті батька не встановлено. У довідці, виданій Військовим трибуналом Червонопрапорного Київського військового округу від 3 квітня 1971 р. за №3/0-71

м.Києва, за підписом заступника голови військового трибуналу КВО полковника юстиції А.Бушуєва зазначалося, що "справа по звинуваченню Гагенмейстера Володимира Миколайовича, 1887 року народження, переглянута військовим трибуналом Червонопрапорного Київського військового округу 31 березня 1971 року. Постанову від 31 грудня 1937 року відмінено і справу припинено. Гагенмейстер В.М. реабілітований посмертно" [1]. Звідси випливає, що постанова датована 31 грудням 1937 р., а в свідоцтві про смерть, виданому 28 травня 1971 р. Київським ЗАГСом Ленінського району вказано, що Гагенмейстер В.М. помер 20 січня 1938 р., проте причина та місце смерті невідомі [2]. Постанова про припинення справи датується 31 грудням 1937 р., а помер В.Гагенмейстер 20 січня 1938 р. тобто виходячи з цього можна чітко простежити фіктивність даних документів. Людину реабілітовано, але істина всього процесу не встановлена.

До цього часу відсутні будь-які дисертаційні та монографічні дослідження, присвячені життєдіяльності та мистецькій творчості В.Гагенмейстера, не складена повна бібліографія його наукового здобутку. Для повернення із небуття імені видатного дослідника й художника нами проводиться дисертаційна робота, адже творчість Володимира Миколайовича має стати набутком національної спадщини.

Джерела та література

1. Білокінь С. "Білі круки" подільського друкарства // Пам'ятки України: історія та культура. №3-4. — 2000. — С.33-45.
2. Гагенмейстер В.М. // Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ) Ф.397. — Оп. 1. — Спр. 10, Спр. 11.
3. Касьянов Г.В. Українська інтелігенція 1920-х-30-х років: соціальний портрет та історична доля. — К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канадський інститут Українських Студій Альбертського Університету. 1992-176 с.
4. Климчук О. Час цвітіння // Україна. №8, 1989. — С.12.
5. Кржемінський К.І. // ЦДАГО України. Ф.263. — Оп. 1. — Спр. 58152 ФП/кор. 1452. — Арк. 174-175.
6. Мистецтво України: Біографічний довідник // Упоряд.: А.Кудрицький, М.Лабінський. За ред. А.Кудрицького. — К., 1991. — С.653.
7. Підгайний С. Українська інтелігенція на Соловках // Тернопіль: Джура. 1999. — 123 с.

ЛІЛІЯ ІВАНЕВИЧ,
менеджер Хмельницької філії ДТЕП "ІСТ — Захід"
здобувачка Кам'янець-Подільського Державного університету

УКРАЇНСЬКИЙ МИСТЕЦТВОЗНАВЕЦЬ КОСТЬ ШИРОЦЬКИЙ — ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗАБУТТЯ

Повертаючись до історії України, до періоду заснування Радянського Союзу, періоду масових репресій людей різних спеціальностей й професій, які хоча не протистояли проти цієї влади, а лише виявляли свою любов і відданість до рідної нееньки-

України, стає моторошно від жахливих цифр. Скільки долі було загублено, скільки відомих й видатних людей втратив український народ! Не дожив до цього часу і визначний дослідник історії мистецтва та культури України К.В.Широцький (1886-

1919), але антиукраїнський режим зробив усе, щоб його ім'я кануло у забуття і лише в кінці ХХ ст. почалася "відлига".

Кость Широцький народився 26 травня 1886 р. у селі Вільшанка-Бершадська Ольгопільського повіту Подільської губернії в родині священика. Початкову освіту здобував у сільській церковно-парафіяльній школі, потім у Тульчинському духовному училищі та Подільській духовній семінарії у Кам'янці-Подільському (1900-1906). Вже в перших своїх розвідках з етнографії й фольклору Поділля, котрі друкував у місцевому часописі "Православне Поділля" (1908-1913) під редакцією Є. Сідинського, вісімнадцятирічний юнак проявляв мистецтвознавчі здібності. Під час навчання в семінарії Кость Віталійович у 1905-1906 рр. за власним бажанням відвідував Кам'янець-Подільську художню школу для селянських дітей під керівництвом В. Розвадовського, де здобув основи й практичні навички з дослідження народного мистецтва. Подальшу освіту отримав у Петербурзькому університеті (1906-1912) та Петербурзькому Археологічному інституті (1910-1911). Після магістерського іспиту восени 1915 р. його призначили приват-доцентом на кафедрі історії та теорії мистецтва, де читав лекції з історії стародавнього київського й галицького мистецтва, у 1914-1915 рр. був викладачем історії українського мистецтва в Нелегальному вільному українському університеті "Наша школа". Влітку 1917 р. професор відбув на Галицьке Покуття як Городенківський повітовий комісар Тимчасового Уряду. Після жовтневої революції повернувся до Києва, де навесні 1918 р. викладав курс історії українського мистецтва XIII-XV ст. на історико-філологічному факультеті Українського Народного університету. 15 серпня 1918 р. К. Широцький був призначений на посаду екстраординарного професора Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету, проте викладати там йому вже не довелося. Був членом Археологічного Товариства, Благодійного Петербурзького Товариства видання дешевих і загальнокорисних книжок, видавничого товариства "Друкар", Українського Наукового Товариства у Києві, восени 1917 р. брав участь в організації Міністерства освіти, потім — художньо-промислового відділу, а згодом — секції охорони пам'яток старовини. У 1911-1913 рр. брав безпосередню участь в розкопках скитських й слов'янських городищ у Новгородщині і біля Немирова й Ташлика на Поділлі, провів сім експедицій по Росії та Україні, збираючи матеріали

для музеїв Петербурга [1]. У зв'язку з погіршенням стану здоров'я восени 1918 р. Кость Віталійович вже як професор КПДУУ змушений взяти тимчасову відпустку і поїхати до батьків в село Білоусівка під Гайсином на Поділлі, де мав надію підлікувати туберкульоз кишкового тракту. Та доля вирішила інакше, 13 вересня 1919 р. К. В. Широцький помер.

За короткий період (близько 15 років) своєї наукової діяльності К. Широцький залишив по собі досить значний творчий здобуток, а це більше сотні статей з історії українського і російського малярства, декоративного мистецтва, етнографії, фольклору, церковного та сакрального мистецтва й архітектури, археології і стародруків, а також близько 30 рецензій поточної мистецтвознавчої літератури та близько 20 рукописів краєзнавчих праць й статей. За словами видатного українського громадсько-політичного діяча О. Лотоцького, "мало мені доводилось зустрічати людей, що визначалися б такою працьовитістю та роботоздібністю... обравши за фах історію українського мистецтва, працював він так запопадливо, що здавалося, й хвили часу у нього не пропадало, — наче відчував він, що недовго йому працювати на світі, та поспішав скорше свій план обробити... Взагалі, матеріалу, який зібрав він з натхненною інтуїцією, було у нього так багато, що на використання його потрібно було значно більше часу, ніж доля йому уділила... була се людина, що за короткий час свого життя дала більше, ніж нормально можна було дати, але незмірно більше можливостей обіцяла в майбутньому".

Після смерті вченого Рада професорів Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету 28 вересня 1919 р. призначила "прилюдне урочисте засідання, присвячене пам'яті К. Широцького" [2]. Трохи згодом в 1919 р. приват-доцент КПДУУ Л. Білецький першим написав некролог про Костя Віталійовича [3], згадавши у ньому основні життєві дати та творчі досягнення, а короткий аналіз й бібліографію його наукової спадщини висвітлено у віднайденому нами маловідомому рукописі відомого історика Є. Сідинського "Праці К. В. Широцького по історії українського мистецтва" [4], який нами у найближчий час буде виданий.

В 1919-1920 рр. на сторінках часопису Вільної української школи (ВУШ) був видрукований некролог відомого українського громадсько-політичного діяча О. Дорошкевича, в якому він назвав К. Широцького блискучим ученим "з видатними,

оригінальними здібностями, надзвичайно чулої, інтелігентної вдачі "людиною, котра залишала "дуже світле, приємне почуття у душі кожного, хто мав щастя з ним стикатись ближче".

У 1921 р. визначний український вчений та один з його найкращих друзів Антін Середя написав найбільш повну біографію дослідника, а також залишив короткі відомості про 12 найвідоміших праць вченого та 5 рукописів, що залишилися у батьків покійного професора й деякі з них стали відомі вперше. У цьому ж році видатний український бібліограф Л.Биковський, систематизувавши існуючі джерела, подав в часописі ВУШ найбільшу бібліографію наукового спадку К.Широцького, що складалася з 79 надрукованих праць професора (та 11 праць його батька Віталія Широцького), 18 рукописів й 28 його рецензій.

Останньою передвоєнною згадкою про мистецтвознавця став невеликий некролог С.Єфремова в 1924 р. З цього часу в Україні ім'я К.Широцького надовго замовчується, лише промінчиком у темному небі забуття стала праця видатного українського історика й архітектора В.Січинського "Кость Широцький. Спомини з нагоди шостих роковин смерті" [3], видрукувана в 1925 р. за межами України, а саме у Львові (тоді ще польському), що розкриває цікаві сторінки життя і творчої діяльності професора.

Першим проривом в довготривалому майже 20-річному замовчуванні стала коротка стаття краєзнавця М.Кондратенка у часописі "Вінницькі вісті" в 1942 р., у цьому ж часописі він видрукував дві рукописні праці К.Широцького, які віднайшов у його власному архіві "Нарис з історії художньої культури Галичини" і "Минуле Подільської землі". З невідомих нам причин цей архів, що являє собою велику історичну цінність, безслідно зник.

У післявоєнний період подаються лише коротенькі гасла із посиланням на декілька основних праць вченого в "Енциклопедії Українознавства — I" (1949), "Енциклопедії Українознавства — II" (1955-1984), "Українській радянській енциклопедії" (1964), "Українській радянській енциклопедії" (1985), "Історії українського мистецтва" (1970), "Шевченківському словнику" (1977) та у виданих уже в незалежній Україні — "Мистецтво України" (1991), "Митці України" (1992) й "Довіднику з історії України. А-Я" (2001). В 1966 р. вчений Б.Бутник-Сіверський використав для своєї книги фундаментальну працю К.Широцького "Очерки по истории декоративного искусства Украины I. Художественное убранст-

во дома в прошлом и настоящем". Ім'я мистецтвознавця Костя Широцького коротко згадували в 1969-1989 рр. у своїх статтях О.Найден, В.Фоменко, Т.Косміна, В.Скуратівський, З.Тканко, М.Станкевич та Ю.Розуменко. Проте перші статті, присвячені висвітленню життєдіяльності професора, з'явилися лише у 1986 та 1990 рр. завдяки краєзнавцю В.Сандулу. Ці розвідки стали чи не єдиними спробами повернути із забуття ім'я видатного українського дослідника К.В.Широцького за часів, коли будь-які згадки про досягнення українського народу, його історію, культуру і її вчених вважалися націоналізмом й суворо заборонялися, а іноді й жорстоко каралися.

Після здобуття Україною статусу самостійної незалежної держави з далеких закутків архівних сховищ історики та краєзнавці почали діставати записані документи, що зберігалися і замовчувалися десятки років. Так, в 1992-1999 рр. з'являються цікаві історичні праці та нові, правдиві дослідження про видатних українських вчених, вірних синів своєї Батьківщини, серед них статті М.Мошака, В.Вінюкової, Л.Кароевої, Є.Назаренка, М.Становича, Ю.Луцького, П.Толочка, С.Гальчака та Л.Білоконя. Найбільш глибокими та повноцінними дослідженнями життєдіяльності і творчої концепції основних праць Костя Віталійовича протягом 90-х рр. ХХ ст. стали розвідки І.Удріс й доктора мистецтвознавства В.Афанасьєва. Крім того, були перевидані змістовні й цікаві праці К.Широцького "Подільські колядки та щедрівки" (1991), "Знамениті українські артисти-співці XVII-XVIII віку" (1993), путівник "Київ" (1994) і "Музика й співи в Україні" (1995).

9 листопада 1993 р. була заснована Хмельницька обласна премія імені Костя Широцького в галузі мистецтвознавства, фольклору та етнографії, що стала одним із шляхів повернення його постаті із небуття.

На початку ХХІ ст. продовжується наукова реабілітація незаслужено забутого мистецтвознавця К.Широцького. Так, згідно пера О.Завальнюка виійшли декілька статей, присвячених висвітленню його викладацької діяльності. Нами на десяти конференціях було зачитано та видруковано декілька розвідок про життя й творчу діяльність Костя Широцького.

Однак цього зовсім не достатньо, відсутні дисертації і монографії, немає повної бібліографії наукових праць професора. Тому нами проводиться дисертаційне дослідження, щоб повернути із забуття

ім'я визначного дослідника історії мистецтва та культури України, шевченкознавця К.В.Широцького, бо його ім'я не епізодичне в історії української куль-

тури, це постать першорядної ваги, непересічний талант у багатьох царинах нашої духовності. Його творчість має стати набуттям українського народу.

Джерела та література

1. Биковський Л. Бібліографія праць К.В.Широцького // 36.секції мистецтва УНТ. – К., 1921. – С.137-144.
2. Білецький Л. Професор Кость Широцький. (Некролог) // Україна. 1919. – Ч.29. -16 вересня.
3. Дорошків О. Професор Кость Широцький // Вільна укр. школа: Орган ВУС.1919-1920. – Ч. 1-3-серпень-жовтень. – С.62-63.
4. ЕУ-I. – Л., 1994-1995. – 1231 с.; ЕУ-II. Т. 10. – Л., 1993-2000. – С.4015; УРЕ. Т. 16. – К., 1964. – С.320-321; УРЕ. Т. 12. – К., 1985. – С.408; Історія українського мистецтва // За ред. М.Бажана. – Кн. 2. Т. 4. – К., 1970. – С.14; Шевченківський словник // Головна редакція УРЕ. під. ред. І.Айзенштока. – К., 1977. – Т. 2. – С.389; Мистецтво України: Біографічний довідник // Упоряд.: А.Кудрицький, М.Лабінський. / За ред. А.Кудрицького. – К., 1991. – С.653; Митці України: Енциклопедичний довідник // Упоряд.: М.Лабінський, В.Мурза. За ред. А.Кудрицького. – К., 1992. – С.651; Довідник з історії України. А-Я: Посібн. для серед. загальноосв. навч. закл. За заг. Ред. І.Підкови, Р.Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К.: Генеза, 2001. – С.1090.
5. 3 Університетського життя // Трудова громада. 1919. – №65. – 21 вересня. – С.7.
6. Іваневич Л. Історія створення бібліографії праць Костя Широцького // Наук. записки ЛНБ ім.Стефаника. – Л., 2003.
7. Кость Широцький. Curriculum vitae. Спис. Друкованих праць // КПМДА. – Ф.582. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 81-83.
8. Культурно-мистецьке життя: Хроніка // Вінниц. вісті. – 1941. – 3 верес.
9. Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч.II // Праці українського наукового інституту. Варшава, 1933. – Т.12. – С.68.
10. Середа А.Кость Віталійович Широцький. Некролог // Збірник секції мистецтв. В.І.К., 1921. – С.126-130.
11. Сіцінський Є. Праці К.В.Широцького по історії українського мистецтва // КПМДА. – Ф.Р-3333. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 85-97.
12. Січинський В.Кость Широцький. (спомини з нагоди шестих роковин смерті) // Стара Україна. 1925. – №25. – С.157-159.

АНАТОЛІЙ ТРЕМБИЦЬКИЙ,
керівник Хмельницької філії ДТЕП "ІСТ-Захід",
здобувач Кам'янець-Подільського Державного університету

Є.СІЦІНСЬКИЙ ТА В.СІЧИНСЬКИЙ: ШЛЯХ ДО ПІЗНАННЯ

Подільська земля подарувала людству цілу плеяду видатних діячів науки і культури, серед них краєзнавець, історик України Євфимій Сіцінський, який з великим піднесенням та надією на "свою правду й волю" на рідній землі, сприйняв революційні події 1917 р., що надали церковному руху в Україні національно-політичного характеру. Він взяв активну участь у відродженні Української автокефальної православної церкви, Подільського Кирило — Мефодіївського братства, яке "виникло в 1918 р. і існувало до листопада 1920 р." й ставило задачу "зробити богослужіння божі зрозумілим народові, вести в церкві проповідь українською мовою". У листопаді 1920 р. настала Радянська влада і Кирило-Мефодіївське братство самоликвідувалося.

Наприкінці 1920-х років під гаслами боротьби з націоналізмом українізація почала згортатися, Є.Сіцінський через постійні утиски та репресії з боку влади відходить від церковних справ, але не покидає науково-краєзнавчої роботи. Про цей період він писав: "на початку 1921 року Радянською

владою було підняте питання про характер колишнього в Кам'янці Кирило-Мефодіївського братства був[шою] НК були заарештовані колишні члени братства, що залишилися в Кам'янці... тоді і мене заарештували, але... незабаром звільнили з-під арешту". Від такого психологічного удару його дружину паралізувало і в 1923 р. вона помирає.

Почалися гоніння, арешти та висилання священиків, закриття і руйнування багатьох церков, переслідування найбільш впливових серед своєї пастви священнослужителів та видатних діячів культури і науки, української інтелігенції, що була пов'язана з національними урядами у 1917-1920 рр., яким була чужа й осоружна "советська культура". Так, у 1921 р. під кулями чекістів у ями за міським цвинтарем лягли чотириста членів Проскурівської "Просвіти", серед них шістнадцятилітня Маня Мазур, артистка-аматорка Таращук, технік Верхола і багато інших. Всім нам добре пам'ятна жахлива картина закриття і руйнування православних церков, культурних та історичних пам'ятників по всій Україні й

на Проскурівщині. Знаний філософ М.Бердяєв писав: "Відкрите сповідання християнської віри в радянській Росії вимагає героїзму, а часто і мучеництва", тому "нечувана тиранія, що являє собою радянський лад, підлягає моральному суду, скільки б її ні пояснювали".

У серпні 1922 р. XII Всеросійська конференція РКП (б) наголошувала, що "не можна відмовитися і від застосування репресій", а інтелігенція, яка споконвічно була настроєна більш ніж критично, особливо наприкінці 20-х років, під час політичних процесів "підлягає нещадному придушенню". І в серпні-вересні 1922 р. за постановою ДПУ з Києва та інших міст були вислані близько 200 істориків, філософів, літераторів, публіцистів. У цей час Євфимія Йосиповича усувають від завідування музеєм, тому що "священнослужитель не може завідувати радянською установою". Його звільняють з посади приват-доцента в інституті народної освіти. "Як колишній "церковник" я був звільнений зі служби в ІНО", — писав у своїй автобіографії, але не подався в еміграцію, як його колеги-викладачі, як його сини Сергій і Володимир.

У 1929 р. Є.Сідинського, історико-краєзнавчі праці якого, робота в учбових закладах Поділля, виступи перед інтелігенцією з лекціями про історію краю зробили його ім'я відомим громадськості, добрим словом з 70-річчям привітав журнал "Україна" М.Грушевського. Проте вже 25 серпня 1929 р. він був заарештований у вигаданій справі "Спільки визволення України" і свій ювілей, звинувачений в "контрреволюційній діяльності", зустрів в ув'язненні, але і там продовжував турбуватися про свою сім'ю. Так, у листі до Олени Купріянівни від 10 листопада 1929 р. він писав, що до "15 листопада необхідно подати фінінспекції декларацію про прибутковий податок", а "копію залишити в себе". Треба "виправити" грубки вогнетривкою цеглою, якщо її немає то "підробити брусами" (каменем)...що є на садибі... Якщо грошей у Вас немає на лагодження грубок, то продайте що-небудь з меблів". В заяві слідчому ОДПУ від 10 січня 1930 р. він писав: "Я сиджу під арештом уже 5-й місяць... Під арештний режим при всіх наданих мені пільгах, розшатує мое старече здоров'я і подальше перебування під арештом загрожує моему життю. Прошу зробити розпорядження про лікарський огляд мого здоров'я, а потім... змінити мені запобіжний захід, щоб дати мені можливість домашнім відповідним гігієнічним режимом підтримувати в здоров'ї залишок днів моїх. По моему віці, по характеру мого

трудового життя я ніяк не зважився б принизити себе втечею з Кам'янця". Вже 20 січня 1930 р. лікарська комісія у складі сослуживця І.Липського, лікаря Кам'янецького прикордонного загону Фишкова, лікаря ДОПРу Белиці і здооінспекції Ширазян освідчили Євфимія Йосиповича і підтвердили його скарги на імороїдальні запори з кровотечею, об'єктивні глухуваті тони серця, артеріосклероз, проте винесли рішення, що він може проживати в Сибіру в умовах помірного клімату, "слідувати по етапу, але не пішки". Проте своєї вини він не визнав і через декілька місяців з нього взяли підписку про невиїзд, а 21 квітня 1930 р. справу припинили, не маючи підстав притягнути його до відповідальності в сфабрикованій справі СВУ, хоча слідчі наполягали, щоб справу направити на розгляд Судової Трійки при Колегії ДПУ УРСР, для застосування до обвинувачуваного, незважаючи на його похилий вік, адміністративної висилки за межі УРСР терміном на 3 роки³. Справу "СВУ" більшовики використали для наступу на сили національного відродження України, не даремно слідчі на допитах повторювали: "треба українську інтелігенцію поставити на коліна, це наше завдання і воно буде виконане; кого не поставимо-перестріляємо!".

Після звільнення із в'язниці Є.Сідинський, не маючи коштів на життя, виїхав до Києва, де директор Лаврського музею П.Курінний та археолог М.Рудинський сприяли йому у влаштуванні науковим співробітником Всеукраїнського музейного містечка. Влада "прогавила" 50-річчя наукової діяльності вченого, проте урочистими зібраннями відгукнулися Прага і Львів. Лише у 1932 р. дирекція Всеукраїнського музейного містечка нагородила наукового співробітника Є.Сідинського грамотою "за ударну працю на фронті пропаганди музейного будівництва" і Радянською енциклопедією. В 1932 р. ДПУ звинуватило співробітників музею-заповідника в шкідництві, провело "чистку" апарату, багатьох звільнили з роботи, а Євфимія Йосиповича позбавили виборчих прав. У цей час масових репресій влада звинуватила відомих науковців і діячів, в т.ч. Є.Сідинського, в тому, що університет і Подільська філія Червоного Хреста були притулком націоналістичної інтелігенції і центрами контрреволюційної роботи. Владі було незрозуміло, що відомі представники української інтелігенції залишилися в Україні тільки тому, що бажали служити своєму народу.

У 1933 р., під час голодомору, ДПУ методично виконувало свою страхітливую "програму боротьби" проти "класово-ворожих елементів", в характе-

ристиках "вичищеної" української інтелігенції писали "старший науковий співробітник, старанно приховує дрібнобуржуазну ідеологію", "син попа". Є.Сіцинського у серпні 1933 р. усунули з музею "за скороченням штатів". Він тяжко захворів і змушений був повернутися у рідний Кам'янець, де його позбавили роботи й права на пенсію, його ім'я як "націоналіста" вилучили з усіх поштовтневих видань, тільки з "Енциклопедії Брокгауза та Ефрона" не змогли. Більшовики реквізували його будинок і 31 липня 1933 р. передали "в безкоштовне пожиттєве користування громадянці Г.Шуляк за особливі заслуги в соціалістичному будівництві". Після повернення до Кам'янця його виселили на Підзамче, де три роки лежав тяжко хворий, мав два паралічі, але не покидав улюбленої праці над історією Поділля. У нього була одна з найбільших приватних бібліотек міста, але під час її перевезення книжки скидали, як дрова до кузова, по дорозі деякі книжки загубилися, а потім їх висипали на землю і скинули до хліва, перетворивши в купу пошматованого паперу.

Пізніше Ю.Романів писав, що "життя українського вченого Сіцинського — одне з життєвих "досягнень" у галузі культури, якими більшовики весь час нахвалялися. Справжнього історика і археолога Сіцинського більшовики не визнавали, не друкували його праць, всякими способами переслідували." Пригноблений нестатками, нуждою, він був змушений продати свою бібліотеку і рукописи до Проскурівського музею. "З яким великим жалем і болем він віддавав те, що було для нього всім змістом його шляхетного життя" [3]. Все своє свідоме життя він присвятив справі вивчення, збереження пам'яток історії та

культури українського народу, його творчий доробок заслуговує на увагу й глибоке дослідження, а щира любов вченого і просвітителя до народу та його історії є прекрасним зразком для наслідування.

Шляхами гонінь та забуття прийшлося пройти і його сину Володимиру Сіцинському. У його біографії, немов у дзеркалі, відбита вся недоля української вимушеної еміграції, проте він не переставав писати історичні праці про Україну, її давню і сучасну архітектуру, образотворче мистецтво, народну культуру, доводячи, що українці є окремим самостійним народом, який нічим не поступається перед іншими народами. На чужині в українському стилі будував величаві церкви і пам'ятники, оформляв і видавав книжки, альбоми, історичні документи, влаштовував виставки. Коли більшовики у Києві зруйнували Золотоверхий Михайлівський монастир, він побудував у Михайлівцях (Словаччина) церкву св. Духа; коли руйнували дерев'яні церкви, він будував їх у Словаччині, Канаді, США та Бразилії; коли горіли архіви та бібліотеки, він видавав збірники документів про давність і самобутність українського народу і його культуру; коли з музеїв вилучали дорогі предмети старовини, він допомагав будувати Український музей у Празі. Належно невіддільний в еміграції, невизнаний на Україні, де його називали "буржуазним націоналістом", засуджений радянською владою на забуття, В.Січинський твердо вірив, що настане час, коли Україна стане вільною державою, що його доробок стане їй у пригоді. І сьогодні Україна повинна пізнати багату спадщину Євфимія Сіцинського та Володимира Січинського.

Джерела та література

1. Автобіографія Євфимія Йосиповича Сіцинського // Оригінал. — 1930. — 2 арк. Архів А.Т.
2. Архівно-слідча справа №П-15162 // ДАХО.Фонд УСБУ в Хмельницькій області. Архівно-справа.
3. Бердяєв Н.А.Источник и смысл русского коммунизма. — М., Наука, 1990, репринтное издание.
4. Заява Є.Сіцинського слідчим ОДПУ від 10 січня 1930 р. // Архів А.Т.
5. Касьянов Г.В. Даниленко В.М. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-і роки). — К., Наук.думка, 1991. — С.96.
6. Лист Є.Сіцинського до дружини Олени Купріянівни Сіцинської від 10 листопада 1929 р. // Архів А.Т.
7. Мушина М. На батьківщині його називали "зрадником" // Карпатський край. — Ужгород, 1994. — №3-4.
8. Онищенко В. Кого не поставимо на коліна-перестріляємо. // Голос України. 1995.-25 листопада.
9. Письмо Российского государственного военного архива (РГВА) №866/И от 11 июля 2003 г. // Архів А.Т.
10. Романів Ю. Тернистий шлях вченого за советів // Український Голос. 1942. — №90. 8 листопада. Архів А.Т.
11. Сталінське рабство не повернеться ніколи // Український Голос. 1942.-№90. 8 листопада. Архів А.Т.
12. Трембіцький А. До біографії відомого музеєзнавця Євфимія Сіцинського // Музейний щорічник. 2003 (Мат.наук.-практ.конф.) Музей та музейна справа на початку III тисячоліття". Чернівці. Вип. 2. (24). — Чернівці: Золоті литаври, 2003. — С.35-42.
13. Трембіцький А. До історії становлення Українського Червоного Хреста на Поділлі // Погляд. 2003. — №37. — 18 вересня. — С.11; №38-25 вересня. — С.11, №39. — 2 жовтня. — С.11, №40. — 9 жовтня. — С.11.
14. Трембіцький А. Євфимій Сіцинський і Кирило-Мефодієвське Братство // Питання історії України: 36. Наук. Ст. — Чернівці: Зелена Буковина, 2003. — Т.6. — С.98-107.

ПОЛІТИКА "ТАКТИЧНИХ ВІДСТУПІВ" ЯК ЗАСІБ БОРОТЬБИ БІЛЬШОВИКІВ ЗА ВЛАДУ В УКРАЇНІ

Лютнева революція 1917 року істотно пожвавила партійно-політичне життя в Україні. Партія більшовиків в Україні була нечисленною. В березні 1917 р. більшовицькі організації в зазначеному регіоні нараховували лише близько 2 тисяч членів [1]. Спроба більшовиків шляхом утворення рад поставити під контроль Україну зазнала краху.

В.Ленін у квітні 1917 р. поставив завдання перед партійними організаціями домогтись переростання буржуазно-демократичної революції в соціалістичну. На його думку, це було цілком можливим за умов радикальної більшовизації мас і особливо військових частин. Проте, вважав В.Ленін, якщо суспільство ще не готове до більшовицького радикалізму, то заради успіху справи можливі певні тактичні відступи від основних ідеологічних вимог.

Більшовикам, як нікому, вдалося точно проразувати перспективи революції. Матеріальне становище народних мас в умовах світової війни швидко погіршувалося. Довіри державній владі більше не було. За таких умов неухильно зростала популярність більшовицької партії. Адже саме вона кинула в маси найбільш популярні гасла: "Мир — народам!", "Землю — селянам!", "Фабрики — робітникам!" [2].

Розраховуючи на підтримку селянства, більшовики закликали селян до негайного самочинного здійснення земельних перетворень і до негайної конфіскації поміщицьких земель. На думку меншовика О.Мартінова, успіх більшовиків серед мас полягав у тому, що їм вдалося, "... прислуховуючись до їхніх настроїв і бажань... у гострий час, йти їм назустріч так далеко, як ніколи не вирішували йти меншовики... Докази надзвичайного пристосування Радянської влади — перший Декрет Радянської влади про соціалізацію землі і схвалення цією владою захоплення фабрик і заводів робітниками. І те й інше було з боку більшовиків, марксистів свідомим революційно-опортуністичним, якщо можна так висловитися, відступом на час від своєї програми... Завдяки цим небезпечним крокам вони змогли в критичний момент утримати владу і врятувати революцію" [3].

Проте "більшовики користувалися невеличкою підтримкою в Україні, і зовсім незначною вона була серед етнічних українців" [4], які складали 85-86% населення України [5]. У квітні 1917 р. В.Ленін від-

значав, що у "національному питанні пролетарська партія повинна відстоювати, насамперед, проголошення і негайне здійснення повної свободи відокремлення від Росії всіх націй і народностей, пригноблених царизмом, насильно приєднаних або насильно утримуваних у кордонах держави" [6]. Роботи В.Леніна з національного питання широко пропагувались в масах через більшовицькі газети, яких за період з березня по жовтень 1917 р. в Україні видавалося 15. Після своєї перемоги в жовтні 1917 р. у Петрограді більшовики активізували роботу з пропаганди своїх поглядів щодо реалізації національного питання. В результаті чисельність більшовицьких організацій України за період з березня по грудень 1917 р. зросла більш ніж у 23 рази. На початку 1920-х років КП(б)У залишилася практично єдиною потужною, організованою політичною силою на Україні, що уособлювала державну політику.

В кінці 1920 р. і в 1921 р. по країні, економіка якої була зруйнована, прокотилася хвиля селянських виступів. Учасники руху висували вимоги: "Геть продрозверстку!", "Хай живе вільна торгівля!", "Ради без більшовиків!" [7]. Усвідомлюючи небезпеку, РКП(б) на X з'їзді (8-16 березня 1921 р.) резолюцією "Про заміну розверстки натуральним податком" фактично проголосила черговий етап тактичного відступу — нову економічну політику. Зберігаючи за собою політичну монополію, більшовики запропонували курс на лібералізацію економічних відносин [8]. Земельний кодекс УСРР, затверджений 22 листопада 1922 року, оголосив усі землі власністю держави.

З метою нормалізації процесу торгівлі та упорядкування фінансової системи в СРСР було проведено валютну реформу (1923 р.) Протягом двох років організаційно відродилась, фінансово зросла широка кооперативна мережа; поступово розгорталася торгівля із західними країнами; в окремих галузях промисловості широко застосовувалась система концесій; значно зменшилось безробіття в містах [9]. Певне економічне піднесення сприяло радикальному зменшенню соціальної бази антибільшовицької опозиції.

Для пом'якшення протиріч з інтелігенцією республіки більшовики ініціювали проведення ряду

реформ у гуманітарній сфері. Функціонування української мови було запроваджено в усіх державних установах та громадських організаціях, поступово українізувались і сфери науки, освіти, культури. Зокрема, різко збільшилося в містах число українських шкіл, на 85-90% зросло число україномовних видань художніх творів, підручників тощо.

Із стратегічних міркувань у той час більшовиками значною мірою була послаблена діяльність репресивно-каральних органів, було оголошено амністію колишнім повстанцям та іншим політичним противникам [10].

Проведена в цей період більшовиками полі-

тика "тактичних відступів" виявилась надзвичайно ефективною. Вже наприкінці 1922 року повстанська боротьба українського народу починає поступово йти на спад. Хоча в 1923-1925 рр. ще спостерігалися деякі повстанські акції, але наявна до цього масовість руху зникла. Під тиском більшовиків не виявляли активності опозиційні партії та організації.

Проте вже через незначний проміжок часу більшовики відкинули політику "тактичних відступів". Розпочався принциповий, за своїм змістом і спрямуванням, період державного будівництва — згортання національно-демократичних новацій.

Джерела та література

1. Седьмая (Апрельская) Всероссийская конференция РСДРП (большевиков). Протоколы. — М., 1958. — С.159.
2. Кульчицкий С. Комунизм в Україні. Перше десятиріччя. (1919-1928 рр.) — К., 1996. — С.54
3. Мартынов А. Великая историческая проверка. — Берлин, 1927. — С.11.
4. Дукельский С. ЧК на Украине. — Вермонт, 1989. — С.5-6.
5. Гурський Д. Дивні спогади виправдовування анти-державної політики. — Торонто, 1973. — С.99.
6. Ленін В.І. Завдання пролетаріату в нашій революції // Повн. збір. твор. — Т. 31.- С.162.
7. Голиков Д. Крушение антисоветского подполья в СССР. — М., 1980. — Т. 2. — С.71.
8. Власть и оппозиция. — М., 1995. — С.208.
9. Пітідо Ф. Україна під більшовицькою окупацією. — Мюнхен, 1956. — С.31.
10. Миколин А. Концентраційні табори в Радянському Союзі. — 1958. — С.29.

АЛЬОНА ЛІТВИНОВА,
студ. гр. СП-31 Хмельницького інституту МАУП

ПРО КЛАСОВУ БОРОТЬБУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ УКРАЇНИ В ПЕРІОД НЕПУ

Із запровадженням ринкових відносин в період нової економічної політики неминуче погнали і посилювались приватнокапіталістичні елементи у народному господарстві, зростало напруження у міжкласових відносинах. Нова буржуазія (непмани) намагалася будь-якою ціною, навіть за рахунок порушення радянського трудового законодавства і нещадної експлуатації робітників, здобути максимальні прибутки. Це зумовило активізацію і розширення класової боротьби на приватних, орендних і концесійних підприємствах, що набувала різних форм — від скарг в органи влади, розгляду спірних питань у спеціальних комісіях до проведення страйків, мітингів протесту і т.п. загострилась ситуація і на державних підприємствах. Тут особливо актуальним стали питання госпрозрахунку, підвищення продуктивності праці, забезпечення беззбитковості і прибутковості виробництва тощо.

Ускладнилося становище масових організацій трудящих — професійних спілок. З одного боку, вони покликані були підтримувати діяльність дер-

жавних органів, спрямовану на підвищення ефективності виробництва, на піднесення економіки. З другого боку, обстановка вимагала посилення захисної функції профспілок, підвищення їх ролі в боротьбі за економічні інтереси трудящих. Питання про захисну функцію профспілок стало предметом гострих політичних дискусій вже з самого початку існування радянської влади, коли спроби більшовиків запровадити соціалізм чисто адміністративними, командними методами привели до дезорганізації економіки і нового зниження життєвого рівня мас.

Представники демократичної опозиції (меншовики, есери та ін.) вважали, що профспілки надалі робітникам потрібні як класові органи економічної боротьби, повинні зберігати характер класових бойових об'єднань пролетаріату [3; С.119, 113].

Більшовики ж виступали за одержавлення профспілок, перетворення їх на одну з частин державного апарату. IX з'їзд РКП (б), що відбувся 29 квітня — 4 березня 1920 року, ще раз наголосив, що в умовах диктатури пролетаріату завдання

профспілок полягають, головним чином, в галузі організаційно-господарській і виховній, що виконувати ці завдання профспілки мають не як самостійна організація, а як частина апарату радянської влади, що не може бути й мови про протиставлення органів профспілок органам влади [2; С.237].

Після завершення громадянської війни на ґрунті незадоволення трудящих політикою воєнного комунізму виникла глибока політична криза радянської влади. Саме життя знову ставило питання про законність виступів робітників при владі, яка називала себе робітничо-селянською. Здавалось би, в умовах непу, в умовах лібералізації економіки і значної децентралізації управління страйки набували законного статусу. Але все виявилось складнішим. Партія не бажала лібералізації політичного життя, продовжувала виступати проти посилення захисної функції профспілок.

Проте всупереч усім цим застерегам і перепонам робітничий клас України виступав на захист своїх інтересів і законних прав. Ці виступи були обумовлені не діями "ворожих" сил, а тим соціально-економічним становищем, в якому опинилися трудящі. Для життя робітників і службовців характерними стали: несвоєчасна видача зарплати, вкрай погані санітарні умови і недотримання техніки безпеки на виробництві, нестача житла, голодування тощо. [4; С.147]

Отже, в період непу, особливо в першій половині 20-тих років, внаслідок об'єктивних причин, пов'язаних із труднощами господарського розвитку і погіршенням матеріального становища трудящих, мали місце численні конфлікти і страйки. Вони відзначились масовістю, організованістю, більш-менш

повним задоволенням вимог страйкарів у більшості випадків. Ці виступи на підприємствах України стали дійовим засобом захисту інтересів робітників і службовців від нещадної експлуатації несправних, а також різних бюрократичних перекозів і порушень з боку адміністративно-господарських органів, певною мірою сприяли розв'язанню питань, пов'язаних з матеріальним добробутом трудящих.

На державних підприємствах профспілки мали вкрай обмежені можливості захисту інтересів робітників, оскільки перебували під повним контролем правлячої компартії, а на приватних підприємствах офіційна влада підтримувала страйки.

На можливості профспілок у справі захисту інтересів трудящих негативно впливала ще одна обставина. В той час значна частина керівних діячів профспілок України, за прикладом партійно-державної номенклатури, почала користуватися різними привілеями та пільгами: спецпайками, першочерговим правом на санаторне лікування, на посилене медичне обслуговування, оплату жилої площі за рахунок кошторису профспілок і т.п. [5; С.129]

Проте навіть за цих умов захисна функція профспілок набула певного розвитку, хоча в міру зміцнення тоталітарного режиму вона послаблювалася і була зведена майже нанівець, а страйк як форма боротьби за інтереси трудящих протягом тривалого часу був під забороною і не застосовувався. Він відродився на початку 1990-х років. В незалежній Україні право на страйк закріплено законодавчо. Стаття 44 Конституції України, проголошує: "Ті, хто працює, мають право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів." [1; С.19]

Джерела та література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
2. Дев'ятий съезд Российской Коммунистической партии: Стеногр. Отчет (29 марта – 4 апреля 1920 г.) – М., 1920.
3. Панкратова А.М. Политическая борьба в российском профдвижении. 1917-1918 гг. – Л., 1927.
4. Промышленность и рабочий класс УРПС в период восстановления народного хозяйства (1921-1925 гг.): Сб. док. и мат. – К., 1964.
5. Хоскинг Дж. История Советского Союза. 1916-1997. – М., 1995.
6. Шаблій А. Профспілки особливого призначення // Пам'ятки України. – 1990. – №2. – С.3.

Ольга Оніщенко,

Полтавський університет споживчої кооперації України

КООПЕРАТИВНА ТОРГІВЛЯ В ПЕРІОД НЕПУ

Питання організації торговельної діяльності кооперації в Україні 20-х років перебувало у центрі уваги партійних та державних органів. Документи свідчать, що в період непу політика щодо коопера-

ції зазнавала змін. У липні 1921 р. на пленумі ЦК КП (б)У вже було заявлено, що "державний товарний фонд повинен реалізуватися переважно через кооперативний апарат..." [1]. Систему спожив-

вчої кооперації було перетворено на апарат реалізації продуктивних і промислових товарів, а сама кооперація була підпорядкована Наркомпроду. Шоста конференція КП (б)У підкреслила, що "кооперація має стати основним торговельним апаратом Радянської держави, який обслуговує всі її главки, трести і центри..." [2]. Отже, споживча кооперація була покликана реалізувати не тільки продукцію, закуплену нею, а й товари, що їх виготовляли державні підприємства.

Тривав процес перебудови споживчої кооперації України. У жовтні 1921 р. був обнародований декрет "Порядок залучення органами держави споживчих кооперативів до виконання крамообмінних та заготівельних операцій". У ньому говорилося, що державні органи, збуваючи чи набуваючи крам, у першу чергу, звертаються до кооперації. Тому у 1921-1923 рр. споживча кооперація здійснювала організаційну перебудову та вносила корективи в свою діяльність, пристосовуючись до ринкової економіки. На території України, за даними на 1 січня 1922 р., налічувалося 5213 споживчих товариств, в т.ч. на селі 4934, а на 1 січня 1923 р. їх стало 4736, в т.ч. сільських 4219 [3]. Це пояснюється труднощами пристосування до умов непу, що вимагало збільшення споживчих товариств. У наступні роки кількість споживчих товариств постійно зростала, що свідчило про розширення її торговельної діяльності.

Кооперативна торгівля на початку непу не витримувала конкуренції приватної, яка пропонувала товари за нижчими цінами, аніж кооператори. Завдання боротьби за ринок виконувалися важко. Кооперації не вистачало готівки. Її торговельній мережі бракувало розгалуженості. Крамниці та ларки діяли у містах, значно менше їх було у селах. Суттєвими були накладені витрати, оскільки товар до кооперативної крамниці проходив дуже довгий шлях. Часто покупцям пропонували неходовий товар. У 1923-1924 господарському році роздрібний товарообіг системи України становив 24890 тис. карбованців [4].

У 1923-1925 рр. споживча кооперація працювала, виходячи з основних завдань нової економічної політики. У кінці 1923 р. обов'язкове кооперування було скасовано. Споживча кооперація незалежно від Наркомпроду почала купувати і продавати товар, здійснювати самостійні заготівлі. У торговельному обігу республіки 1923-1924 господарського року доля кооперації становила 24% [5].

Основна частина оптового товарообігу України була зосереджена в руках держави і в 1924-1925

рр. складала 90% обороту. Щоб запобігти паралелізму в роботі держави і кооперативної торгівлі, функції між ними були розподілені таким чином, що на державну торгівлю покладалось завдання здійснення оптової торгівлі, а на кооперативну торгівлю роль організації роздрібної. Тому споживча кооперація в своїй торговельній діяльності виконувала посередницьку роль, скорочуючи оптову торгівлю до мінімуму, дотримуючись умов, що оптові ціни Центроспілки будуть не вищі відпускних цін державних організацій з урахуванням специфіки економічних районів. Це і пояснює той факт, що в 1923-1924 рр. оптовий товарообіг України складав 19,9% і через рік збільшився всього до 20%. Державна торгівля ж займала 68,2%, а в 1924-1925 рр. — 70% [6]. Перед кооператорами постало завдання витіснити з торгівлі приватний капітал. Із цієї метою кооперації надавалась низка пільг.

Щоб оздоровити кооперацію, було вирішено надати їй державні довгострокові позики, строки кредитування кооперації узгодити з реальною обіговістю товарів. Кооперації почали позачергово відпускати дефіцитні товари державних підприємств, надавати транспорт, краді приміщення для торгівлі. Уперше у січні 1925 р. наголошувалося на потребі посилити комерційні засади у роботі кооперації. Наведені факти свідчать, що держава в торгівлі прагнула підтримки кооперації.

Так, на нараді представників робкоопів, райспілок у Донецьку (грудень 1924 р.) розглядалося питання товарного забезпечення Донбасу. Особливістю цього регіону була майже повна відсутність приватної торгівлі. Роздрібна торгівля перебувала у компетенції кооперації. Її здійснював "Союздонбассейн". Пленум Донецького губкому КП (б)У в березні 1924 р. розглянув проблеми торгівлі в Донбасі і визнав за необхідне "не залишаючи роботи щодо вдосконалення виробництва і зниження собівартості промислової продукції, найважливішим першочерговим завданням... вважати роботу торгівлі" [7].

Увага до проблем кооперативної торгівлі сприяла поліпшенню торговельного обслуговування населення. Український центральний робітничий кооператив (УЦРК) у цей час вишукував нові товарні джерела та створював нові торговельні підприємства. Так, у Запоріжжі УЦРК організував пошиття одягу у колективних безробітних швейників, відкрив м'ясну лавку [8]. Кооперація Запоріжжя постачала робітникам такі товари, як цукор, крупа, оселедці, тютюнові вироби.

При підтримці держави кооперативна торгівля міцніла. За 1927-1928 господарський рік роздрібний товарообіг України зріс порівняно з попереднім 1926-1927 господарським роком на 36%. Однак, фінансова політика держави, нехтування комерційною діяльністю призвели до зривів та перебоїв в обслуговуванні населення. Кооперація стала об'єктом критики не лише покупців, а й партійних та державних органів. Поступово вона перетворювалась на різновид державної торгівлі.

З 1930 р. почали діяти закриті розподільники в системі робкоопів, а з січня 1931 р. — закриті робітничі кооперативи. У боротьбі за внутрішній ринок кооперативна торгівля перемогла. Приватника до 1929 р. було витіснено з оптової торгівлі, а у другій половині 1931 р. — з роздрібного товарообігу.

Кооперація, особливо за роки непу, набувала все виразніше ознак самобутнього економічного укладу, що посідав вагоме значення. Наприклад, продукція Кременчуцької беконної фабрики мала попит на європейських ринках, власне, як українські тверді сири, продукція птахівництва, вершкове масло. Аналіз зовнішньоекономічної діяльності української кооперації періоду непу свідчить про те, що її продукція, представлена на ринках Європи, США та Канади, була конкурентноспроможна. "Кооптах" збував в Україні понад 80% продукції птахівництва, а "Добробут" — 65% м'яса. Кооперація, як форма організації, використала потенціал дрібнотоварного виробництва, формуючи у такий спосіб відповідну соціально-економічну систему.

Скорочення торгівельної приватної мережі, на жаль, не було своєчасно компенсоване відповідним збільшенням кооперативної, що призвело до перебоїв з товаропостачанням, до зменшення товарообігу, до згортання ринку. Наприкінці 20-х років, коли приватна торгівля фактично була ліквідована, ЦК ВКП (б) ухвалив постанову "Про організаційну побудову сільськогосподарської кооперації", яка означала докорінну зміну всієї системи.

На початку 30-х років почали виникати державні заготівельні контори, а в районах масової колективізації низова ланка реорганізованої сільгоспоперації — селищне товариство, фактично виконувало роль заготівельного осередку. Сільськогосподарська кооперація, яка виникла за роки непу, була остаточно ліквідована в 1930 р.

На початку 30-х років Вукоопспілка продовжувала відігравати значну роль в організації постачання населення. Зросло передусім значення споживчої кооперації як розподільного механізму. Оскі-

льки вільну торгівлю, починаючи з 1930 р., фактично заборонили, у містах постачання відбувалося за картками, а у селах промтовари передавались у фонд отоварення держзаготівель.

Роздрібному товарообігу республіки на споживчу кооперацію припадало майже 70%. У травні 1931 р. вийшло звернення РНК СРСР, ЦК ВКП (б) та Центроспілки "Про споживчу кооперацію". У ньому пропонувалось розширити торгівельну мережу і поглибити її спеціалізацію. При Вукоопспілці було організовано 12 республіканських галузевих об'єднань роздрібної торгівлі. Роздрібний товарообіг споживчої кооперації на селі в 1931 р. децю перевищив 74 млн. крб. Ціни на всі товари в споживчих товариствах були в середньому на 8-12% нижчими, ніж у приватних торговців. Роздрібний обіг споживчої кооперації України в 1932 р. становив 403,5 млн. крб., у тому числі на селі — 162,4 млн. крб., тобто зріс проти обігу 1928-1929 рр. на 127,3%, а по селу — на 118,9% [9]. У 1932 р. торговельний капітал споживчої кооперації включав 15% власних коштів.

Адміністративні методи впливу на економіку, що застосовувалися під час громадянської війни з метою утвердження радянської влади, перетворилися з кінця 20-х років на постійну систему, яка характеризувалася примусовою продрозкладкою, заборонаю приватної торгівлі, картковою системою постачання міського населення, інфляційним випуском паперових грошей. Після згортання непу на початку 30-х років діяльність кооперації була різко обмежена. Але незважаючи на те, що держава використовувала кооперацію як інструмент для здійснення своєї політики, система робила значний вклад у вирішення продовольчих труднощів цього періоду.

З початком хлібозаготівельної кампанії фактично була заборонена торгівля хлібом і хлібопродуктами на базарах та ярмарках. Села, які повільно здавали хліб державі, жорстоко карались "нововведенням" — занесенням на так звані "чорні дошки". Цей репресивний захід забороняв у селі торгівлю. Фактично населення було приречене на повне вимирання. У документах Карлівського райкому партії знаходимо постанову Харківського обкому КП (б)У про посилення хлібозаготівель у занесених на "чорну дошку" колгоспах області та застосування санкцій за нездачу хліба станом на 14 січня 1933 року: "... Применять к колхозам, занесенным на "черную доску" директивы обкома о немедленном взыскании денежных и мясных штрафов, о повтор-

ном наложенні м'ясних штрафів, об отобранні скота, переданого їм в своє время от раскулаченных кулаков. Добиваться после применения репрессивных мер обязательного выполнения плана хлебозаготовок" [10].

Отже, споживча кооперація України в 20-30-ті роки мала певні здобутки і втрати. Вона розвивала свою господарську діяльність, включаючи торгівельну, здійснювала організаційну перебудову спо-

живчих товариств та їх спілок відповідно до вимог часу. У цей період система споживчої кооперації відіграє суттєву роль у забезпеченні населення міст і сіл товарами першої необхідності. На жаль, ставлення партійних і державних органів до кооперації було неоднозначним. Політика підтримки кооперації в окремі періоди змінювалася надмірним втручанням в її діяльність, що призвело в 30-ті роки до одержавлення системи.

Джерела та література

1. Компартия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. — К., 1976. — Т.1. — С.151.
2. Там само. — С.188.
3. О.А.Пиріг. Ринок і торгівля України (історичний аспект). — Київ, 1996. — С.122.
4. Там само. — С.122.
5. Споживча кооперація Української РСР. — Москва: "Економика", 1967. — С.39.
6. Г.А.Гетьман. Кооперативная торговля: развитие, проблемы, перспективы (на материалах Украинской ССР). — Харьков, 1985. — С.57.
7. Державний архів Донецької області. — Ф.3. — Оп. 1. — Спр. 2326. — Арк. 8.
8. Державний архів Запорізької області. — Ф.1. — Оп. 1. — Спр. 127. — Арк. 41.
9. Аліман М.В., Бабенко С.Г., Гелей С.Д. та інші. Історія споживчої кооперації України. — Львів: Інститут Українознавства НАН України, 1996. — С.245.
10. Державний архів Полтавської області. — Ф.П.-35. — Оп. 1. — Спр. 3. — Арк. 42.

ОЛЕНА ЖОВТАН,

викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Хмельницького інституту МАУП

ФОРМИ І МЕТОДИ КАРАЛЬНО-РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ БІЛЬШОВИКІВ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Ствердження радянської влади вже з перших кроків спиралося на насилля. Вже 8 листопада 1917 року активно запрацював Народний комісаріат внутрішніх справ. Останній, запровадивши робітничу міліцію при Радах робітничих і селянських депутатів, відразу оголосив її разом з Червоною гвардією "озброєною силою Рад, провідником їх рішень, спрямованою на зміцнення Радянської влади і охорону революційного порядку".

Обґрунтовуючи доцільність і спрямування каральної політики, 7 (20) грудня 1917 року В.Ленін писав Ф.Дзержинському: "Буржуазія, поміщики і всі багаті класи напружують одчайдушні зусилля для підризу революції, яка повинна забезпечити інтереси робітників, трудящих і експлуатованих мас... Необхідні екстрені заходи боротьби з контрреволюціонерами і саботажниками". Ввечері того ж дня Рада Народних Комісарів схвалила постанову про утворення Всеросійської надзвичайної комісії з боротьби з контрреволюцією і саботажем та затвердила її склад. Постанова звертала особливу увагу новоутвореного органу на необхідність подолання "саботажу".

Важливим органом державного управління стала утворена більшовиками в грудні 1917 року Всеро-

сійська надзвичайна комісія для боротьби з контрреволюцією і саботажем (ВНК) на чолі з Ф.Дзержинським. ВНК поряд з Наркоматом з військових справ стала "одним з найважливіших бойових загонів радянської влади". Без такої установи, підкреслював В.Ленін, "влада трудящих існувати не може, поки на світі будуть існувати експлуататори...".

Влітку 1918 р. в Радянській Росії існувала вже ціла мережа НК-губернські, транспортні, військові.

Маючи в руках такий ефективний каральний орган як НК, більшовики дістали цілковитий контроль над державним апаратом, армією, профспілками, громадськими організаціями, пресою, командними висотами в економіці, суспільно-політичному житті.

В 1922 році ВНК була трансформована в Державне політичне управління, яке формально обмежувалось у проведенні позасудових розправ.

Разом з тим політбюро ЦК РКП (б) вважало важкі заходи недостатніми. Саме з цих позицій варто, очевидно, розглядати постанову політбюро ЦК РКП (б) від 14 грудня 1922 р., яка передбачала:

"1. Видалити меншовиків з усіх державних, професійних і кооперативних установ, розпочати чист-

- ку, в першу чергу з тих установ, де меншовики мають можливість стикатися з робітничою масою;
2. Зобов'язати ДПУ в своїй практичній роботі розглядати ті меншовицькі елементи, які стоять на позиції нової платформи, сформульованої в "Социалистическом вестнике", як елементи контрреволюційні і нелегальні;
 3. Дати директиву судовим органам щодо притягнення до відповідальності за Кр[имінальним] кодексом за зберігання і розповсюдження відповідної меншовицької літератури і меншовицьку агітацію;
 4. Надати [право] ДПУ найбільш активним контрреволюціонерам-меншовикам адміністративне заслання заміняти ув'язненням. Висланні за кордон у відповідних випадках не відміняється;
 5. Притягувати до партійної відповідальності товаришів, які ходатайствують за арештованих меншовиків, потурають їм по службі".

Аналізуючи форми та методи карально-репресивних заходів, застосованих більшовиками у боротьбі з опозиційними партіями, варто зазначити, що арешти, розстріли та заслання опозиціонерів хоча і були основними та найдієвішими методами боротьби, але не вичерпували всього спектру силових заходів. Отже,

— в першій половині 20-х рр. вищим політичним керівництвом України та повністю підпорядкованими йому органами ВУНК-ДПУ була здійснена низка репресивних заходів, спрямованих проти лідерів та активістів ряду політичних партій та рухів, що діяли в Україні в цей період;

- карально-репресивна політика досліджуваного періоду передбачала цілий комплекс заходів — від реквізицій партійного майна до відкритих переслідувань учасників опозиції;
- жорстка і нічим не виправдана карально-репресивна політика стала одним з факторів, що обумовив занепад опозиційних партій, обмежив їх вплив на широкі верстви населення.

Таким чином, можна констатувати, що:

- відразу після Жовтневої революції більшовицька партія з метою утримання влади і встановлення партійної монополії утворила ряд державних органів (Ради, ВЦВК, РНК, наркомати, ВЧК-ДПУ, Червону армію та інш.), якими були замінені відповідні установи Тимчасового уряду та Центральної ради;
- у подальшому, в процесі становлення монопартійної системи, керівництвом РКП(б)-КП(б)У та Радянським урядом було утворено мережу "одержавлених" громадських організацій (профспілки, комнезами та інш.), які забезпечували додатковий контроль більшовиків над суспільством та реально підсилювали владний вплив останніх на політичне життя країни;
- від моменту утворення цієї організації та установи, а також сама партія піддавалися постійним хвилям більшовизації та чисток, внаслідок яких верхівці Комуністичної партії вдавалося унеможливити утворення організованої політичної опозиції ані в суспільстві як такому, ані всередині його державно-партійних, господарських та громадських інституцій.

ВІРА ГАВРИШ,

к.е.н., доцент, в.о. зав. кафедри економічної теорії Хмельницького державного університету

КРИЗА В СІМЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ УКРАЇНИ 30-Х РОКАХ ЯК НАСЛІДОК ПЕРЕХОДУ ДО ТОТАЛІТАРНОЇ МОДЕЛІ ГОСПОДАРЮВАННЯ У СРСР

70 років відділяють нас від страшної трагедії ХХ століття — голодомору в Україні (як складовій частині СРСР) 1932-33 років, які забрали мільйони селянських життів і наслідки якого ми відчуваємо до сьогодні. Час розставив все по своїх місцях. Пораховано економічні, соціальні та моральні втрати, і на їх тлі все реальніше проглядаються глибокі причини, які породили це ганебне для людської цивілізації явище; все чіткіше вимальовується зловісна картина тоталітарної системи, яка своїм корін-

ням йде саме в кінець 20-х — початок 30-х років ХХ століття. І постає питання: чому утвердилася тоталітарна, адміністративна система, які її риси та ознаки, яка спадщина?

Відповіді на ці, та багато пов'язаних з ними питань, дає наша економічна історія без ідеологічного лаку. Події в Україні 30-х років потрібно розглядати нерозривно з історією індустріалізації та наступної колективізації в СРСР. На середину 20-х років, реалізуючи засади НЕПу, радянська еко-

номіка наближалась до показників 1913 р.; було фактично відновлено зруйноване господарство і постала проблема будівництва нових підприємств, механізації виробництва, перетворення країни з переважно аграрної на індустріально-аграрну, розширення індустріалізації. Починаючи з 1925 р. активно дискутувались проблеми темпів та методів проведення індустріалізації (зокрема, ідея зверхіндустріалізації Л. Троцького); визначення головних завдань індустріалізації (в документах та рішеннях ВКП (б) та ВРНГ) тощо. Найбільш актуальною була проблема джерел індустріалізації та нагромадження необхідних для її проведення коштів. Сподівання на іноземні кредити були слабкими; концесії не давали бажаних результатів. В квітні 1926 р. проблеми господарської політики спеціально розглядались на Пленумі ЦК ВКП (б), де в доповіді А. Рикова, що спиралась на ідею ряду провідних економістів, партійних працівників, та практиків, проводилась думка щодо необхідності форсованого розвитку сільського господарства, розглядаючи цей варіант як найменш витратний з розширенням зернового експорту та можливостей закупівлі за кордоном обладнання та сировини для піднесення промисловості. На думку Рикова, успіх політики індустріалізації безпосередньо залежав, з одного боку, від розмірів нагромадження в середині промисловості, а з іншого — від допомоги з боку інших секторів економіки, зокрема, аграрного. Було також визнано, що при еквівалентному обміні між промисловістю та сільським господарством індустріалізації не відбудеться.

В 1926 році ще зберігався об'єктивний підхід до оцінки економічної ситуації і приймались виважені рішення, однак вже наприкінці року почали звучати голоси щодо необхідності прискорення індустріалізації (XV партконференція), нарощування обсягів капіталовкладень у промисловість, будівництва нових промислових гігантів.

Слід зауважити, що в наступних 1927 та 1928 роках в економіці країни спостерігалось піднесення: зростає випуск промислової продукції, знижувалась собівартість, зростали прибутки. Через фінансову систему держава акумулювала податкові надходження. Розвиток індустрії більш ніж на 40% відбувався за рахунок власних капіталовкладень. Важка промисловість наблизилась до 25% зростання. Подальше просування темпів загострювало проблему нагромадження і пошуку коштів для розвитку.

Село на той час було головним джерелом коштів, оскільки не дає селянину землю у володіння і на основі приватного землекористування спостеріга-

лося зростання виробництва. За оцінкою А. Микояна, тодішнього наркома торгівлі, який займався організацією хлібозаготівель, в 1926/27 хлібному році (який рахувався з липня по липень) було заготовлено 643 млн. пудів зерна (95% до плану), збільшився експорт хліба за кордон на 100 млн. рублів (на той час 2/3 експортної виручки давав вивіз сільгосппродукції), який відновився з 1923 року. В 1927 р. міський житель споживав на душу населення від 67 до 73 кілограмів м'яса та м'ясопродуктів на рік (без сала та субпродуктів), а сільський житель — від 48 до 56 кілограмів. Таких показників не досягалось більше за всі наступні роки соціалізму. В кінці 20-х років в країні існувало близько 25 млн. селянських господарств, які працювали в основному на вільний ринок.

Незважаючи на успіхи в розвитку економіки країни, в 1928 р. почалась гостра хлібозаготівельна криза (на січень 1928 р. було заготовлено 300 млн. пудів хліба, тоді як на січень 1927 р. — 428 млн. пудів). Безпосередньою причиною кризи було те, що селяни відмовлялися здавати хліб державі за низькими заготівельними цінами (на 40-50% нижчими за ринкові), що було реалізацією сталінського плану "зверхподатку" з селян та збереження високих темпів індустріалізації. В кінці 20-х років 80% поставок селу промтоварів і 90% заготівель сільгосппродукції здійснювали державні органи, які проводили політику "ножиць цін", в результаті чого виникали дефіцити промтоварів на селі і зростали ціни на продукцію сільського господарства на вільних ринках. Село було досить багатим, відчувало свою економічну незалежність, яка дозволяла вступати на ринку в рівноправний діалог з державними органами.

Слід також пам'ятати і про те, що радянське суспільство до кінця 20-х років зберігало елементи плуралізму (багатоукладність економіки, політичний та культурний плуралізм). Таке суспільство не було абсолютно контрольованим і керованим, до певної міри воно було самоврядованим і ставило обмеження щодо прямого втручання політичних суб'єктів. Ці обмеження не дозволяли Сталіну досягти поставленої мети: в короткі терміни побудувати соціалізм в окремо взятій державі. Індустріалізація потребувала колосальних коштів і взяти їх можна було лише у селян — але не в одноосібних власників, а у об'єднаних у колгоспи, позбавлених будь-якої власності осіб; змушених працювати задля прожиття.

Теоретично основою політики колективізації стало визнання права на існування лише для вели-

ких соціалістичних господарств у сільському господарстві, і повне заперечення права на існування фермерських сімейних господарств (що відзначалося в другій програмі РКП (б)). Проводилася думка про обмежені виробничі можливості селянського господарства. Ідею кооперації було перекручено і соціалістичною визнавалася лише виробнича кооперація. Сталінська політика форсованої індустріалізації потребувала ліквідації будь-яких проявів самостійності виробника і концентрації в руках державних органів фінансових та матеріальних ресурсів. Особливо загострилася ситуація в 1932 р., коли, з одного боку, було заявлено про дострокове виконання першої п'ятирічки, а з іншого — було заборонено публікувати будь-яку інформацію про виконання плану, що фактично виявився проваленим (про що стали говорити відверто лише в часи перебудови). Фальсифікації допомогло штучне заниження цін на продукцію села та значне завищення цін для оцінки індустріальної продукції. Загальний обсяг сільськогосподарської продукції, виробленої в 1932-33 р., був нижчим за рівень 1928 р.

СРСР розвивався переважно за екстенсивним типом, будуючи нові підприємства, орієнтуючись на фізичні обсяги випуску і ігноруючи економічну ціну досягнутого. Такому підходу сприяла гігантська міграція людських резервів із села в місто, що в умовах нестачі техніки дозволяло використовувати ручну працю, розширюючи штати; одночасно загострювалась житлова проблема та виникала криза в постачанні робітників продовольством. Держава повинна була годувати 40 млн. робітників, службовців та їх утриманців, тому і в 1929 р. було запроваджено карткову систему в усіх містах.

Прискорення індустріалізації порушило рівноважний розвиток економіки, в першу чергу, пропорції між нагромадженням та споживанням, промисловістю та сільським господарством, виробництвом засобів виробництва і виробництвом предметів споживання. Порушення ринкової рівноваги, неможливість реалізації нагромаджень селянських господарств в умовах товарного дефіциту, здириницька податкова політика, розпалювання класової ворожнечі — все це призвело до знищення стимулів до розширеного відтворення на селі, викликало зниження виробництва товарної продукції та обсягів її реалізації, що було представлено як доказ нерациональності дрібного виробництва і його нездатності до розширеного відтворення.

Засобом до вирішення продовольчої та сировинної проблем в умовах зламу непу стало адміністрати-

вне переведення селянських господарств на шлях великого виробництва. Фактично колективізацією села було завершено перехід від непу до адміністративно-командної, тоталітарної системи господарювання та управління, яка розпочалася в середині 20-х років. В результаті було знищено ринкову економічну культуру, її інститути, установи та її носіїв — банкірів, торговців, дрібних підприємців, селян-господарників. Було знищено більше 3 млн. селянських господарств (близько 15% від їх загального числа); більше 15 млн. селян було зірвано із землі, з яких 2 млн. "прилаштувались" на індустріальних будовах, близько 1 млн. потрапили у табори, було виселено. Мільйони селян, яких було загнано у колгоспи, залишилися, фактично, без засобів до існування, але ще гіршим було становище тих, хто не пішов до колгоспу (або вийшов з нього) — вони були приречені. За оцінками фахівців, від голодомору померло 11 млн. селян, переважно в Україні.

В українському селі ситуація була більш зловісною, ніж в інших регіонах СРСР, оскільки саме українське селянство було носієм вільного духу, української культури, і саме українське село повставало проти більшовицьких військ в роки громадянської війни. Українське село втілювало в собі Україну і тому нищилось особливо нещадно і бездушно. Саме українське село було виробником товарного зерна, соняшника, цукрового буряка — важливих сировинних продовольчих ресурсів.

З початку 30-х років утвердилась адміністративно-командна система в особі державного соціалізму з монополією державної власності і тотальним одержавленням власності та влади, відносинами адміністративної залежності, бюрократизацією управління, зверхцентралізацією суспільного виробництва, жорсткою залежністю економіки від ідеології та політики, самоізоляцією країни.

Колективізація сільського господарства породила його кризу, яка, вибухнувши голодомором 1933 року, так і не була подолана до кінця (згадаймо: 1947 та 1963 роки; переділ присадибних ділянок селян на початку 60-х років; фактично перетворення селянина на різновид сучасного кріпака, який до 1967 року не мав грошової зарплати, а до 1972 року — паспорта; перманентні дефіцити продуктів харчування тощо). Політика "ножиць цін" виявилася живучою. Її практика, як засіб вилучення від села всіх видів земельної ренти і більшої частини додаткового продукту тривала довгий час. Так, до 1954 року колгоспи не продавали, а здавали продукцію за злидарськими, викидними цінами. Приблизно 3/

4 продукції, яку держава заготовляла, діставалась їй безкоштовно. Ще в 70-х роках внаслідок купівлі сільськогосподарської продукції за цінами нижче вартості держава через так званий податок з обороту акумулювала в централізованому чистому доході і в бюджеті від 43 до 54 млрд. рублів щорічно. Це сума, недоплачена колгоспам і радгоспам. Додамо ще сюди від 8 до 12 млрд. рублів, отриманих внаслідок постійного підвищення цін на промислові засоби виробництва для сільського господарства. Все

вищесказане означає, що не лише в 20-30-і роки, але і в 70-і рр. село продовжувало залишатись донором для промисловості, з жил якого стало так звично і зручно викачувати необхідний і додатковий продукт, поновлювати резерви робочої сили від Карпат до Курил. Тоталітарна система залишилась вірною собі в пошуку джерел розвитку. То ж чи варто запитувати, чому на найкращих у світі чорноземах, вже майже сто років життя селянин і не перестає бути актуальною продовольча проблема...

Джерела та література

1. Всемирная история экономической мысли: В 6 т. Том 4. Теории социализма и капитализма в межвоенный период / МГУ им. М.В. Ломоносова: гл. ред. — кол.: В.Н. Черновец (гл. ред.) и др. — М.: Мысль, 1990. — 590 с.
2. Валовой Дмитрий. Экономика абсурдов и парадоксов: очерки-размышления. — М.: Политиздат, 1991. — 431 с.
3. Валовой Д.В. Экономика: взгляды разных лет (становление, развитие и перестройка хозяйственного механизма). — М.: Наука, 1989. — 454 с.
4. История политической экономики социализма / Научн. Ред. Д.Е. Трифонов, Л.Д. Широкопад. — Л.: Изво Ленинградского ун-та, 1983. — 606 с.
5. Не смей командовать! (От административно-командных к экономическим методам управления) / Лисичкин Г.С., Попов Г.Х., Ясин Е.Г. и др.; под ред. Н.Я. Петракова. — М.: Экономика, 1990. — 349 с.
6. Обратного хода нет: (Перестройка в народном хозяйстве: общие проблемы, практика, истоки) / под. общ. ред. Г.Х. Попова. — М.: Политиздат, 1989. — 543 с.
7. Олійник М.П. Альтернативи виходу із світової економічної кризи 1929-1933 років: досвід і уроки / Вісник Технологічного університету Поділля №6, 2000 / Ч. I, с.18-21.
8. Постигание: Социология. Социальная политика. Экономическая реформа / Ред.-сост. Ф.М. Бородин. — М.: Прогресс, 1989. — 592 с.
9. Політична економія: Навч. посібник / За ред. проф. К.Т. Кривенка. — К.: КНЕУ, 2001. — 508 с.
10. Политическая экономия. Учебник. АН СССР. Институт экономики. — М.: Государственное издательство политической литературы. — 708 с.

ОЛЕНА НЕЧИПОРУК,

студ. гр. МІН-03-1 Хмельницького державного університету

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ ЯК ПРИЧИНА ГОЛОДОМОРУ

Минуле боліло кожному з нас — справжнє, не прикрашене домислами, не пом'якшене вимислами. Таке, як було в живому житті. А інше минуле — спеціально створене для "поглибленого вивчення" і "твердого запам'ятовування" — виринало, вправлене в лискучі рамки історичних, економічних, філософських термінів. Усе, як має бути, опрацьовано у відповідності до директивних приписів: ролі дійових осіб та виконавців відзначено, подвиги звеличено, помилки відкореговано, відхилення від "генеральної лінії" осуджено. "Вороги народу" канули в небуття, залишилась так звана чиста історія. Героїка боротьби і перемог. Решта — не вартє запам'ятовування.

Отак і жили: з дистильованою історією, знеболовальною філософією, з мінливою і верткою, як флюгер, політекономією.

Справжня історія радянського селянства залишилась за берегами помпезного друкованого "серіа-

лу", що відтворював дійсність поверхово — з прикрашеного гаслами фасаду.

Сьогодні починаємо осмислювати самі себе. Кожна людина і весь народ: що з нами сталося? При світлі гласності сміливішає пам'ять, мужніє душа, розковується свідомість, звільнена від псевдополітичного диктату і страху. Кожна людина осмислює по своєму, озираючись на перейдені відстані.

Спочатку було слово. І було те слово — колективізація. Слідом за ним почався голод. Слово те прийшло в селянську хату не саме, за ним шикувалась довга шеренга слів-чужинців, які несли з собою нечуване приниження для працьовитого українського селянина, чорну несправедливість, насильство і смерть.

Політика примусової суцільної колективізації сільського господарства була чи не найважливішою складовою сталінського воєнно-комуністичного шту-

рму кінця 20-початку 30-х рр. Насильницьке об'єднання господарств разом із землею, реманентом, усією худобою і птицею в колгоспи, що мали стати перехідною формою до комун, і цілковите підпорядкування їх адміністративно-командній системі управління давало змогу державі викачувати із села гроші, продукти харчування та сировину, необхідні для "підхльостування" індустріалізації країни.

На пленумі ЦК ВКП (б) 1929 р., присвяченому "соціалістичним перетворенням" у сільському господарстві, було визнано недостатніми накреслені XV з'їздом партії темпи колективізації. Перехід до суцільної колективізації, офіційно проголошений у листопаді 1929 р., розпочався у степових регіонах України ще до весняної посівної кампанії 1930 р., а в цілому по республіці — до осені 1930 р.

Новий грабіжницький курс сталінського керівництва викликав величезне соціальне й політичне напруження на селі. Щоб зламати опір суцільної колективізації, заможніших господарів називали куркулями й виселяли з родинами з рідних місць, здебільшого в східні й північні райони країни, а майно розпродавали. Протягом кількох років величезні зусилля й засоби радянської держави були спрямовані на те, щоб економічно, а то й фізично нищити мільйони куркулів.

Відомий метод протиставлення куркулів біднякам, щоб справитися з усіма, Сталін продемонстрував під час свого відрядження до Сибіру в січні 1928 р. Застосований ним "уральсько-сибірський" метод заготівель ґрунтувався на принципі самообкладання, яким село розколювалося на групи за майновою ознакою. Кожному селу давали завдання на продаж хліба. Селян, які не виконували рішення зборів, спочатку штрафували у п'ятикратному розмірі вартості хліба, що підлягав здаванню, а потім майно розпродавалося з торгів. "Уральсько-сибірський" метод хлібозаготівель застосували в Україні весною 1929 р., тоді було розпродано майно 18 тис. господарств, оголошених куркульськими. Цей сталінський досвід став у пригоді, коли почалася суцільна колективізація. Щоб змусити селян дати згоду на вступ до колгоспу, потрібно було показати їм на конкретному прикладі, що станеться з непокірними. Зрозуміло, що саме заможні селяни опиралися колективізації найзапекліше: їм було що втрачати. Втім, репресували й бідняків і навіть наймитів, якщо вони виступали проти колгоспів. Вже в січні-березні 1930 р. в Україні було розкуркулено майже 62 тис. сімей. А оскільки опір селянства не слабшав, Сталін звалив усю вину за "перегини" у про-

цесі колективізації на місцеву владу. Об'єднання селян у колгоспи оголошувалося справою добровільною. У зв'язку з цим на весні й улітку 1930 р. в Україні майже половина селянських господарств виїшла з колгоспів.

Восени 1930 р. розпочалася нова кампанія, спрямована на прискорення колективізації. Крім адміністративних заходів (до середини 1931 р. з України було депортовано 98,5 тис. селянських родин), запроваджувалися з метою грубого тиску непомірно високі податки для одноосібників, які здебільшого не могли сплачувати їх. Під акомпанемент безперервних закликів про добровільність вступу до колгоспу одноосібники обкладалися колосальними податками, тоді як колгоспники діставали податкові пільги. Штучно створений податково-пільговий перепад погнав селян назад у колгоспи. Внаслідок цих надзвичайних заходів до кінця 1932 р. в Україні було колективізовано майже 70% селянських господарств, що володіли 80% орних земель.

Заготівельні ціни на зерно, цукрові буряки, овочі, м'ясо, молоко та інші сільськогосподарські продукти були надзвичайно низькими. До того ж держава не визначала обсягів хлібоздачі та інших поставок, що уможливлювало експропріацію чи не всієї колгоспної продукції, а це зумовлювало вкрай низьку оплату праці колгоспників і відбивало в них бажання ефективно працювати в громадському господарстві. Для селян основними засобами існування були присадибні ділянки. Але й тут непомірно високі податки змушували їх розпродавати своє майно, забивати худобу й залишати села. У 1928-1931 рр. в Україні кількість селянських господарств зменшилася на 352 тис.

Усе це призводило до руйнування народного господарства. Однак плани хлібозаготівлі не скорочувалися. Треба було постачати міста, промислові підприємства, армію і, головне, платити хлібом та іншими продуктами тим країнам, які продавали матеріали та устаткування для споруджуваних в авральному порядку новобудов. Сотні тисяч тонн імпортного обладнання, придбаного за український хліб, що викидався на міжнародний ринок за демпінговими цінами, накопичувалося на різних складах, чимало його псувалося й пропадало. Країна була неспроможною втілити нереальні плани будівництва нових підприємств.

Перша п'ятирічка лишилася невиконаною. Тиск тоталітарного режиму на українських селян посилювався. За умов деградації сільськогосподарського виробництва заготівельні заходи вимітали увесь хліб

із колгоспних і селянських комор, не залишаючи навіть необхідного прожиткового мінімуму.

Внаслідок такої політики на весні 1932 р. у селах України та деяких інших регіонів СРСР розпочався голод. Влітку люди у відчаї збирали в полі колоски, вдруге обмолочували соломом, намагаючись знайти там хоч якусь поживу. Тоді було прийнято суворі закони, за якими навіть за жменю взятого з поля чи колгоспної комори зерна селян засуджували до 10 років ув'язнення або й до розстрілу. Села України охопив голодомор. Смертність від недоїдання стала звичайним явищем у цій чи не найбагатшій за природними ресурсами республіці: лише 1933 р. від голодомору загинуло 3-3,5 млн. осіб. А в 1932-1934 рр. завдавши Україні втрати від голодомору і зниження народжуваності перевищили 5 млн. чоловік.

Глибока криза в сільському господарстві примусила правлячу верхівку СРСР ужити заходів для припинення катастрофічного спаду виробництва продуктів харчування. З цієї метою було запроваджено певні норми поставок зерна державі. Виконавши цю "першу заповідь", колгоспи й селяни могли розпоряджатися лишками на власний розсуд, зокрема продавати їх на ринку. Відновилися базари, в колгоспах було створено постійні бригади, за якими закріплювалися на період польових робіт ділянки землі, машини, коні, воли тощо. Село отримало значну кількість техніки. Колективізовані посівні площі повинні були обробляти за допомогою машин, які мала поставляти держава. Якщо власність на відчужені засоби виробництва вважалася

колективною, то машинну техніку держава залишала при собі, утворюючи машинно-тракторні станції (МТС). Наявність державних МТС була засобом економічного контролю над колгоспами.

Такими жахливими були наслідки грубих прорахунків в економічній політиці партійно-державного керівництва та його злочинного свавілля, безконтрольного правління.

Отже, насильницька суцільна колективізація призвела до руйнування продуктивних сил на селі та страшних людських втрат, що майже на десятиріччя загальмувало й відкинуло назад виробництво сільськогосподарської продукції. Значна частина трудящих, інтелігенції, а також працівників державно-партійних структур з недовірою поставилися до нереальних планів форсування індустріалізації, ліквідації одноосібних селянських господарств у процесі суцільної колективізації. Падіння життєвого рівня народу, утиски національної культури породжували опір згубному курсові сталінського керівництва.

Історія має невідпорну здатність: рано чи пізно таємне стає явним. Без повної правди про минуле, якою страшною вона не була б, не мислиться процес оновлення та очищення, що відбувається в країні. Народна пам'ять — найдостовірніше історичне джерело. Розкута самосвідомість народу — найсправедливіший історик пережитого лихоліття сталінщини. Тому ми повинні знати свою історію, пам'ятати її, щоб не допустити повторення такого страшного лиха, як голодомор.

Джерела та література

1. Рудич Ф.М., Курас І.Ф., Панчук М.І., Пиріг Р.Я., Солдатенко В.Ф. Голод 1932-33 рр. на Україні: очима істориків мовою документів. — К.: Видавництво політичної літератури України, 1190. — 608 с.
2. Роберт Конквест. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. — К.: "Либідь", 1993. — 390 с.
3. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки. — К.: "Либідь", 1991. — 340 с.
4. Лановик Б., Матейко Р., Матисякевич З. Історія України. Навч. посібник. — К.: "Знання", 2000. — 575 с.
5. Коваленко Л., Маняк В. 33-й: Голод. Народна книга-меморіал.-К.: "Радянський письменник", 1991. — 584 с.
6. Чайковський А., Шевченко В. Історія України. — К.: "Видавництво А.С.К.", 2003. — 302 с.

СВІТЛАНА МАРКОВА,

к.і.н., заступник директора з науково-методичної роботи Хмельницького інституту МАУП

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ І НАСЛІДКИ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ

Лише після здобуття Україною незалежності вчені отримали можливість неупереджено досліджувати голодомор. Але для повного висвітлення проблеми в історичних джерелах потрібна не одна тисяча документальних свідчень. Без них не може бути правдивої розповіді і про винуватців трагедії на місцях, і про масштаби та наслідки голоду і його вплив на політичне, господарське, демографічне та духовно-релігійне життя народу.

П'ятирічка 1928/29-1932/33 рр. в основній хлібовиробній смузі закінчилася голодом, який набув жахливих розмірів у сільських районах України.

У першу чергу, лихо спіткало найбільш родючі регіони тодішнього СРСР. Це не було випадковістю. Адже саме на хлібові зосередилась вся увага суспільства, саме він набув особливої ваги та значення, тим самим породивши тут епіцентр біди.

Голод був закономірним наслідком економічно необґрунтованої політики партійного і радянського керівництва СРСР, передусім Й.Сталіна. Він визрівав поступово і мав конкретні соціально-економічні та політичні передумови. Голодомор не переріс би у невідворотне фатальне явище, якби не нехтування вищим політичним керівництвом країни (Сталіним та його оточенням) об'єктивних законів розвитку суспільства, не підміна їх волюнтаризмом, революційною нетерпимістю, хоч умови, в яких доводилося їм працювати, характеризувалися складністю і вимагали неординарних дій.

Українські керівники були достеменно обізнані зі становищем. Чубар, Скрипник, Хатаєвич, Затонський, Демченко, Терехов, Петровський бували в селах і бачили на власні очі, що там відбувалося. Знали про голод і представники московської верхівки: Молотов, Каганович, Мікоян, Постишев. Однак вони злочинно про це мовчали. Мовчала і більшість партійно-державних місцевих органів влади, які були слухняними "гвинтиками" сталінської диктатури. Вони теж відповідальні за трагедію 1932-1933 рр., адже голодомор, власне, творився безпосередньо їхніми руками. Їм справедливо можна пред'явити і такі конкретні звинувачення, як безпринципність у від-

стоюванні життєвих інтересів населення, навмисне перекручення, замовчування, фальсифікацію дійсного стану справ. Зрозуміло, в умовах сталінської диктатури місцева влада не мала ні права, ні матеріальної бази, щоб хоч чимось допомогти голодному хліборобові. Але вона не мала й права відбуватись мовчанкою, образно кажучи, не помічати пекельного вогню, перебуваючи у самому пеклі.

Тим більше, що вони сприяли дезінформації і фальсифікації справжнього становища голодуючого населення України, у тому числі й Поділля, подаючи неправильні дані про масштаби голоду "на гору". Вони представляли заспокійливу інформацію (починаючи від села і закінчуючи столичним Харковом), що, мовляв, від голоду вмирають лише "ледарі", "нероби", "бандити", "петлюрівці", що його основна причина — погане господарювання, втрати, розкрадання хліба, саботаж куркульських елементів.

Отже, замовчування правди або ж напівправа, з одного боку, посилювали голод через неможливість вчасно надати допомогу голодуючим продуктами харчування, а з другого боку — створювали неможливість встановити дійсні масштаби голодомору та кількість його жертв.

Фальсифікація, брехня, всякого роду недомовки і перекручення не могли сприяти й пробудженню голосу протесту світової громадськості. Україна не отримала тоді гуманітарної допомоги із Заходу, як під час голоду 1921-1923 рр., коли уряд не приховував наслідків біди, а, навпаки, сприяв її подоланню. Діяла Центральна комісія допомоги голодуючим, очолювана Г.Петровським, допомагали міжнародні організації, відомі письменники, вчені.

У 1932-1933 рр. громадськість Заходу не могла збагнути, про який власне голод йдеться, коли звідти вивозиться стільки зерна, купується стільки промислового устаткування та техніки.

Проте найголовнішим є те, що голоду взагалі можна було уникнути, він не мав під собою об'єктивного підґрунтя.

Як свідчать архівні джерела, страшний голод був викликаний не природними катаклізмами, не

розбурханою стихією, хоч вона і завдала певних збитків.

Голод стався через соціально-економічну політику сталінського тоталітарного режиму: суцільну колективізацію, розкуркулення, хлібозаготівлі за розкладкою, масовий терор. Він стався тому, що упродовж 22 місяців селянам систематично не видавали хліба, позбавили їх засобів та допомоги.

Аналіз офіційних повідомлень місцевих партійних та державних органів свідчить, що поступово явища голодомору в українських селах наростали вже з весни 1932 р. У першій половині 1933 р. голодомором було охоплено практично всю радянську Україну, включаючи прикордонну смуту, хоч його масштаби і наслідки були тут децю легшими.

Головними причинами голоду були: колективізація, яка позбавила селян не тільки землі, самостійного господарювання, а й засобів життя, зробила їх цілком залежними від держави; розкуркулення, яке вилилося у справжню антиселянську війну; хлібозаготівлі, які фактично залишали селян без продуктів харчування. Уряд вимагав від хліборобів зерна більше, ніж вони його мали. А спрямування чи не всієї продукції громадського господарства в державний фонд за символічними цінами було найголовнішою причиною глибокої економічної кризи, яка охопила колгоспний лад у момент його зародження.

Це основні причини голоду. Були ще й додаткові: заборона на видачу селянам наявних зернових запасів на складах і у районах голоду; видача хлібних пайків жителям міст, але нічого подібного для мешканців сіл; катострафічне винищення та загибель худоби; заборона на вільне пересування для сільського населення; відхилення московським урядом допомоги із Західної України.

Іншим, що могло штовхнути комуністичну партію на злочин голодомору, були міжнародні торговельні зобов'язання.

Не менш важливою причиною голоду був постійний страх перед відродженням української нації, яка виявила героїзм та своє національне обличчя в роки визвольних змагань. 1930 р. став вершиною повстанських виступів селян Поділля, які висували не тільки економічні, але й політичні вимоги.

Характерною ознакою голоду була його багатонаціональність. Він шаленів як в українських, так і в польських селах, у єврейських містечках. Він не рахувався ні з робітниками, ні з інтелігенцією. Але особливо нещадно косив голод селян-хліборобів.

Початок 30-х років характерний не тільки жахливим голодом, економічним та національним

занепадом Поділля, але й ідеологічним диктатом і терором. Із перших днів радянська влада повела рішучу боротьбу і з релігією. Сталін та його оточення добре розуміли, що саме селянин-господар може порушити підвалини влади, яка тримається на страхові, жорстокості, злиднях.

Сталін вважав голод за ефективний і цілком прийнятний засіб боротьби з українським селянством як "куркульсько-націоналістичним елементом". А прийняття ідеї "класового ворога" звільняло від будь-яких людських почуттів. Голод був планомірним знищенням українського селянства, засобом поставити його на коліна і позбавити будь-яких думок про приватну власність. Голод — прямий результат спроби перебудувати сільськогосподарське виробництво в дусі ідей зрівняльного соціалізму.

Про продовольчі труднощі знаходимо архівні матеріали, датовані вже весною 1925 р. У 1927 р. розруха і нестатки наростають у південних, західних та центральних районах Поділля. У 1929 р. більшість районів фіксує факти голодування населення. Протягом зими-весни 1932 р. близько третини населення не мало ніяких засобів для існування. Масове вимирання села почалося на початку березня 1933 р. і тривало фактично до серпня 1933 р.

Наростання явищ голодомору у прикордонній смузі мало свої особливості. Продовольчі труднощі охопили зазначені території у 1933 р. У 1932 р. голодує більшість сільського населення прикордонної смуги. Факти смерті від голоду фіксують тут із початком зими 1933 р.

Голод знищував щоденно сотні селян, та ні Раднарком, ні ЦК ВКП (б), КП (б)У, ні місцеві органи влади про голод навіть не згадували і допомогу надавати не поспішали.

Фактична допомога почала надходити тільки взимку 1933 р. 26 квітня 1933 р. з додаткових ресурсів Наркомату і НКОЗ надійшла харчова і грошова допомога найбільш постраждалим областям, проте вона не могла швидко покращити ситуацію. У квітні 1933 р. за розпорядженням А.Мікояна почала надходити допомога із резервів Червоної армії. Проте соціальна допомога не носила цільовий характер і до того ж часто передавалася із однієї постраждалої області в іншу.

Більшовицькій владі вдалося придушити усі протести українського населення, змусити їх не лише голодувати, а й працювати як рабів, вести напівжабрацький спосіб життя, наглумитися над вірою і духовними цінностями. Відбулося не лише фізичне знищення, а й духовне покріпачення цілих поколінь.

Голод 1932-1933 рр. призвів до таких наслідків: занепад у сільськогосподарського виробництва, знищення великої кількості мілких селянських господарств, пограбування хліборобів у ході хлібозаготівельних кампаній, голодомору як в центральних районах, так і у прикордонній смузі, людодівства та труподівства, смертності від голоду в окремих селах в обсязі 10-12% загальної кількості населення.

Скільки життів забрав катівський, підступно задуманий голодомор в Україні протягом 1932-1933 рр.? Яким числом виміряти трагедію українського народу, заподіяну сталінізмом у перші роки колективізації? І вітчизняні, і зарубіжні дослідники сьогодні одностайні: мільйони.

На жаль, не збереглися записи про смертність у 1932-1933 рр. ані в сільрадах, ані в РАГСх. Офіційні документи фальсифікували, нищили. На жаль, не можна ствердно сказати, наскільки точно відповідає даний показник дійсності, оскільки архі-

вні документи дають лише розрізнені дані, а конкретних статистичних матеріалів, що служили б базою для обґрунтованих обчислень, не існує. Адже влада усвідомлювала свою причетність до злочину перед народом і не потребувала зайвого афішування своїх непристойних вчинків ні в теперішньому, ні в майбутньому і не була зацікавлена у встановленні справжніх масштабів трагедії, поширенні будь-якої інформації з цього приводу.

Отже, голод 1932-1933 рр. — це не просто результат дії якихось ірраціональних сил, не просто наслідок економічних прорахунків, а справжня війна із селянами, з усім українським народом.

Страшна доля українців у цій величезній катастрофі найбільше приголомшує розум і не може бути виправдана з будь-якого погляду. Що ж до історичного розвитку країни, то чисельне зменшення цілої генерації призвело до наслідків, котрі відчуються і досі.

Галина Рига,

викладач кафедри юридичних дисциплін Хмельницького інституту МАУП

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ТРАГІЧНІ ПОДІЇ 30-Х РОКІВ

Про голодомор в Україні стало можливим говорити лише після 1987 року. 55 років не дозволялося згадувати. У сталінські часи порушення табу загрожувало в'язницею, а у післясталінські часи всі звикли до того, що тема голоду заборонена.

В.Ленін і Й.Сталін прагнули запровадити такі господарські відносини, за яких усі громадяни потрапляли в економічну залежність від держави. Партія була залежна від Центрального комітету. В середині Центрального комітету виник неформальний керівний орган — Політбюро. В.Ленін став вождем на правах конструктора політичної системи, а Й.Сталін — після шестирічної боротьби.

Компартійно-радянська політична система була створена у відсталій селянській країні. Конструктори її оголосили себе вождями "світової революції" і спробували заволодіти Європою. Плани блискавичного захоплення провалилися, було вирішено побудувати соціально-економічний лад, що відповідав би природі політичного режиму. Побудова ладу не відповідала інтересам переважної більшості населення і створювався лад за допомогою державного терору.

Найбільший терор був на селі. Й.Сталін "розкуркулив" господарства заможних селян. Щоб змусити колгоспників працювати на державу, він застосував терор голодом.

Непівська система купівлі-продажу була зруйнована, приватна торгівля — заборонена. У містах та новобудовах запанувала карткова система постачання населення. В кого картки не було змушений був користуватися послугами державно-комерційної торгівлі за підвищеними цінами або магазинів "Торгсину", де товари продавалися за золото і валюту. Селяни змушені були накопичувати продукти харчування на пів року вперед. У жовтні 1932 року почалася їхня конфіскація.

Селяни були безправною категорією населення, вони не мали паспортів і фактично були силоміць прикріплені до землі. З допомогою бандитських податків селян змушували "декуркулізуватися", вступати до колгоспів, де "все буде нічире", а господарський хист пригнічували системою трудовднів. Власне, це й стало причиною об'єктивного голодомору 1932-1933 років. Свіжоспечені колгоспники були ослаблені й деморалізовані насильницькою колективізацією та іншими методами нової влади.

В 1932-1933 роках — причиною голоду є заготівлі зерна. Квоти були занадто високими, і восени 1932 року українські селяни помітили, що в них не залишилося запасів продуктів харчування, щоб захищатися від голоду. Голод був створений штуч-

но. В його основі лежить поведінка людей, а не природні явища. Радянська влада приймала міри юридичного характеру, які збільшували загибель людей від голоду, перекривала доступ людей до продовольства і забороняла покидати голодні регіони. Все це робилося на офіційному рівні через видання указів. Голод був спрямований на знищення українського народу, на страждання фізичні і психологічні. Відповідальність за голод покладається на керівництво Радянського Союзу, яке під час голоду не надавало допомогу голодуючим і не шукали джерел такої допомоги. Головна відповідальність лежить на Й.Сталіні. Йому доповідали про голод, але до липня 1933 року допомоги українському народу він не надавав. Він використовував голод для того, щоб нав'язати свою політику.

22 серпня 1932 року був виданий наказ "Про боротьбу зі спекуляцією", в якому говорилося, що селянин, який продає зерно, може бути обвинувачений в спекуляції без офіційного дозволу. Слідчі органи і місцеві органи влади мали право засуджувати їх від 5 до 10 років трудових таборів без права на амністію. Указ від 2 грудня 1932 року забороняв приватну торгівлю зерном чи хлібом, селянину ніде було купити хліб. У "боржників" по хлібозаготівлях були конфісковані свійські тварини, сало, картопля тощо. Звідси масштаби голоду: не сотні, а мільйони жертв. Розпочався канібалізм: селяни відтинали собі руки чи ноги, вбивали діточок, щоб зварити їсти. Кримінальний кодекс не передбачав статті "за людожерство".

Голод шаленів і нищив людей, а світ залишався байдужим до такого лиха і спостерігав як радянський уряд організовував "масове вбивство". Бо цей голод був штучний і створений для того, аби "провчити селян".

Про голодомор у Радянській Україні на весь голос заявляли представники громадських і політичних організацій українців за кордоном (Європейська федерація українців за кордоном, Український Червоний Хрест, комітети допомоги голодуючим у Радянській Україні), європейські та церковні організації. Коли у 1933 році мільйони українців пухли від голоду, у західній пресі з'явилися виступи впливових осіб, які заперечували голод в основних зернових районах СРСР.

Радянський Союз експортував зерно і відмовлявся від допомоги. Ні економічних, ні політичних санкцій проти правлячого режиму в СРСР, не зважаючи на заклики світової громадськості вжито не було. У 1934 році СРСР прийняли до Ліги Націй.

Голод 1932-1933 років став для українців тим, чим голокост був для євреїв і різанина 1915 року — для вірменів.

У 1932-1933 роках західні уряди могли змусити сталінський режим припинити один з найбільших злочинів проти людства у XX столітті, але вони відповіли мовчанням.

На мою думку, голодомор 1932-1933 року був створений штучно для побудови нового режиму. Голодомор є злочином проти людства — це порушення фундаментальних прав любого людського існування. Згідно п.5 Конституції Української соціалістичної радянської республіки від 15 травня 1929 року "Українська соціалістична радянська республіка забезпечує політичні права для трудящих мас, без різниці статі, віри, раси і національності і цілком позбавляє цих прав експлуататорські класи". Проте на цей пункт Конституції уваги ніхто не звертав, порушувалися самі елементарні права трудящих мас.

І сьогодні, держава має переглянути підхід до минулого та дати йому належну оцінку.

КАТЕРИНА МАКСИМЧУК,
студ. гр. МЕВ-03-2 гуманітарно-педагогічного факультету Хмельницького державного університету

ГОЛОДОМОР У ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

Перші згадки про голод в Україні з'явилися у західній пресі практично одночасно з першими людськими жертвами. Відтоді наукова дискусія про голодомор рухалася від питання про його історичну достовірність до питання про його інтерпретацію, тобто був голод просто економічним чи також політичним феноменом? У другій половині 1932 року на Заході почали з'являтися журнальні і газетні статті. Ось що зазначає кореспондент газети

"Manchester Gardian" М.Магерідж: "Голод був головною темою усіх наших розмов у Москві. Усі знали про трагедію, існування голоду ніхто не ставив під сумнів". Сам М.Магерідж був у Києві, Ростові і на власні очі бачив, як розгорталася трагедія.

Крім преси, дипломатичних каналів інформація про голод на Україні надходила на Захід через українські емігрантські кола. Зокрема, жителі США, Канади, церква отримували листи від ро-

дичів, у яких описувалася ситуація в республіці, її окремих районах. Це спонукало цілий ряд організацій української еміграції здійснювати заходи для привернення уваги громадськості, офіційних кіл США, Канади до трагічних подій на Україні. Мотиви були при цьому різними. Якщо, скажімо, представники української громади Манітоби (Канада) просили у своєму зверненні до Президента США подати руку допомоги голодуючим і виходили при цьому з суто гуманітарних цілей, то колишній гетьман П. Скоропадський закликав не визнавати Радянський Союз і вимагати від СРСР "права США організувати комітет допомоги українцям". Офіційні установи уряду Сполучених Штатів конкретної відповіді на ці заклики не давали.

Отже, з самого початку процес формування уявлень про голод на Україні проходив на Заході в контексті складної міжнародної обстановки, зазнавав впливу протиборства різних політичних сил та ідеологічних течій. Все це, безумовно, не могло не позначитися на характері сучасної західної історіографії голоду 1932-1933 рр. Їй притаманний цілий ряд особливостей, на що, зокрема, звертається увага на сторінках підготовленого "Комісією" огляду. Його автори поділяють зарубіжну літературу з цієї проблеми на дві групи. До першої належать публікації, підготовлені американськими, німецькими, англійськими радянськими. До другої — праці, написані представниками української еміграції ("українська неарадянська" історіографія).

Представниками "української неарадянської" історіографії створено велику кількість різнопланових видань, зібрано і оброблено значний фактичний матеріал, свідчення очевидців трагедії, проведено чимало заходів для ознайомлення громадськості Заходу із подіями 1932-1933 рр. Західні українознавці писали про злочинний характер діяльності надзвичайної комісії на чолі з Молотовим і Кагановичем. Не можна не вірити і наведеним деякими авторами страхітливим картинам голоду, загибелі людей у тих чи інших районах республіки. Адже вони спираються на незаперечні факти.

Звертаючись до проблеми голоду, західні українознавці намагалися насамперед відповісти на ключові питання — хто винуватець і які причини тих страшних подій початку 30-х років? Спектр думок з цього приводу досить широкий. Оцінюючи їх, слід зазначити, що в українознавчій літературі робилися спроби не тільки з'ясувати безпосередні обставини, які викликали голод (наприклад, надвисокі квоти поставок хліба), але й подивитися на про-

блему ширше і глибше. Йдеться про пошуки доктринальних витоків питання, а саме намагання знайти зерно страшної трагедії у марксизмі та лєнінізмі. До початку 90-х років така постановка питання незмінно оцінювалась у нашій літературі як "злісний наклеп" на теорію і практику "реального соціалізму".

Інакше кажучи, західні українознавці і радянські радянські вчені намагалися відповісти: чи не у вченні Маркса і Леніна закладений початок тих серйозних деформацій і страшних подій, які спіткали Країну Рад, радянських людей. Переважна більшість представників "української неарадянської" історіографії дає позитивну відповідь. Таку точку зору найбільш послідовно, на наш погляд, відстоює В. Гришко у книзі "Український холокост 1933 року".

Коли оцінювати існуючі в західній історіографії точки зору на безпосередні причини голоду 1932-1933 рр. на Україні, то їх зміст визначається відповіддю дослідників на ключове, як підкреслював відомий американський радянський А. Улам, питання: "чи була політика Сталіна мотивована необхідністю вилучити усе наявне зерно навіть за рахунок життя декількох мільйонів, щоб забезпечити місто і експорт, чи вона визначалась бажанням знищити націоналізм і вимоги до "автономії" на Україні? Особисто А. Улам вбачає причини трагедії насамперед у економічних обставинах, хибній політиці Сталіна і його оточення щодо села. Цю точку зору поділяє чимало західних дослідників. Наприклад, В. Голубничий вказував на відсутність доказів, що "Сталін навмисне спланував голод, або П. Постишев був його організатором. Він був штучний у тому плані, що трагедії можна було б запобігти, знизивши квоти, розверстки і плани індустріалізації. І Сталін, і Постишев несуть відповідальність за те, що цього не було зроблено".

Розгляд політико-економічних аспектів проблеми дає змогу виявити, так би мовити, універсальні чинники злиденного становища селянства по країні в цілому, але не дає відповіді на всі питання, і насамперед одне з головних: чому саме на Україні голод набув небачених масштабів? У зарубіжній історіографії склалася досить усталена традиція шукати корені трагедії не тільки в антиселянській, а й в антиукраїнській спрямованості сталінської політики. Більше того, значна кількість авторів, а це в основному представники "української неарадянської" історіографії, схильні робити наголос саме на цьому. Так, В. Гришко вважає, що "головною причиною катастрофи була не хаотична і прискорена колективізація, яка здійснювалась під керівництвом Москви, а навмисна політика пограбування України шляхом

встановлення надвисоких квот поставок зерна". Подібну точку поділяє і І.Вітвіцький. Він пише: "Коли мова іде про Україну, то колективізація і голод, хоча здавалося б, зв'язані між собою, це, по суті дві різні речі. На Україні колективізація була тільки прикриттям для погрому голодом... До виникнення голоду розкуркулення і колективізація мали тільки посереднє відношення".

Обґрунтовуючи антиселянську і антинаціональну спрямованість сталінської аграрної політики, радянологи і західні українознавці відстоюють тим самим тезу про "голод — геноцид", про "терор голодом" проти українського народу.

Вживаються й інші, близькі за значенням поняття, такі, як, наприклад, "холокост". Зокрема, С.Дяченко вважає, правда, без необхідного у даному разі посилання на працю В.Гришка: цим терміном можна було б визначити те, що "відбувалось у нашій країні в 1932-1933 рр."

Аргументуючи правомірність застосування терміна "геноцид" до характеристики голоду на Україні, західні дослідники спираються, як правило, на положення Міжнародної конвенції "Про запобігання злочину геноциду і покарання за нього". Вона була підписана 9 грудня 1948 р. у Парижі і ратифікована всіма країнами — членами ООН, в тому числі і СРСР, у 1954 р. У цьому документі геноцидом визнаються акти, здійснювані з наміром знищити (цілком чи частково) національні, етнічні, расові або релігійні групи.

Але голодомор 1932-1933 рр. не був офіційно визнаний як геноцид, хоча деякі науковці його так класифікують.

Що стосується правомірності застосування поняття "геноцид" до політики Сталіна стосовно України на початку 30-х рр., то у західній літературі існує дві точки зору. Більшість авторів, а це головним чином представники "української нерадянської" історіографії, схильна говорити про те, що "радянський геноцид мав насамперед антиукраїнську спрямованість". У матеріалах "Комісії" наголошу-

ється: "Йосип Сталін та його оточення здійснили геноцид проти українців у 1932-1933 рр". Цей висновок поділяють Дж. Мейс, Р.Конквест. Останній, зокрема, розмірковуючи із приводу відповідності сталінських злочинів статтям згадуваної Конвенції зауважив: "Не має особливого значення, чи підпадають формально вищеописані події під той чи інший точний пункт цього визначення. Бо неможливо заперечувати, що проти українського народу був скоєний злочин. У підвалах для тортур, у таборах примусової праці чи в голодуючих селах здійснювався один злочин за одним проти мільйонів людей, які утворюють цю націю".

Дійсно, безглуздо заперечувати те, що коїлося на Україні на початку 30-х рр. Але не слід забувати: лихо спіткало не тільки нашу республіку, а й Поволжя, Північний Кавказ, Казахстан. Загалом на території, враженій голодом, проживало понад 70 млн. чоловік. Дія страшного механізму тоталітаризму мала універсальний характер. Він пронизував усі сфери суспільства — економіку, політику, соціальні відносини, культуру. Не було жодної нації, жодного народу в СРСР, які не постраждали від репресій, не зазнали людських втрат у ході насильницької колективізації. І, очевидно, було б несправедливим щодо кожного з народів складати порівняльний реєстр пережитих ним страждань. Адже такий підхід живитиме ілюзію про існування привілейованої нації, яка користувалась прихильністю вождя і була його опорою у здійсненні політичної лінії на колективізацію.

Слід сказати, що немарксистською західною історіографією засвоєно значний масив різноманітних джерел. Серед них певний інтерес становлять матеріали Італійського державного архіву у Римі — повідомлення посольства Італії у Москві про стан радянського сільського господарства, а також інформація італійських консулів у Києві, Харкові, Одесі про голод на Україні. Знайдені і опубліковані ці документи "Комісією Конгресу США у справі голоду на Україні".

Джерела та література

1. Савельєв В.Л. Трагедія українського народу у висвітленні зарубіжної історіографії. — Голод 1932-1933 рр. на Україні очима істориків, мовою документів. — Київ, 1990.
2. Итоговый отчет Международной Комиссии по исследованию голода 1932-1933 годов на Украине. Новая информационная среда преподавания гуманитарного знания в высшей школе России. — Москва, 1995.
3. Роман Сербин. Геноцид в Україні очима світової громадськості // Пам'ять століть — 2003. — №3. — С.136-145.
4. Валентина Піскун. Українська політична еміграція і голодомори // Пам'ять століть — 2003.
5. Джеймс Мейс. Політичні причини голодомору в Україні в 1932-1933 рр. // Український історичний журнал — 1995. — №1. — С.34-46

ЗАРУБІЖНІ ДОСЛІДНИКИ ПРО ГОЛОД 1932–1933 РР.: ВІРАТИ ТА ЗДОБУТКИ

Голод 1932–1933 рр. — одна з найбільш болючих сторінок історії українського народу. Його жертв намагались вбити і після смерті наклавши табу на цю тему. Про лихо не дозволялося відкрито говорити, навіть згадувати. До зарубіжної ж інформації наклеїли ярлик брехні. Але саме за кордоном ця тема породила низку праць. Було видано чимало спогадів і документів. Тому, не відкидаючи досягнень українських дослідників, не меншу увагу слід приділяти і зарубіжним авторам.

Особливо актуальною стає оцінка отриманих ними результатів. Це зумовлено такими обставинами: по-перше, в умовах утвердження нового політичного мислення, розширення гуманітарних зв'язків між країнами все очевиднішою стає шкідливість для нашої історичної науки її ізоляції від світової історичної думки. По-друге, нова ситуація вимагає переходу від конфронтації до діалогу, спільного пошуку історичної правди.

Білья витоків сучасних зарубіжних досліджень голоду на Україні стоять автори (переважно газетярі, акредитовані в СРСР) журнальних і газетних статей, що почали з'являтися на Заході вже у другій половині 1932 р. Їхні повідомлення ґрунтувалися головним чином на обробці й аналізі результатів бесід із свідками тих трагічних подій, на власних враженнях, оскільки будь-якої офіційної інформації в той час журналісти у Москві не мали. Голод, як зазначав кореспондент газети "Манчестер Гардіан" М.Маггерідж, "був головною темою усіх наших розмов у Москві. Усі знали про трагедію, існування голоду ніхто не ставив під сумнів". Сам М.Маггерідж, за його словами, був у Києві і Ростові і на власні очі бачив, як розгорталася трагедія [8; С.5–11].

Крім преси, з дипломатичних каналів інформація про голод на Україні надходила на Захід через українські емігрантські кола. Зокрема, жителі США, Канади, церква отримували листи від родичів, у яких описувалася ситуація в республіці, її окремих районах. Це спонукало цілий ряд організацій української еміграції здійснювати заходи для привернення уваги громадськості, офіційних кіл США, Канади до трагічних подій на Україні [7; С.4].

Представниками української діаспори за минулий час створено велику кількість різнопланових видань, зібрано і оброблено значний фактичний матеріал, свідчення очевидців трагедії, проведено чимало заходів для ознайомлення громадськості Заходу із подіями 1932–1933 рр. Багато з того, про що писали західні українознавці, нині визнається за достовірне і в нашій літературі. Наприклад, злочинний характер діяльності надзвичайної комісії на чолі з Молотовим і Кагановичем. Не можна не вірити і наведеним деякими авторами страхітливим картинам голоду, загибелі людей в тих чи інших районах республіки, адже вони спираються на незаперечні факти.

Коли оцінювати існуючі в західній історіографії точки зору на безпосередні причини голоду 1932–1933 рр. на Україні, то їх зміст визначається відповіддю дослідників на ключове, як підкреслював відомий американський радянолог А.Улам, питання: "Чи була політика Сталіна мотивована необхідністю вилучити усе наявне зерно навіть за рахунок життя декількох мільйонів, щоб забезпечити місто і експорт, чи вона визначалася бажанням знищити націоналізм і вимоги до автономії" на Україні? Особисто А.Улам вбачає причини трагедії насамперед у економічних обставинах, хибній політиці Сталіна і його оточення щодо села [8; С.45–46]. На надмірне вилучення зерна у селян як одну з головних причин голоду вказує відомий англійський економіст А.Ноув [8; С.47]. Він звертає також увагу на низьку ефективність колгоспного виробництва, антиселянську спрямованість примусової колективізації. З точки зору американського дослідника М.Левіна, голод стався в результаті дій багатьох факторів, але "головний із них — це колективізація, яка викликала справжній хаос у сільськогосподарському виробництві". Отже, зазначені автори роблять акцент на економічних причинах, котрі в кінцевому рахунку і обумовили спочатку катастрофічний стан у сільському господарстві, а потім і голод.

Розгляд політико-економічних аспектів проблеми дає змогу виявити універсальні чинники злиденного становища селянства по країні в цілому, але не дає відповіді на всі питання, і насамперед одне з головних: чому саме на Україні голод набув небаче-

них масштабів? У зарубіжній історіографії склалася досить усталена традиція шукати корені трагедії не тільки в антиселянській, а й в антиукраїнській спрямованості сталінської політики. Більше того, значна кількість авторів, а це в основному представники української діаспори, схильні робити наголос саме на цьому. Так, В.Гришко вважає, що “головною причиною катастрофи була не хаотична і прискорена колективізація, яка здійснювалась під керівництвом Москви, а навмисна політика пограбування України шляхом встановлення надвисоких квот поставок зерна” [1; С.99].

Більшість західних дослідників, а це переважно радянологи, схильні виваженіше підходити до виявлення характеру взаємозв'язків між аграрною і національною політикою Сталіна і його оточення. Наприклад, Дж. Мейс, оцінюючи тезу про існування “попереднього плану” голоду зазначає, що “немає підстав говорити про вибірково антиукраїнське застосування проти українців загальносоюзних антиселянських заходів, але вони були застосовані в той час, коли с проблеми радянського сільського господарства перемістилися на Україну і Північний Кавказ” [8; С.101]. “При цьому, — продовжує американський дослідник, — важливо мати також на увазі, що Сталін, не звертаючи уваги на те, що його політика призводила до голоду на Україні, нічого не зробив для врятування людей і здійснив заходи, спрямовані на нейтралізацію українців і козаків як політичне неблагонадійних груп, котрі ще більше погіршили ситуацію. Це відкривало простір для політичної централізації і російського панування в СРСР” [8; С.102].

Відповідним чином розмірковує і Р.Конквест. Він вважав, що “голод запланувала Москва для винищення українського селянства як національного бастиону. Українських селян нищили не тому, що були селянами, але тому, що були українцями-селянами” [4; С.41].

Обґрунтовуючи антиселянську і антинаціональну спрямованість сталінської аграрної політики, радянологи і західні українознавці відстоюють тим самим тезу про “голод — геноцид”, про “терор голодом” проти українського народу.

У вивченні проблеми голоду 1932-1933 років нема і єдиної думки щодо визначення кількості жертв голоду.

Одна з перших оцінок належить московському кореспонденту газет “Манчестер гардіан” та “Крісчен сайєнс монітор” Вільяму Чемберліну. Йому у складі групи іноземних журналістів вдало-

ся відвідати Україну й Північний Кавказ. Невдовзі журналіст видав у Бостоні книгу, в якій повідомляв, що голод охопив територію, де проживало 60 млн. чоловік, а число жертв навряд чи може бути меншим, ніж 3-4 млн. чоловік [5; С.54]. Англійський журналіст Уолтер Дюранті, кореспондент американської газети “Нью-Йорк таймс”, був обережніший у висловлюваннях та оцінках. В бесіді з керівниками посольства Великобританії заявив, що населення Північного Кавказу і Нижньої Волги зменшилося в результаті голоду на 3 млн., України — на 4-5 млн., а загальна кількість померлих прямо чи посередньо через відсутність їжі навряд чи менша за 10 млн. чоловік. Ця інформація на початку жовтня 1933 р. була передана посольством англійському уряду [3; С.42-46]. Американець російського походження Адам Тавдул, який був знайомий з М.О.Скрипником з дореволюційних часів, після поїздки по Україні опублікував у газеті “Нью Йорк амерікен” велику статтю, де зокрема писав, що шеф ДПУ УСРР В.А.Балицький повідомив Миколі Олексійовичу: у 1933 р. у країні загинуло від голоду 8-9 млн. чоловік, і цю цифру як приблизну оцінку доповіли Сталіну. Скрипник у розмові з Тавдулом нібито заявив, що кількість померлих від голоду на Україні і Північному Кавказі перевищує 8 млн. чоловік [8; С.131]. А журналістка Люсі Ленг у книзі, виданій у Нью-Йорку у 1948 р., стверджувала, що один неназваний на прізвище “високий український чин” заявив, що від голоду вмерло 6 млн. чоловік [8; С.132].

Окремої уваги вимагають результати досліджень американського демографа Сергія Максудова. Вчений аналізував розрізнені дані про народонаселення між переписами 1926 і 1939 рр. і прийшов до висновку, що викликаний голодом і репресіями демографічний дефіцит на Україні становив 4,5 млн., а в межах СРСР — близько 9 млн. чоловік (у тому числі 5,4 млн. дорослих і 3,6 млн. дітей). Однак дослідник не був переконаний у правильності висновків через низьку якість використаного первинного матеріалу, і вважав їх найменшими [6; С.34-41].

Завершуючи тему, слід сказати, що західними істориками засвоєно значний масив різноманітних джерел. Серед них певний інтерес становлять матеріали Італійського державного архіву у Римі — повідомлення посольства Італії у Москві про стан радянського сільського господарства, а також інформація італійських консулів у Києві, Харкові, Одесі про голод на Україні. Знайдені і опубліковані ці до-

кументи "Комісією Конгресу США у справі голоду на Україні". Західні вчені підготували і надрукували цілий ряд збірників-спогадів очевидців голоду на Україні. Так, у США робота в цьому напрямі велася вже давно, її результатом стала публікація "Комісією" фрагментів 179 інтерв'ю зі свідками голоду [2; С.210-271].

Отже, розглядаючи ряд публікацій зарубіжних вчених про голод 1932-1933 рр., можна побачити, що навіть у такому сталому суспільстві як західне, існує безліч підходів до розв'язання проблеми, тому з нашого боку є недоречним впадання в крайнощі та, як на жаль часто робиться зараз, ідеалізація одного погляду.

Джерела та література

1. Hryshko W. Ukrainian holocaust 1933. — Toronto, 1983. — 210 P.
2. Report to Congress Commission of the Ukraine Famine. Washington", 1988. — 251 P.
3. The Foreign office and the famine Kingston. — N.Y., 1988. — 320 P.
4. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і терор голодом // Дніпро, — 1990, №1. — С.12-86.
5. Кульчицький С.В. 1933 — трагедія голоду. — К., 1989. — 98 с.
6. Максудов С. Демографічні втрати населення України в 1927-1938 рр. // Сучасність (Мюнхен), — 1983, — №10. — С.32-41.
7. Маняк В. Народові повертається історія, а історії — правда // Літературна Україна, — 27 липня 1989, — С.4-5.
8. Савельєв В.Л. Голодомор 1932-1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів. — К., 1990. — 435 с.

ОЛЕНА БАБЛОНЮК,
магістр Хмельницького інституту МАУП, Кам'янець-Подільське відділення
(Кам'янець-Подільський)

МІЖНАРОДНА КОМІСІЯ ДЛЯ РОЗСЛІДУВАННЯ ГОЛОДУ В УКРАЇНІ 1932-1933 РР.: ЗДОБУТКИ ТА НЕВДАЧІ

Цього року минає 70-та річниця жахливої національної трагедії — штучного голоду в Україні 1932-1933 рр. Загибель понад 7 млн. українців залишається відкритою раною на тілі нашого народу, що буде кровоточити до того часу, поки не вдасться притягнути до відповідальності всіх винних, поки це масове вбивство людей не буде належним чином засуджене, поки ми не побудуємо таку державу, де голод стане неможливим.

Сьогодні перед всім українським народом, а особливо перед науковцями, постала нагальна потреба — добитися, щоб міжнародне товариство визнало голодомор в Україні геноцидом проти всього людства. Це та малість, яку ми мусимо зробити як в пам'ять про загиблих, так і для пам'яті своїм нащадкам.

Голодне лихоліття в Україні знайшло відображення у великій кількості наукових та популярних статей з цієї тематики у зарубіжній та вітчизняній пресі. Однак їх оцінки причин та наслідків голоду неоднозначні та суперечливі. В світлі вище вказаних проблем вважаємо актуальним розгляд діяльності Міжнародної комісії для розслідування голоду в Україні 1932-1933 рр., яка вперше у зарубіж-

ній практиці поставила за мету на серйозній документальній базі домогтися визнання голодомору як геноциду.

Своїм існуванням згадана міжнародна комісія зобов'язана Світовому конгресові вільних українців (СКВУ), який ще у 1984 році закликав юристів всього світу створити комісію для вивчення причин і наслідків голоду в Україні. Працювати в ній погодилися провідні спеціалісти з багатьох країн — полковник Джеральд І.А. та Д.Дрейпер — професор права Сассекського університету (Великобританія), колишній прокурор на Нюрнберзькому процесі — професор Макгільського університету (Канада) Джон П. Хамфі, колишній директор відділу прав людини секретаріату ООН у 1945-1966 рр; професор Паризького університету Джордж Лавассер, колишній член комісії по перегляду французького кримінального кодексу (1981-1986 рр.); професор Буенос — Айрського університету Рікардо Левене (Аргентина), колишній голова апеляційного суду, президент верховного суду Аргентини; професор Пенсільванського університету (США) Ковей Т. Олівер, колишній посол у Колумбії; професор Стокгольмського університету Джейкоб

В.Ф.Сандберг (Швеція); професор Католицького університету Лувена (Бельгія) Джо Верховен.

Організаційна нарада відбулася 12 лютого 1988 року в Торонто, а 14 лютого комісія розпочала свою діяльність. Вона оголосила себе незалежною від будь-яких організацій, обрала свого генерального адвоката. Головним обвинувачем виступив Всесвітній конгрес вільних українців. Адвокатами були Іван Спинка та Василь Лібер. Відповідальність за підготовку доказів з боку СКВУ взяв на себе Юрій Данилів — президент палати українських адвокатів Канади. Комісія провела два слухання: 23-27 травня 1988 р. у Брюсселі й 31 жовтня — 4 листопада того ж року в Нью-Йорку. Заключне засідання її відбулося 15-18 листопада 1989 року у Лондоні [1].

Члени Міжнародної комісії прагнули з'ясувати істину, а не виголосити судовий вирок сталінському режимові. Вони проаналізували документи, свідчення очевидців голоду, пояснення експертів. Комісія ставила за мету встановити причини і наслідки голодомору, визначити його основних винуватців, мотиви замовчування цієї трагедії урядом СРСР.

Після тривалої дискусії члени комісії дійшли висновку, що в 1932-1933 рр. проти українського народу було вчинено акт геноциду [2]. При цьому вони спиралися на Конвенцію про геноцид, ухвалену Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 р., а також цілий ряд міжнародних угод щодо прав людини. Об'єктивний аналіз постанов ВКП(б) та КП(б) У, директив і наказів державних органів, а також архівних документів свідчить про антинародну політику тодішнього керівництва. Власне, протягом 1928-1933 рр. був сформований репресивний механізм фізичного винищення й духовного покріпачення великих груп населення в Україні. Комісія прийшла до висновку, що жертвами тоталітарного режиму стали мільйони людей, які репрезентували різні національні, етнічні та релігійні групи.

На думку одного з провідних дослідників діяльності "Міжнародної комісії для розслідування голоду в Україні 1932-1933 рр." В.Марочко, комісія, цілком покладаючись на свідчення експертів і наявні документи, допустила ряд помилок [3]. Причина цього у тому, що до цієї справи не були залучені дані з архівів СРСР, а також радянські експерти. Хибним, на думку дослідника, є визначення тривалості голоду в Україні. Зокрема, вчені комісії вважають, що він розпочався влітку 1932

року, досяг свого апогею весною і завершився влітку 1933 року [4]. Така оцінка, на думку більшості українських дослідників, неправильна. Фактично голод розпочався уже у грудні 1931 року, а масова смертність почалася ще зимою 1932 року. Мізерний розподіл зерна на трудодні, а згодом його масове вилучення хлібозаготівельними загонами посиляли голодомор. Нова хвиля масової смертності від голоду розпочалася з осені 1932 року, а взимку та навесні 1933 р. він охопив усю Україну. Влітку, особливо в червні 1933 р., голодомор досяг апогею.

Помилились члени комісії, на думку В.І.Марочко, і щодо першого регіону, який зазнав голоду. На думку комісії, це Казахстан, на думку українських дослідників — Україна [5].

Слушною та науковообґрунтованою є оцінка комісією основних причин голоду: здійснення судільної колективізації, проведення горезвісних хлібозаготівель, масове розкуркулення. Експерти дійшли висновку, що голод був спричинений і боротьбою уряду проти "традиційного" українського націоналізму [6]. Таке тлумачення досить поширене у зарубіжній історіографії [7], а тому не випадково його поділяли також члени комісії.

Одним з дискусійних питань, що активно обговорювалось членами комісії, було: "Чи був голод цілеспрямованою та наперед спрямованою акцією Москви?". Однозначно відповісти на нього, звичайно, важко. Члени Міжнародної комісії дійшли висновку, що Сталін не мав конкретного плану фізичного винищення саме українських селян. Однак існувала чітка тактика й стратегія голодомору, започаткована партійними і державними постановами. Її творцями та натхненниками були конкретні люди — члени політбюро ЦК ВКП(б), а також великий загін партійно-державної бюрократичної номенклатури тоталітарної держави. На думку сучасних українських істориків, злочинність політики тодішнього уряду легко довести, якщо уважно й об'єктивно вивчити партійні документи. Наприклад, постанова Радпаркому УСРР від 20 листопада 1932 р. "Про заходи до посилення хлібозаготівель" [8], яка націлювала на вилучення зерна з колгоспів та одноосібних господарств без будь-яких обмежень. А подібних постанов було багато.

Члени Міжнародної комісії погодилися з твердженням своїх наукових експертів про те, що голод був на території з неросійським населенням [9]. А дослідник з Канади Є.Слонівський переконаний, що голод в Україні був здійснений для "добробутного існування російської нації" [10]. Його колега з

тій країні історик В.Мороз взагалі вважає, що голод в Україні був спричинений "боротьбою нації проти нації".

На думку В.І.Марочко, багато неточностей припустили і експерти комісії — відомі на Заході дослідники української трагедії — Д.Мейс (США), М.Царинник (Канада), Р.Конквест (Великобританія).

Неточності допустили і упорядники підсумкового звіту комісії, який вийшов друком у Канаді в 1990 р. й у Києві в 1992 р., особливо у назвах прізвищ, датах, статистичних підрахунках. Та незважаючи на упущення та помилки в діяльності комісії, її висновки мають неабияке науково-практичне

значення для з'ясування причин і наслідків голоду. Комісія вперше дала правове тлумачення голоду як акту геноциду в Україні, а це важливий крок до міжнародного визнання трагедії.

Закінчимо повідомлення словами відомого поета: "Это нужно не мертвым — это нужно живым". Справді, як би ми не намагалися вивчити цю проблему, людей не повернеш, а головні винуватці трагедії вже знайшли своє місце у потойбіччі. Це потрібно нам та нашим нащадкам: скажемо рішуче "ні" всім режимам, всім партіям, всім лідерам, які кидають людей в обійми бідності, змушують їх вже на початку ХХІ століття боятися повторення трагедії 1932-1933 рр.

Джерела та література

1. Kosyk W.I. Hunger – Genozidinder der Ukraine Kunde 1983 (Munchen). – S. 95; Stenhan Merl Var die Kollektivierungder Landwirtschaft in der Sowietunion wirklich notwendig // Osteuropa, 1894, – №5. – С.329-344.
2. Великий голод в Україні 1932-1933. – Торонто, 1988. – С.41.
3. Колективізація та голод на Україні 1929-1933: Збірник документів і матеріалів. – К., 1992. – С.548.
4. Марочко В.І. Про діяльність Міжнародної комісії про розслідування голоду в Україні 1932-1933 рр. / Український історичний журнал. – 1993. – №10. – С.48.
5. Марочко В.І. Там само. – С.49.
6. Международная комиссия по расследованию голода на Украине 1932-1933 годов: Итоговый отчет, 1990 год. – К., 1992. – С.5-7.
7. Международная комиссия по расследованию голода на Украине 1932-1933 годов: Итоговый отчет, 1990 год. – К., 1992. – С.20.
8. Международная комиссия по расследованию голода на Украине 1932-1933 годов: Итоговый отчет, 1990 год. – К., 1992. – С.71.
9. Международная комиссия по расследованию голода на Украине 1932-1933 годов: Итоговый отчет, 1990 год. – К., 1992. – С.23.
10. Мороз Валентина. Голод 33 року й українізація. // Сучасність. – 1983. – №10.
11. Там само. – С.76.

ОЛЬГА ГАБРУСЬКА,

студ. гр. Ф-11 Хмельницького інституту МАУП (Хмельницький)

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТЕМИ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР. НА ПОДІЛЛІ

Наукову літературу, яка стосується досліджуваної проблеми, умовно можна поділити на дві групи. До першої віднесено загальні праці з проблеми передумов, перебігу та наслідків голодомору 1932-1933 рр. в Україні. За останні роки кількість праць названої проблематики неухильно зростає. Крім того, українські дослідники отримали можливість знайомитися з роботами зарубіжних істориків, які вже тривалий час працюють над дослідженням цих проблем. В українській діаспорі досить активно публікуються праці про голодомор 1932-1933 рр. в Україні (М.Вербицького, Г.Герасимовича, П.Глушаниці, В.Гришка, М.Лаврінка, Р.Млиновецького).

Чималий внесок висвітлення голоду в Україні 1932-1933 рр. зробив відомий західний дослідник радянської історії Р.Конквест. Спираючись на до-

кументальні джерела, автор розкриває жахливі картини колективізації та голодомору 1932-1933 рр.

Своєрідним поштовхом для наукового вивчення голоду в Україні стали оголошені у 1989 р. висновки Міжнародної комісії з розслідування голоду 1932-1933 рр. із числа провідних правознавців світу про те, що в Україні упродовж 1932-1933 рр. вчинено акт геноциду.

В українській історичній науці першим масштабно, неупереджено голодомор 1932-1933 рр. став досліджувати С.Кульчицький. Протягом 1989-2001 рр. з'являються десятки публікацій автора, у яких дано характеристику передумов голоду, самого голоду та жахливих наслідків його для України.

Українські вчені з'ясовують причини, виявляють винуватців та дають оцінку жахливому явищу

в історії українського народу. Проте однозначної оцінки кількості жертв голодомору немає. У різних авторів вона коливається від 3,5 до 9 млн. чоловік, що свідчить про складність досліджуваної проблеми. Важливе місце серед тих, хто розпочинав вивчати голод 1932-1933 рр., посідають імена В.Маняка і Л.Коваленко.

Інтерес викликають статті вчених В.Ботушаського, П.Брицького, С.Дібрової, В.Марочки, В.Пирога, Ю.Шаповала, О.Шевчука, Є.Юрійчук, М.Якименка, Є.Яценка.

До другої групи віднесено праці, які безпосередньо стосуються Поділля.

В узагальненому плані проблема голоду на Поділлі вперше була розглянута у посібнику для вчителів "Нариси історії поділля", розділ "Соціально-економічні і політичні перетворення на поділлі у 1928-1941 рр."

Історичним довідником про трагедію голодомору у селах Поділля є літературно-художнє видання В.Мацька. Невідомі сторінки голоду в окремих районах Вінницької області були розкриті у книзі подільського науковця І.Шульги. Одним

із перших він зробив спробу оцінити втрати населення під час голодомору 1932-1933 рр. на Поділлі.

Про трагічні сторінки в історії Поділля, пов'язані з політичними репресіями, розповідає брошура В.Жезицького. У брошура С.Гальчака аналізуються причини трагічних подій і визначається кількість жертв голодомору 1932-1933 рр. на Поділлі в межах 1 мільйона чоловік.

Окремими питаннями голодомору 1932-1933 рр. на поділлі займалися науковці В.Васильєв, Л.Віола, О.Воронцов, О.Завальнюк, В.Малий, Л.Місінкевич, А.Філінюк, П.Ящук.

Повний аналіз передумов, перебігу та наслідків голодомору 1932-1933 рр. на Поділлі зроблений у монографії С.Маркової "Голодомор 1932-1933 рр. на Поділлі".

Підсумовуючи огляд історіографії з досліджуваної теми, можна констатувати, що у вивченні голодомору 1932-1933 рр. на поділлі нагромаджено певну кількість літератури, яка торкається різних аспектів проблеми. Однак ця тема не є вичерпаною і потребує нових і нових досліджень.

*Ігор Дупляк,
учень 11-Б класу Хмельницької гімназії №2*

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ ОЧИМА ВІТЧИЗНЯНОЇ ТА ЗАРУБІЖНОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ

На сучасному етапі духовного відродження України значне місце посідають дослідження трагічних сторінок історії українського народу XX століття.

Однією з них є голодомор 1932-1933 років.

70 літ відділяє нас від страшною трагедії. Правда про голод, якою б вона на була страхіливою, потрібна не лише тим, хто пережив його, а й нинішньому і майбутньому поколінням українського народу, а особливо молоді, тим, хто розбудовуватиме українську державу.

Події минулого мають нагадувати всім про те, якою ціною далася нам незалежність України і як треба її відстоювати. Сучасна молодь має знати правду історію, щоб ніколи не повторювати помилок, які призводять до подібних трагедій.

Тривалий період офіційні пропаганда і статистика в колишньому Радянському Союзі не лише замовчували відомості про голод початку 30-х років, а й, як відомо, прагнули взагалі не вживати слово "голод". Однак катастрофу такого масштабу не можна було приховати перед світом.

Пріоритет у розкритті проблеми голоду 1932-1933 років в Україні належить представникам зарубіжної історіографії. Незважаючи на обмежений доступ до української території людей з-за кордону, про голод постійно звітували своїм урядам західні демократії, а у впливових газетах Європи і Америки, вже починаючи з другої половини 1932 р., періодично з'являються описи голоду, подані неупередженими репортерами, поодинокими відвідувачами України, емігрантами з України.

Українці з Галичини та українські поселенці за кордоном організували допомогу голодуючим, залучаючи до цього громадські організації. Однак, ці спроби допомоги були відхилені радянським керівництвом і засуджені як антирадянська пропаганда. Біля витоків сучасної зарубіжної історіографії голоду на Україні стоять автори журнальних та газетних статей, що почали з'являтися на Заході вже в другій половині 1932 р.

Архіву голодомору не існувало, а архіви, в яких могли зберігатися матеріали на цю тему, були недоступні.

Тому в перші повоєнні роки широку роботу зі збирання документальних даних про трагедію, особливо свідчень очевидців, розгорнули українські емігранти. В 1948 році товариство українських політичних в'язнів видало брошуру Г.Сови "Голод в Україні 1933 року", а також побачили світ праці Д.Солов'я "Стежками на Голгофу" тощо. Особливо збільшувалась кількість публікацій про голод та його причини в Україні у відповідні річниця трагедії: 30-річчя, 40-річчя.

Починаючи з 80-х років, тобто через 50 років, світ дещо по-іншому побачив трагедію України в 30-х роках. Українські діаспори країн Західної Європи, Канади, США ставлять завдання ґрунтовного вивчення цієї трагедії: причин, масштабів, наслідків. Збираються опубліковані матеріали, проводяться інтерв'ю з тими, хто пережив цей голод, хто був його свідком, оприлюднюються на підставі зібраного матеріалу наукові і популярні праці, скликаються наукові конференції, організовуються громадські поминальні мітинги. Піднімається питання про ціну соціалізму, людського життя, про колективізацію в СРСР та її наслідки, про непомірні людські втрати, друкуються документальні дані.

Цими заходами намагались привернути увагу світової спільноти для притягнення винуватців до відповідальності.

Взимку 1982-1983 років українцям США і Канади вперше вдалося привернути увагу світової громадськості до розправи Сталіна з мільйонами українських селян, які були силою загнані в колективи.

У березні 1983 року в Монреалі відбулася перша міжнародна конференція "Голод — геноцид — 1933". В ній брали участь науковці Канади, США, Європи. Були запрошені понад 20 спеціалістів із історії, соціології, політології, мовознавства. Організатори конференції прагнули розглянути голод у ширшому контексті тодішньої радянської економічної, соціальної, культурної, національної політики, усвідомивши її наслідки для України.

У 1984 році молодий американський вчений Л.Герц почав збирати свідчення людей, які пережили трагедію.

Розкриттям проблеми голоду 1932-1933 років займалися українські установи за кордоном: Торонтський Український Документаційний центр, Гарвардський Український Дослідний інститут, Світовий Конгрес Вільних українців.

Після закінчення 50-річного терміну засекречених документів у державних архівах західних країн відкрилися нові джерела інформації. Британські та італійські документи з'явилися окремими виданнями.

Тоді ж у канадському дослідницькому центрі з українського голоду, який працював в Торонто, було створено науково-популярний фільм "Жнива розпукі". Як засвідчують автори цього фільму, весною і літом 1933 року щодня помирало 25 тисяч чоловік, тисячу осіб за годину, 17 людей щохвилини [6.13].

В 1986 році Конгрес США створив спеціальну комісію з голоду в Україні для винесення питання на спеціальне слухання, чим привернули увагу до проблеми, надавши їй значення гостро політичного фактору. До комісії входило п'ять сенаторів і конгресменів і п'ять представників від української громади. Директором комісії призначено Джеймса Мейса, викладача Гарвардського університету, його асистентом Ольгу Самійленко.

За три роки роботи комісії проведено велику пошукову роботу, вивчено достовірні документи, записані свідчення жертв голодомору. Вся ця праця записана в 3-х томах на 1717 сторінках. Четверта книга містить у собі звіт для конгресу США, в якому дана ґрунтовна відповідь про причини та масштаби одного з найбільших злочинів, заподіяних проти людства. У матеріалах конгресової комісії наголошується: Сталін та його оточення здійснили геноцид проти українського народу. Цей висновок поділяють Дж.Мейс та Р.Конквест. Вся величезна праця конгресової комісії була надрукована в 1990 році [5.179].

Дж. Мейс висловив таку точку зору, що з грудня 1932 року голод був пов'язаний з кампанією проти українського буржуазного націоналізму. "Москва пов'язувала українське селянство з українським націоналізмом як загрозою імперським інтересам Москви. Сталін, Каганович, Постишев та інші запланували у Москві знищення українського селянства як свідомої національної верстви і безпощадно здійснили це на Україні в 1932-1933 роках засобом штучного голоду" [1.99].

Такої ж точки зору дотримувався один з найвідоміших західних дослідників Радянської історії історик Роберт Конквест, автор книги "Жнива скорботи", опублікованої в Лондоні в 1986 році. Він стверджує, що голод був запланований Москвою для винищення українського селянства як національного бастиону. Українських селян нищили не тому, що вони були селянами, а тому, що були українцями-селянами.

Спираючись на дослідження Дж. Мейса та свої власні, Р.Конквест написав першу і, мабуть, єдину синтетичну працю про український голодомор.

Ґрунтовні дослідження причин і наслідків голодомору 1933 року в Україні проведені відомим

дослідником, який проживає в США, — Іваном Самійлинком. У 1998 році вийшла його історико-наукова праця! Соціополітичне тло голодового геноциду в Україні”, в якій звертається увага і на те, що вже в незалежній Україні є чимало фактів намагання применшити масштаби голоду.

В радянській Україні та й в радянській науці питання голоду знаходилося під офіційною і дуже суворою заборонаю. Говорилося лише про продовольчі труднощі, дуже тимчасове і незначне підвищення смертності через неврожай, куркульський саботаж чи навіть про недоліки і помилки, допущені під час хлібозаготівельної кампанії. Західних істориків, які називали голод “голодом”, автоматично відносили до стану “буржуазних фальсифікаторів”.

У лютому 1983 року Володимиром Щербинським було завізовано секретний циркуляр “О пропагандистских и контрпропагандистских мероприятиях по противодействию развязанной реакционными центрами украинской эмиграции антисоветской компании в связи с имевшими место в начале 30-х годов продовольственными трудностями в Украине” [2.35]. До кінця існування комуністичний режим уважно стежив, щоб його злочин не увійшов в історію, а люди, які пережили цю трагедію, про неї забули і не розповідали наступним поколінням.

Дослідження голодомору в Україні розпочато в 1990 році, коли українська компартійно-радянсь-

ка номенклатура почала відходити від Центру і не гальмувала хід досліджень. Виходить збірник “Голод 1932-1933 років на Україні” очима істориків, мовою документів”, у ньому вперше обнародовані унікальні, щойно розсекречені архівні матеріали, які розкривають справжні причини, хронологічні рамки та наслідки трагедії. У 1990 році у міжнародній конференції про голод в Торонто вже брали участь науковці з України.

В роки незалежної України опубліковано низку документів, які засвідчують, що голодомор українського селянства 1932-1933 років був свідомо запланований вбивством мільйонів безневинних жертв, серед яких було найбільше дітей і людей похилого віку.

Сьогодні питання голодомору є центральним питанням історичних досліджень в Україні. Разом з тим, воно має універсальне значення для всіх істориків світу, які вважають, що людство — це велика родина, і знищення або ослаблення будь-якого народу веде до кризи всієї світової цивілізації. Тому питання штучного голоду на початку 30-х років невід’ємне від питання порушення прав людини і підпадає під категорію злочинів проти людства.

Сьогодні голодомор ще не достатньо висвітлений та невизнаний на юридично-правовому рівні геноцидом. Однак сподіваємось, що зусиллями наших науковців, представників світової громадськості трагедії 1932-1933 років буде дана належна оцінка.

Джерела та література

1. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. — Київ, 1990 р.
2. Дж. Мейс. Політичні причини голодомору в Україні (1932-1933 роки). // Український історичний журнал. — 1995 р. — №1. — С.34-47.
3. Р.Конквест. Жнива скорботи. — К.: 1993 р.
4. В.Піскун. Українська політична еміграція і голодомори. // Пам’ять століть. 2003 р. — №3. — С.74-85.
5. І.Самійленко. Проблеми дослідження голодомору — 33. // Визвольний шлях. 1999 р. — №2. — С.178-181.
6. В.Скуратівський. Де зараз ви, кати мого народу? / Берегиня. 2002 р. — №4. — С.3-20.
7. Україна в 20-му столітті. // Збірник документів і матеріалів. К.: Вища школа. 2003 р.
8. Ю.Шаповал. Голод 1932-1933 років: політичне керівництво УСРР і кремль. // Сучасність. 2003 р. — №6.
9. Ю.Шаповал. Україна XX століття: особи та події в контексті важкої історії. Київ, 2001 р.

ТЕТЯНА ПОРУБЕНСЬКА,
студ. гр. СП-31 Хмельницького інституту МАУП (Хмельницький)

ГОЛОД 1932-1933 РР. У ДОСЛІДЖЕННЯХ ЗАХІДНИХ ВЧЕНИХ: ПОЛІТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

22 листопада — День пам’яті жертв голодомору в Україні. Ця дата є щорічною подією, починаючи від 26 листопада 1998 р., коли Президент Кучма Леонід Данилович підписав Указ 1310. Цей Указ повідомляв, що віднині кожна четверта субота листопада буде офіційним загальнонаціональним

днем пам’яті мільйонів тих, хто загинув під час навмисно організованого голодомору 1932-1933 років.

Але якщо мова йде про будь-яке історичне явище, історики звикли думати про його причинність чи навіть багатопричинність. Справді, було б недостатньо констатувати якусь одну причину чи тіль-

це один тип причин (економічних чи політичних). Коли йдеться про голод 1932-1933 рр. в Україні, то він справді був би незбагненим без економічного контексту, проаналізованого багатьма вченими. Але, на нашу думку, це лише один аспект дуже складного і багатогранного явища, тому що сталінська перебудова (чи підлив) суспільства у першій половині 30-х років значною мірою була політичним феноменом, коли політична влада знищила і узурпувала громадянське суспільство.

Перші згадки про голод в Україні з'явилися у західній пресі практично одночасно з першими людськими жертвами. Відтоді наукова дискусія про голодомор рухалась від питання про його історичну достовірність до питання про його інтерпретацію, тобто був голод просто економічним чи також політичним феноменом? Ця дискусія особливо загострилась після опублікування результатів роботи державної комісії США та після обнародування висновків Міжнародної комісії з дослідження голоду в Україні 1932-1933 рр. Найбільший опір серед деяких опонентів викликало твердження, що голод в Україні був штучним, створеним державою. Більшість західних критиків витворюють свої суб'єктивні інтерпретації найважливіших подій радянської історії на догоду сучасній політичній кон'юктурі, не проаналізувавши конкретні обставини, загальний контекст історичних подій.

Питання голодомору є центральним питанням не лише історії України, воно має універсальне значення для всіх істориків світу, які вважають, що людство — це велика родина націй, етносів, що знищення або ослаблення будь-якого народу веде до кризових явищ світової цивілізації. Тому питання штучного голоду в Україні на початку 30-х років невід'ємне від питання порушення прав людини, народу, воно підпадає під категорію злочинів проти людяності і людства.

Поки що, на жаль, вивчення голодомору не займає належного місця у контексті європейської і світової науки про геноцид, незважаючи на значні зусилля еміграційних та вітчизняних істориків. Це зумовлено багатьма причинами, не остання з яких — закритість українського світу від світового процесу розвитку гуманітарних наук. Її ще довго і важко прийдеться переборювати.

Не можна забувати, що розвиток історичної думки в тому чи іншому напрямі адекватний розвитку політичного мислення. Саме тому вивчення політичних причин голодомору може і повинно відігравати важливу роль в усвідомленні істориками,

державними діячами Заходу не лише минулого України, а й того, що відбувається тут сьогодні і що може трапитись завтра. Серйозні науковці, які займаються цією проблемою, одностайні у своїх висновках, що на відміну від голоду, який пережили народи світу, для голодомору 1932-1933 рр. характерною є ви качка хліба та інших сільськогосподарських продуктів від аграрного населення. Якими ж саме причинами був викликаний голодомор з погляду західних істориків?

Стівен Уінкфорт у 1985 р. у доповіді на щорічній конференції Великобританської асоціації радянознавства та дослідження східної Європи зазначає, що найважливішою причиною голоду у 1932 році була критична нестача робочої сили в хліборобських районах. Це затратило виконання урожайних, зимово-уржайних кампаній, від яких повністю залежала доля сільськогосподарської продуктивності.

У 1991 році молодий американський радянолог Марк Таугер поставив питання набагато радикальніше. Він стверджував, що голод був продуктом недостатнього врожаю, а не державної політики хлібозаготівель.

Однак очевидці давали зовсім інші свідчення. Заперечити їх досить важко, тому що їх дають зовсім різні люди, незнайомі між собою.

Тому аналіз науковців Уінкфорта і Таугера залишається необгрутованим. Голод — наслідок не об'єктивних причин, а державної політики. І якщо зважити на подальші процеси, які відбувались в колишньому Радянському Союзі, він був неминучий у цьому пункті історії України через політичні обставини. Йдеться зовсім не про детермінізм історичного розвитку, а про детермінізм розвитку саме тоталітарного режиму, тоталітарного суспільства, які активно пожирають будь-які анклав автономії на своєму шляху. Тоталітаризм не зміг би так глибоко вкорінитись на території СРСР, якби існував у його складі такий значний державний організм, хоч і обмежений поліцейською системою примусу, як Україна в 30-х роках. Було б занадто просто всю вину за репресії, організацію голодомору в Україні, потоплення її духовної і культурної Атлантиди приписати єдиному Сталіну. Як справедливо відзначають дослідники, одним з найменш досліджених питань є національна політика того часу. Була впроваджена в дію політика українізації (коренізації), яка дала зовсім непередбачені наслідки. Вона прийшла до пункту, коли національне питання почало переростати в селянське питання і в кінцевому підсумку призводило до політичної самостійності України як держави.

У 1932 році виникла необхідність зменшення заготівельної кампанії. Але вже через 5 тижнів після дозволу Сталіна щодо продовольчої допомоги Україні Політбюро приймає постанову: "Ограничиться уже принятыми решениями ЦК и дополнительного завоза в Украину хлеба не производит." Хоча Сталін і прекрасно усвідомлював, що продуктів на селі уже не було, та він починав створювати міф, що всі проблеми від підступності класових ворогів, які поховали хліб. Тим самим він почав здійс-

нювати наступ на Україну шляхом організації голодного мору.

Коротко підсумовуючи вищесказане, можна з великою мірою впевнено твердити, що Сталін розумів — коренізація і українізація не допоможуть йому досягти такого безпрецедентного режиму особистої влади, до якого він так прагнув. Адже, українізація давала Україні шанс мати значну сферу життя, непідвладну і непідконтрольну центрові. Тому Сталін і вдався до голодного терору.

Джерела та література

1. Т.Литовченко. "Мирна війна" проти українців // Політика і культура // 27 листопада – 3 грудня 2001 р. – №44. – С.43
2. С.Бендера. Історична амнезія // Політика і культура // 27 листопада – 3 грудня 2001 р. – №44. – С.41
3. Л.Остролицька. Жива історія – міст між минулим і майбутнім // Урядовий кур'єр // 5 лютого 2000 р. – №22. – С.3
4. Мейс Джеймс. Політичні причини голодомору в Україні (1932-1933 рр.) // Український історичний журнал // лютий 1995 р. – №1. – С.34
5. С.Купчицький. Україна. Голод 1932-1933 років // Всесвіт. – 1989 р. – №11. – С.153

ОЛЬГА МОЛДОВАН,

учениця 10-А класу Хмельницького навчально-виховного комплексу №4

ВИСВІТЛЕННЯ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РР. У ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАХІДНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛАХ

Понад півстоліття трагедія 1933 року перебувала поза увагою істориків. Настав час звернутися до цієї раніше забороненої теми.

За всіх часів, у всіх народів голод наставав тоді, коли на землю падало стихійне лихо, посуха, а з нею недорід, коли країна зазнавала зовнішніх набігів, а з ними розору, винищення продовольчих ресурсів. Нічого такого на Україні в 1932 році не було. То як міг виникнути голод? Якщо не штучно, завдяки активним діям згори, — то як? Вчинки, дії посадових людей, що мали владу, апарат примусу й придушення до масового винищення українського селянства. Село перебувало в надзвичайному становищі. Стан війни, оголошеної селянству органами управління державою, тривав не один рік.

Сталін ще в 1928 році не тільки запропонував "стиль" поводження з селянством на новому історичному витку. Оголосив хлібороба спекулянтом і застосовує відповідну статтю кримінального кодексу. Сталін предметно показав, що порушення законності щодо селянина не тільки не каратиметься, а й заохочуватиметься згори. Чимдалі легше було відступати від моралі, від закону, від людяності, чимдалі масштаби протиправних антигуманних акцій зростали, набирали глобальних розмірів. Почалося винищення народу.

Хліб був на території районів, де голод косив людей. Під надійною охороною вилежувалися хлібні гори на складах "Заготзерно". У буртах за колючим дротом громадилась кукурудза, яку переробляли на технічні цілі. Працювали на всю потужність спиртові заводи, переганяючи зерно на спирт. Люди бачили це, до краю замордовані, вже "ходячі мерці". Вони добирались на досяг руки до рятівних і недосяжних хлібних припасів і вмирали тут-таки або голодною смертю, або від кулі вартового.

Вивіз хліба на зарубіжні ринки значно збільшився саме в рік голоду. Дивно, що країна посилено вивозить хлібні запаси за кордон, коли її громадяни масово гинуть з голоду.

Проблема голоду на Україні 1932-1933 рр. не обтяжувала радянських істориків. Власне, такої проблеми для дослідників радянського суспільства на існувало. Голод був викреслений з історії раз і назавжди.

Серед істориків у трактуванні цього питання одностайності немає. Вказуючи на складність, багатоплановість та хитросплетіння основних причин цієї жахливої катастрофи, вони, як правило, намагаються виділити групу домінуючих чинників. Західні історики вважають, що основними були національно-політичні фактори. Зокрема, Дж. Мейс підкреслює:

“Москва пов’язала українське селянство з українським націоналізмом як загрозою імперським інтересам... Сталін, Каганович, Постишев та інші запланували у Москві знищення українського селянства як свідомої національної верстви і нещадно здійснили це на Україні в 1932-1933 рр. Засобом штучного голоду...” Його позицію підтримує Р.Конквест, стверджуючи, що “голод запланувала Москва для винищення українського селянства як національного бастиону. Українських селян нищили не тому, що вони були селянами, але тому, що були українськими селянами”.

Історики, які визнають основними причинами голоду дію національно політичних чинників, постійно акцентують увагу на його штучності та організованості. Так, французький дослідник Ален Безансон наголошує: “Саме ретельна організація екзекуції надала українському голодному терору характер геноциду”.

Цю ж думку проводить і американський історик українського походження Д.Соловець, підкреслюючи, “що голод 1932-1933 рр. був планово підготовлений і здійснений”. Такий підхід є характерним для праць вітчизняних публіцистів.

Група російських, українських і західних істориків (В.Данилов, Н.Іваницький, В.Марочко, Н.Верт та ін.) вважають, що основні причини голоду 1932-1933 рр. в Україні зумовлені дією соціально-економічних чинників, насамперед “насильницькими хлібозаготівлями”, “повернення до економічно-необґрунтованої та політично-скомпрометованої політики продрозкладки”.

Однак найбільш обґрунтованою є позиція авторського колективу монографії “Сталінізм на Україні 20-30-ті роки” (В.Даниленко, Г.Касьянов, С.Кульчицький), які на основі зіставлення різних концепцій та аналізу фактичного матеріалу дійшли висновку, що “конкуруючі гіпотези треба об’єднати, тоді факти, пов’язані з голодом, логічно складатимуться в цілісну картину”. На необхідності синтетичного підходу до вирішення вказаної проблеми наголошує і В.Савельєв: “... саме економіко-політичні чинники стали в кінцевому підсумку причиною голоду”.

Дехто посилається: нема документального підтвердження, щоб Сталін санкціонував кампанію голоду на Україні. Нема актів, зате є акції.

Голод, який поширювався протягом 1932 р., набув найстрашнішої сили на початку 1933 р. Мали місце численні випадки канібалізму.

За словами одного радянського автора, першими вимирали чоловіки, потім діти, в останню чергу

помирали жінки. Але, перш ніж померти, люди часто божеволіли, втрачали людське “єство”. Партийні активісти продовжували конфісковувати збіжжя. Незважаючи на те, що з голоду вимирали цілі села.

Наймоторошніше було дивитись на маленьких діток, висохлі як у скелета кінцівки яких звисали біля роздутого животики. Голод стер з їх обличчя усі сліди дитинства, перетворивши їх на замордованих примар, і лише в очах лишився відблиск далекого дитинства. Сталін та його прибічники, звичайно, дивились на все інакше. У 1933 р. помічник Сталіна в Україні Мендель Хатаєвич, що керував кампанією заготівель, із гордістю заявляв: “Між селянами і нашою владою точиться жорстка боротьба. Це боротьба на смерть. Цей рік став випробуванням нашої сили і їхньої витривалості. Голод довів їм, хто тут господар. Він коштував мільйони життів, але колгоспна система існуватиме завжди. Ми виграли війну”. Але якою ціною...

За станом на 15.04.1933 р. востаннє підбили підсумки жертв голоду сільського населення за період від 01.12.1932 р., тобто за 4,5 місяців.

До 1 грудня 1932 р. обліку жертв ще ніхто чомусь не вів, хіба що сільради за власним бажанням.

Наслідком отого підрахунку з’явилася жахлива чисельність — 2420100 душ загиблих, в тому числі понад 2500 випадків людоїдства.

Визначимо середньомісячне число жертв за зазначений період 01.12.32 р. — 15.04.33 р. становить $2420100 : 4,5 = 537800$ душ.

Відомо всім, хто пережив голод, що його жнива тривали аж до серпня, тобто всього мінімум 8 міс. Отже, виходячи з тих величин, кількість жертв, як мінімум могла становити $537800 \times 8 = 4302400$ душ.

На підставі наведених вище розрахунків загальна “формула” ГЕНОЦИДУ набуває вигляду: $2420100 + (537800 \times 3,5) \times 2,5 = 2420100 + 1882300 \times 2,5 = 2420100 + 4705750 = 7125850$ душ. Усі відомості про смертність суворо засекречувались та шифрувалися від кожної області.

Пройшло немало часу, але пам’ять про голодомор 1932-1933 рр. живе в історичних працях, дослідженнях вітчизняних і зарубіжних науковців, в художніх творах митців, в серцях очевидців і в душі кожного українця.

Страшна тема голоду не обійшла українських письменників, поетів, кінематографістів тощо. Хоча на Україні про голодомор не вільно було й слово мо-

вити. Василь Барка, представник української діаспори у США, який сам пережив голод і на власні очі бачив жахи канібалізму, відтворив народну трагедію в романі "Жовтий князь", не втішаючи себе надією, що цей твір колись буде видрукований в Україні. Письменник створив образ Жовтого князя, демона зла, який несе з собою руйнацію і спустошення, сіє муку й смерть серед людей.

Роман "Жовтий князь" — перший роман в українській літературі про голодомор 1933 р.

На першому Всеукраїнському кінофестивалі, присвяченому пам'яті Івана Миколайчика, художній фільм режисера Олеся Канчука "Голод — 33" здобув головний приз. Цей фільм, за мотивами роману "Жовтий князь", створювався на народні кошти. Його не можна дивитись без сліз, без болю.

У 1991 році побачила світ кіноповість "Жах" про голод 1933 року, створена Сергієм Дяченком. Автор збирав матеріал багато років, а кіноповість писалась наприкінці 1988- на початку 1989 років. Головний герой кіноповісті — хлопчик Івасик, тому події передано очима дитини.

Це розповідь, перш за все, про долю дітей під час голодомору — бо саме вони були, на жаль, найчисленнішими і найневиннішими жертвами геноциду...

У видавництві "Молодь" 1992 року вийшла книга українського літератора Олександра Міщенка "Безкровна війна". Він записав свідчення тих, кому довелося пережити голод. З тих далеких тридцятих років до нас промовляє сам народ, його правда, розп'ята на хрестах доля...

З того часу істориками, письменниками, літераторами і просто небайдужими людьми зібрано

велику кількість фактів і свідчень про голодомор 1933 року.

У 1991 році вийшла з друку народна книга-меморіал "Голод-33", підготовлена журналістом Лідією Коваленко та письменником Володимиром Маняком. В ній зібрано оповіді очевидців з семи областей України (Вінницької, Чернігівської, Дніпропетровської, Донецької, Київської, Харківської).

Не сьогодні це сказано: "Час народжуватись і час помирати, час руйнувати і час будувати, час розкидати каміння і час збирати його. Час — ГОВОРИТИ! Хай ця гірка Книга, народжена після десятиліть безмовства, ляже першим нашим каменем у підмурок всенародного пам'ятника трагічній історії українського народу".

Тему голоду 1933 року письменник Борис Хандрос виношував понад півстоліття. У повісті "Мор" автор зібрав спогади своїх земляків із Поділля, які залишилися свідками того страхітливого року. До повісті "Мор", поряд із спогадами очевидців, увійшли і свідчення документів, газет тих років.

Народ перестраждав, стерпів усяку наругу своїх катів, але в пам'яті живе і нині прокляття тим, хто збиткувався над його долею і життям. Бо донині стогне від трупів земля українська від кісток, похованих без трун, у спільних могилах. Від зойків закопаних напівживих. Вічна їм пам'ять!

Голод 1933 року став для українців тим, чим був голокост для євреїв і різанина 1915 року для вірмен. Як трагедія, масштаби якої неможливо збагнути, голод травмував націю, залишивши на її тілі глибокі соціальні, психологічні та демографічні шрами, які вона носить донині.

Джерела та література

1. Народна книга — меморіал "Голодомор — 33". — Коваленко А., Маняк В. — К.: Радянський письменник, 1991.
2. О.Міщенко. Безкровна війна. — К.: Молодь, 1991.
3. С.Дяченко. Жах. — К.: Столиця, 1991.
4. В.Барка. Жовтий князь. — К.: Дніпро, 1990.
5. Б.Хандрос. Мор. — К.: Вітчизна, 1990.
6. Голод 1932-1933 років на Україні. Збірник. — К.: Політвидав, 1990.

Микола Олійник,

к.і.н., доц., завідувач кафедри історії та країнознавства Хмельницького державного університету

ПОЛІТИКА "ЛІКВІДАЦІЇ КУРКУЛЬСТВА ЯК КЛАСУ": МЕТА, РЕАЛІЗАЦІЯ, НАСЛІДКИ

Однією зі складових сталіністської політики, яка призвела до голодомору 1932-1933 років, була ліквідація куркульства як класу. Щоб зрозуміти причини цього явища, потрібно насамперед вияснити — чи справді куркульство являло небезпеку для

радянської влади? Чи справді це був "глитай", описаний в творах Карпенка-Карого? Звернемось за роз'ясненням до Української Радянської Енциклопедії. Там читаємо; "Куркульство — сільська буржуазія, найбільш численний прошарок буржуазії в

капіталістичному селі... Це капіталістичні підприємці в землеробстві... До Великої Жовтневої соціалістичної революції серед селянських дворів на Україні було 15,5% куркульських господарств, їм належало понад 8 млн. га, або понад 22% с.-г. земель”.

Таке розуміння сутності куркуля призвело до того, що в роки громадянської війни, спровокованої інтервенцією російських більшовиків, провадилась (буржуазію) масова експропріація куркульства. Після остаточного утвердження радянської влади, з квітня по жовтня 1920 року в них “відібрали понад 348,6 тис. десятин землі, чимало робочої худоби, знарядь обробітку землі, насіння тощо... 52% усіх селянських дворів стали середняцькими”. Жорстокою була боротьба з куркульством, яке звинувачувалось в організації антирадянських повстань, в 1921 р. і подальших роках. Числа ліквідованих “ворогів”, на жаль, ми не знаємо. Але достеменно відомо, що голод 1921-1922 років у значній мірі був організований радянською владою з метою недопущення нових “куркульсько-націоналістичних повстань”. Сказати, скільки було куркулів серед 1,5 млн. померлих від цього голоду, немає змоги. Відомо лише, що за даними ЦСУ, у 1927 році куркульські господарства в Україні становили лише 3,8% від усіх селянських господарств. Це, на думку автора, дає підстави вважати, що в старий “глитай” був практично знищений. В такому разі виникає питання про природу куркуля зразка 1927 року. З повною впевненістю можемо вважати його продуктом нової економічної політики. Вона створила умови для того, щоб найпрацьовитіші середняки стали заможними господарями. Саме така політика відповідала споконвічному прагненню українського селянина “вибитись у люди”.

Тоді чому ж влада з 1928 року перейшла в новий наступ на куркуля? Сталін пояснював це тим, що “куркулі почали масами відмовлятися продавати Радянській державі надлишки хліба, яких нагромадилось у них немало. Вони почали проводити терор проти колгоспників, проти партійно-радянських працівників у селі, почали підпалювати колгоспи...”. Справжньою ж причиною було прагнення влади змусити селян за безцінь здавати хліб державі, тобто за їх рахунок провести індустріалізацію, яка розпочалася в 1927 році. Ще однією метою було прагнення підготувати селянина до вступу в колгоспи, оскільки попередня політика здійснення колективізації, за словами Сталіна, “заходами економічного, фінансового та культурно-політичного порядку”. бажаного результату не дала. В

Україні, станом на жовтень 1928 року, “було колективізовано менш ніж 4% загальної площі селянського землекористування”. Оскільки селянин — власник не хотів цього робити, то потрібно було знайти ворога й на його прикладі показати всім, що влада налаштована рішуче. Саме тому під час поїздки до Сибіру в січні 1928 року Сталін дав вказівку застосовувати до куркулів надзвичайні заходи, передбачені “107 статтею кримінального кодексу про конфіскацію по суду надлишків хліба в куркулів і спекулянтів, у випадку їх відмови продавати ці надлишки державі по твердих цінах, і дали бідноті ряд пільг, в силу яких біднота отримувала в своє розпорядження 25 процентів конфіскованого куркульського хліба”. Там же вождь вимагав “покрити всі райони нашої країни, без винятку колгоспами (і радгоспами), здатними замінити, як здатчика хліба державі, не лише куркулів, але й індивідуальних селян”. Правда, Сталін тоді ще робив застереження — “розмови про те, що ми нібито скасовуємо НЕП, запроваджуємо продрозкладку, розкуркулення тощо, являються контрреволюційною болтівнею, проти якої необхідна рішуча боротьба.”. Проте, на початок 1929 року куркульських господарств в Україні вже залишилось лише 1,4% від усіх селянських господарств.

Як відомо, репресії проти селян в 1928 році вже восени змусили запровадити продовольчі картки. Пропозиції Бухаріна, Рикова, Томського про закупівлю хліба за кордоном і співробітництво з куркулем були відкинуті як “правий ухил”. Вже весною 1929 року Сталін закликав до здійснення масової колективізації як засобу розв’язання хлібозаготівельної кризи. Ця, за висловом Сталіна, “революція зверху” не знайшла підтримки в селян. До колгоспів записувались лише бідняки, бо багатим і середнім верствам було що втрачати. Тому Сталін, без узгодження з Політбюро ЦК ВКП (б), у грудні 1929 року на конференції аграрників-марксистів висунув нове стратегічне гасло партії — перехід від політики обмеження до політики ліквідації куркульства як класу, хоч ще в грудні 1927 року він заявляв, що “куркуля треба взяти заходами економічного порядку і на основі радянської законності”.

В постанові ЦК ВКП (б) від 5 січні 1930 року вже прямо висувалось завдання ліквідації куркульства як класу на основі суцільної колективізації. Куркулями слід було вважати найзаможніших господарів у селі, навіть якщо вони не використовували найманої праці. Геніальний білоруський письменник Василь Биков навіть описував випадки, коли

селяни тягнули жереб, щоб визначити хто буде куркулем, а відтак кого слід розкуркулити. Хто не попадав під визначення "куркуль" але не хотів вступати в колгосп, оголошувався "підкуркульником." Порядок проведення розкуркулення розробила в другій половині січня 1930 року комісія Політбюро ЦК ВКП (б) під керівництвом Молотова. Він був затверджений постановою ЦК ВКП (б) 30 січня 1930 року "Про заходи у справі ліквідації куркульських господарств у районах сільської колективізації". Вона поділяла розкуркулюваних на три категорії: до першої віднесли "учасників і організаторів антирадянських виступів та терористичних актів". Їх слід було ізолювати в концтаборах і в'язницях. До другої категорії потрапляли особи, які здійснювали "менш активний опір". Їх разом із сім'ями виселяли у віддалені північні райони. До третьої категорії записували тих, хто на чинив будь-якого опору. Їм надавали зменшені земельні ділянки за межами колгоспів. Характерно, що в постанові навіть вказувалась кількість селянських дворів, що підлягали включенню до першої (52 тис.) та другої (112 тис.) категорій.

З січня по червень 1930 року в ході першої хвилі розкуркулення, яка охопила 301 район, з 581

було розкуркулено 90 тис. селянських господарств — близько 3,6%. Всього ж за роки колективізації, за даними Постишева, розкуркулили 200 тис. селянських господарств. Ця цифра практично співпадає з переписом 1927 року. Ми ж вже зазначали, що на початок колективізації кількість таких господарств становила лише 1,4%. Чому ж така розбіжність? Пояснення просте. За свідченнями численних очевидців з усіх регіонів України, влада залучила до проведення розкуркулення сільських активістів, серед яких переважали люмпенізовані елементи. Вони прагнули в ході розкуркулення не лише виконати волю партії, а збагатитись за рахунок репресованих, оскільки цим активістам залишали 25% майна розкуркулених.

Таким чином, можна зробити висновок, що здійснена сталінським керівництвом політика розкуркулення не лише була антизаконною, злочинною, не лише знищила кращі, найпрацьовитіші прошарки селянства. Вона відбила на довгі роки в селян будь-яке прагнення до творчої праці та почуття господаря на власній землі. Крім того, вона спалювала душу тих активістів, які звикли до вседозволеності, до крадіжок і безвідповідальності. Наслідки Україна відчуває до сьогодні.

Джерела та література

1. С.Діброва. Сталінський "великий перелом": погляд із 80-х / Про минуле заради майбутнього/ Упорядник Ю.І.Шаповал; Редкол: І.Ф.Курас та ін. — К.: Вид-во при Київ. ун-ті, 1989. — С.88-107.
2. С.Діброва. Сталінська колективізація: погляд крізь час/ Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів/ Кер.кол.упоряд. Р.Я.Піріг. — К.: Політвидав України, 1990. — С.12-35
3. О.Лацис. Перелом / Суровая драма народа: Ученые и публицисты о природе сталинизма. — М.: Политиздат, 1989. — С.67-175
4. Історія України: Курс лекцій. У 2 кн. Кн.2 — ХХ століття: Навч. посібник / Мельник Л.Г., Верстюк В.Ф., Демченко М.В. та ін. — К.: Либідь, 1992. — 463 с.
5. Історія України. Під.ред. В.А.Смолія. — К.: Альтернативи, 1997. — 416 с.
6. История Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). Краткий курс. — М.: Госполитиздат, 1953. — 351 с.
7. Українська Радянська Енциклопедія. Т.7. — К.: УРЕ, 1962. — 576 с.

СЕРГІЙ ОСАДЧУК,
учень 10-Б класу гімназії №2 (Хмельницький)

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ: ПОГЛЯД СВІТОВОЇ ТА ВІТЧИЗНЯНОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ

*"... Нехай ворожа згря
Шалений галас не здійма,
Що Україна вмирає —
Немає голоду,
Нема..."*

Ці рядки з поеми М.Руденка "Хрест" чітко засвідчують ставлення державного і партійного ке-

рівництва колишнього СРСР до страшної трагедії 1932-1933 рр. У той час, коли відомості про трагічну долю багатьох мешканців житниці великої держави просочувались на Захід і міжнародні організації пропонували допомогу, Сталін та його оточення робили усе, щоб замовчати страшну правду. Більш того, знаючи про дійсний стан справ в Україні, партійна верхівка продовжувала віддавати вказівки про виконання надмірних хлібозаготівель.

Звинуватили у зриві заготівлі хліба куркулів. В дійсності ж селяни не поспішали продавати хліб тому, що існувала диспропорція між цінами на промислові товари та сільськогосподарські продукції. Щоб добути хліб, оголосили похід проти куркулів, які, з точки зору Сталіна, мали по 50-60 тисяч пудів збіжжя на господарство. Певна річ, то була чистої води вигадка.

Коли ж дійшло до практичного вилучення прихованого куркулями зерна, то з'ясувалося, що ніяких надлишків у них немає і довелося додаткову заготівлю розкласти на всіх селян. Заможники злякалися і деякі засіяли значно менше землі. Інші почали розпродувати своє майно і цим продемонстрували відсутність будь-якого бажання збільшувати виробництво.

Нині багато звинувачень з приводу голоду на комуністів. Конквест у своїй книжці показав, що на кінець двадцятих років сільських комуністів в Україні було всього 25 тисяч, або один на тисячу чоловік населення. До того ж комуністи були різні. Одні з них свято вірили, що після проведення колективізації жити стане значно краще. Інші надіялись за рахунок колективізації отримати якусь керівну посаду. До них примкнули так звані активісти. Це були напівграмотні або зовсім неграмотні сільські хлопці, як правило із бідних сімей, які повірили, що їх життя в матеріальному відношенні значно поліпшиться.

У газеті "Правда" від 29 грудня 1929 року була опублікована кінцева формула Сталіна: "Ми перейшли від політики обмеження експлуататорських тенденцій куркуля до політичної ліквідації куркуля як класу". Економічні наслідки цих подій просто не могли не обернутися катастрофою, бо вони передбачали неминуче знищення найефективнішої частини землеробів і втрату стимулів до праці у решті. У реальному житті куркуль був серед тих, хто працював найтяжче, серед найощадливіших і найпрогресивніших селян на селі...

Масштаби катастрофи в Україні були просто вражаючими. Величезні маси людей гинули повільною, жорстокою смертю, пухнучи з голоду. Підраховано, що на початку 1933 року середня селянська родина з п'яти чоловік мала близько 80 кг зерна, щоб проіснувати до наступного врожаю. Інакше кажучи, кожний її член мав близько 1,7 кг збіжжя на один місяць. Залишившись без хліба, селяни їли своїх домашніх улюбленців: котів, собак, навіть гідких щурів, тверду кору дерев, листя; деякі пили щебінь з добре забезпечених кухонь членів партії. Мали місце численні випадки канібалізму.

Про голод в Україні народ ніколи не забував. Скільки тоді загинуло людей, ніхто точно не знає, але ж ніяк не менше, ніж під час минулої війни. Як пише Р.Конквест, від голоду помирали навіть колишні активісти, які свого часу ходили розкуркулювати людей. На Київщині таких загинула половина. У Москві, на одному із засідань Сталін сказав, що причини труднощі, пов'язаних з заготівлею зерна, треба шукати у самій партії. Перший секретар Харківського обкому партії Терехов спробував заперечити: мовляв, в Україні лютує голод. Сталін висміяв його, а всі спроби українських керівників по-діловому обговорити справу було рішуче відкинуто. Нині існує думка: голод виник тому, що зібране зерно вивозили за кордон. Західні дослідники підраховували, що вивезення зерна не спроможне було викликати голод, а його могла спричинити нестача зерна, яке тримали у резерві. Конквест пише, що марнотратство сягало великих розмірів. За підрахунками англійського посольства, до 30% врожаю було втрачено. Існує ще одна думка, що голод був навмисне спланований Сталіним, щоб винищити непокірливий український народ. Конквест пише, що немає безпосередніх доказів того, що голод планувався Сталіним заздалегідь. Але те, що він як із самого початку, так і далі суворо вимагав реалізації курсу, який спричинився до катастрофи, свідчить, що Сталін вважав голодомор за ефективний і цілком прийнятний засіб боротьби з українським селянством як "куркульсько-націоналістичним елементом". Якщо Сталін дійсно не планував голод заздалегідь, то він винен в тому, що не врахував сумний досвід хлібоздачі 1918-1921 роках. Він винен в тому, що не прислухався до українського керівництва, яке інформувало його, що норми хлібоздачі на 1932 рік занадто високі. Він винен у тому, що дав наказ перекрити українсько-російський кордон, внаслідок чого голодні українці не мали змоги поїхати до Росії за харчами.

Відносно припинення голоду Р.Конквест повідомив таке: "На початку квітня 1933 року А.Мікоян у Києві розпорядився передати певну кількість стратегічних запасів зерна у села". З цієї події почалося відносно припинення голодомору. Було багато випадків із селянами, яким давали хліб пізньої весни 1933 року і які їли багато і швидко, іноді зі смертельним результатом. У жовтні було докладено зусиль для врятування життя тих, хто вижив. У школах між дітьми розподіляли харчі — борошно, крупи та жир. Діти, які не померли до кінця травня, вижили, хоч багато залишилось сиротами. На кінець травня спостерігачі зазначали, що

люди фактично вже не вмирали від голоду масово, хоч відсоток смертності залишався високим. Дуже важко остаточно визначити кількість жертв голодомору, але за підрахунками фахівців число його жертв коливається в межах 3-6 млн. чол.

Причини голоду з'ясовували і раніше, але Сталін був великим спеціалістом по перекладанню своєї вини на інших і завжди виходив сухим із води. На судових процесах, які відбувалися у 1937-38 роках, багатьох

людей звинуватили в організації голоду і розстріляли. Тоді ж загинули майже всі керівники України.

Колективізація і голодомор 1929-1933 років — це чи не найжахливіша соціальна катастрофа нашого століття призвела до більших жертв, ніж Перша світова війна. Це й була справжня війна радянського режиму проти власного народу, відлуння якої чутно й дотепер, війна яку назавжди запам'ятають ті, хто її пережив.

Тези до виступу

1. Хлібозаготівлі у 1932-1933 роках були надмірних, Сталін та його оточення заможчували страшну правду.
2. Сільські куркулі, як заможні господарі звинувачувались у зриві заготівлі хліба.
3. Комуністи та сільські активісти підтримували в основному підтримували в основному проведення хлібозаготівель, сподіваючись на покращення власного матеріального становища.
4. Політика Сталіна вела до знищення куркулів, що негативно впливало на продуктивність селянських господарств.
5. Сталін вважав голодомор засобом боротьби з українським селянством як "куркульсько — націоналістичним елементом".

6. Припинення голодомору в 1933 році було відносним, відсоток смертності ще був високим, хоча на кінець травня масової смертності вже не було.
7. Сталін проводив політику на знищення українського народу, щоб залякати іншу частину українського населення і зробити її покірним знаряддям в руках партійних лідерів, перекладаючи свою вину в організації голоду на інших.
8. Голодомор і колективізація 1932-1933 років привели до більших жертв, ніж Перша світова війна і завдали нищівного удару розвитку економіки та ґенофонду України.

Юлія Скальник,
студ. гр. КП-31 Хмельницького інституту МАУП (Хмельницький)

ПІД ГРИФОМ "ТАЄМНО" (документи Державного архіву Хмельницької області про голод 1932-33 рр. на Хмельниччині)

Жахливим злочином тоталітарної системи проти народу став штучний голод 1932-1933 рр.

Для українців він за своїми масштабами і сутністю рівнозначний Єврейському голокосту чи вірменській різанині 1915 року.

Як свідчать архівні джерела, страшний голод був викликаний не природними катаклізмами, і не розбурханою стихією.

Завдяки проведеній науковцями останніми роками роботи виявлено цілий ряд документів під грифом "таємно", які проливають світло на жахливу картину голоду на Поділлі і, зокрема, на Хмельниччині (з 9 лютого 1932 р. територія нинішньої Хмельницької області входила до складу Вінницької області).

Правду про тяжке народне горе розповідають інформації, доповідні записки, службові і приватні листи, заяви громадян, інші документи.

Промовиста деталь: від голоду 1932-1933 рр. вінничан загинуло більше, ніж під час віроломної гітлерівської навали.

У 27 районах Вінниччини 30-х років, які нині складають більшу частину Хмельницької області, хлібозаготівельна політика привела вже в 1932 р. до втрати селом значної частини необхідних харчових ресурсів.

Десятки сіл і колгоспів — "саботажників" хлібозаготівель з подання місцевих органів влади попали на "чорні дошки", опинялися в блокаді [1]. З сільських і колгоспних крамниць товар забирали. Виїхати за межі населеного пункту за покупками було неможливо.

Активно "працювали" виїзні судові сесії, розглядаючи справи "пасивних" хліборобів, "нездатчиків". Серед них було чимало таких, які нещодавно повернулися з місць заслання після розкуркулення 1930-1931 рр. [2]. З кінця грудня 1932 року на Вінничині розпочалася додаткова заготівля хліба, яка привела до втрати більшості господарств хлібних запасів. А наприкінці січня 1933 року ті ж активісти розпочали формування насінневого фонду, в ході якого зерно одноосібників насильно звозилося до сільських гамазей.

Ситуація загострилася вже в липні 1932 р. і стала ще гіршою [3]. Українське керівництво намагалося вносити незначні поліпшення. У липні ЦК КП (б)У наказав доставляти хліб і рибу у голодуючі райони тим, хто працював у полі. Деякі сільські керівники давали їжу всім, хто голодував. Подібні кроки були засуджені союзним керівництвом і названі як "марнування хліба та риби" [4]. Органи місцевої влади, партійні осередки проводили певну роботу. Вони інформували вищестоящі органи про труднощі, які склалися в селах, створювали фонд для допомоги малозабезпеченим.

Доведені до відчаю селяни вживали в їжу сурогати, а частина з них почала харчуватись кішками, собаками, різною падалюю. В с. Івашинець "двоє подохлих коней колгоспники з'їли, прямо забрали зі шкурою" [5]. А в таких селах, як Попівці, Щедрова, Бабин, Заставці, Кудинка, Іванківці Летичівського району мали місце факти канібалізму [6], коли батьки вживали в їжу м'ясо вбитих своїх дітей.

Таким чином, документи переконливо свідчать про трагічне становище селян Подільського краю, про те, що голод на Хмельниччині розпочався вже весною — влітку 1932 року.

В селах Хмельниччини люди помирали з голоду, а центр вимагав безумовного виконання встановлених завдань. До того ж будь-які твердження

про нереальність плану кваліфікувались як куркульські і використовувались для посилення репресій.

Архівні джерела спростовують дані і про те, що голод став наслідком неврожаю.

Отже архівні документи, які були донедавна під суворою забороною для використання, виступають свідченням того, що голод був прямим наслідком насильницької колективізації та політики хлібозаготівель.

Голод був планомірним знищенням українського селянства, щоб поставити його на коліна і позбавити будь-яких думок про приватну власність. Його наслідки — прямий результат спроб перебудувати сільськогосподарське виробництво в дусі ідей зрівняльного соціалізму. Отже, голод 1932-1933 рр. — це не просто результат дії якихось ірраціональних сил, не просто наслідок економічних прорахунків, а справжня війна з селянами, з усім народом. Україна була роздавлена: її церкви зруйновані, інтелектуали розстріляні або вмирали в таборах, селянство — основа нації — знищене чи придушене.

Вже минуло 70 років від часу національної трагедії в Україні. Мученицька смерть мільйонів людей від голоду на теренах найбільш родючої землі планети у період, коли не було ані війни, ані посухи, досі вражає і приголомшує кожну мислячу людину.

Джерела та література

1. Державний архів Хмельницької області (ДАХО). — Ф.1250. — Оп.3. — Спр. 20. — Арк. 17.
2. ДАХО. — Там само. — Арк. 42.
3. ДАХО. — Ф.323. — Оп.1. — Спр. 63. — Арк. 81.
4. ДАХО. Там само. — Арк. 112.
5. М.Бабинчук. Корінь у Трагедії один // Подільські вісті. — 1993. — 22 червня.
6. О.Воронцов. Подільські діти 1933-го. — Вінниця, 1996. — С.8.

ВАЛЕНТИНА СКРЕД,

105 Навчальна група Національної академії Державної прикордонної служби України (Хмельницький)

"БІЛА ПЛЯМА" КОЛЬОРУ КРОВІ

ного ладу на просторах України і підвищення добробуту селян.

У 1983 році у світі широко відзначили печальні роковини. Без нас з'явилися нові дослідження, відбулись наукові конференції. Наші офіційні ідеологи зреагували традиційно: голод не "у нас", а "у них!" "Українські буржуазні націоналісти не раз стверджували, нібито колективізація — це політичний захід Радянської влади, спрямований проти українського селянства", — писали поважні автори і редактори сьомого тому "История Украинской ССР". Цей контрпропагандистський виверт був

останнім — нова доба зняла ганебне табу. “Біла пляма” нашої історії проступила кольором крові.

Як це було:

Голодомор 1932-1933 рр. за своєю суттю був ані випадковим, ані унікальним епізодом у долях українського народу. Це була спланована акція, геноцид проти власного народу. Це підтверджує черговий “драконівський” закон про так звану охорону соціалістичної власності, який вийшов 1 липня 1932 року і передбачав ув’язнення навіть за збирання залишених у полі колосків, у той час, коли в 1932-1933 роках з України вивозили за кордон пшеницю.

Урожай 1932 року виявився не нижчим, ніж у попередні роки, отже не існувало причин для голоду. Однак Сталін прагнув прискорити індустріалізацію — будувати заводів більше і швидше. На це потрібні були кошти, що вирішувалося збільшенням продажу зерна за кордон, взявши його за будь-яку ціну в українського селянства. Одночасно Сталін хо-

тів придушити опір селян проти колективізації в Україні. А оскільки селяни становили значну частину населення, то голодомор, спрямований проти них, фактично означав голодомор українського народу.

Отож, у 1932 році з Москви прийшло розпорядження збільшити здачу хліба державі. З колгоспів вивозилося все зерно, включаючи насіннєве та особисте зерно селян. Вони, рятуючись від голоду, тікали у міста, але згодом це припинили, виставляючи війська, загони навколо сіл. Хоча і там ситуація була не краща. Люди, не маючи чого їсти, пекли хліб з висівок, з домішками трави, варили юшку з бур’янів, їли бруньки з дерев. У селах зникли коні, вівці, корови, кури і качки, не видно було ні собак, ні котів. Доходило й до людодства.

Українське село перетворилось на пустку. В результаті політики примусового формування колгоспів і радгоспів в Україні було знищено 8 мільйонів селян — це злочин міжнародного масштабу.

Джерела та література

1. В.Кульчицький. Трагедія голоду 1933". Тов-во “Знання”, — К., 1989.
2. С.Кульчицький, М.Котляр. Довідник з історії України. Вид-во Україна, — К., 1996.

3. “Радянська жінка”. Київ: Радянська Україна, листопад 1990.

ТЕТЯНА ІВАНОВСЬКА,

викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Хмельницького інституту МАУП (Хмельницький)

НАДЗВИЧАЙНА ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНА КОМІСІЯ РНК ЯК ФАКТОР ПОГЛИБЛЕННЯ ПРОДОВОЛЬНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА 1932 Р.)

Заплановані для України показники хлібозаготівельної кампанії першої п’ятирічки (1928/29-1932/33 рр.) не були виконані, а план хлібозаготівель 1932 року реалізували лише на 86,3%. Виходячи з цього, Політбюро ЦК ВКП (б) прийняло рішення щодо поїздки В.Молотова і Л.Кагановича на III Всеукраїнську партійну конференцію (5-9 липня 1932 р.). Перед початком роботи конференції відбулось засідання політбюро ЦК КП (б)У, у якому взяли участь В.Молотов та Л.Каганович. Представникам Москви вдалося “протягнути” рішення політбюро ЦК КП (б)У “Про план хлібозаготівель”, де зазначалось: “Визнати правильним встановлений ЦК ВКП (б) план хлібозаготівель у розмірі 356 млн. пудів та прийняти його до безумовного виконання” [1]. У схваленій конференцією резолюції відзначалось, що збирання українських комуністів бере до неухильного виконання встановлений для республіки план хлібозаготівель. Таким чином, В.Молотов та Л.Каганович досягли головної мети: найбільша за чисельністю на-

ціональна компартія важливого сільськогосподарського регіону СРСР — України офіційно підтвердила правильність курсу Сталіна та його соратників на здійснення нової хлібозаготівельної кампанії [2].

З самого початку результати хлібозаготівлі свідчили, що оптимізм радянських лідерів був нещирим. Повернувшись з України, В.Молотов на одному із засідань Політбюро ЦК ВКП (б) заявив: “Ми дійсно стоїмо перед примарою голоду і до того ж у багатьох хлібних районах”. Проте Політбюро ЦК ВКП (б) раз за разом вирішувало “за будь-яких умов виконати затверджений план хлібозаготівель” [3]. Не дивно, що усі зусилля лідерів компартії виконати план хлібозаготівель напштовхувалися на відчайдушний опір селянства. На 25 жовтня 1932 р. загальний план хлібозаготівель на Україні було виконано на 39%, а місячне завдання — лише на 22% [4].

22 жовтня 1932 р. занепокоєне Політбюро ЦК ВКП (б) прийняло рішення: “З метою посилення хлібозаготівель командувати на дві дека-

де т. Молотова на Україну з групою у складі тт. Калмановича, Саркіса, Маркевича, Кренделя". Водночас С.Косіор та М.Хатаєвич надіслали лист до Москви, в якому пропонували Сталіну та В.Молотову зменшити плани хлібозаготівель в Україні або на 50 млн. пудів, або на 70 млн. пудів (відповідно, 820 тис. та 1148 тис. тонн).

29 жовтня 1932 р. комісія В.Молотова прибула до Харкова. У цей же день за участю перших секретарів українських обкомів партії було проведено засідання політбюро ЦК КП (б)У. Всі обласні працівники висловилися за зниження хлібозаготівельних планів. В.Молотов погодився скоротити український план на 60-70 млн. пудів, але у категоричній формі вимагав зібрати 165-175 млн. пудів (2705-2870 тис. тонн), що залишалися відповідно до плану. Крім того, В.Молотов піддав різкій критиці українське керівництво та звинуватив його у неспроможності виконати план хлібозаготівель.

1 листопада 1932 р. В.Молотов виїхав до Одеської, а потім до Дніпропетровської області, щоб на місці розібратися у ситуації. Якщо проаналізувати текст телеграм, якими супроводжувалася діяльність комісії В.Молотова, то стає очевидно, що у перші дні листопада в Україні почала широко використовуватися практика припинення продажу промтоварів. 5 листопада 1932 р. В.Молотов звернувся з вимогою до обласних та районних керівників налагодити облік зерна безпосередньо біля молотарок шляхом утворення спеціальних трійок та контролерів, які повинні були слідкувати за обмолотом. До місцевих органів влади було спрямовано директиву щодо розслідування фактів видачі у колгоспах додаткових зернових авансів колгоспникам.

Проте головним засобом проведення хлібозаготівель стали судові та позасудові репресії. У директиві секретарям обкомів партії В.Молотов і М.Хатаєвич (секретар ЦК КП (б)У, призначений Сталіним на цю посаду на початку жовтня 1932 р.) вимагали "безпощадної розправи зі злочинними елементами у правліннях колгоспів на основі відомого декрету про охорону громадської власності", а ЦК КП (б)У зобов'язав судові органи розглядати справи з хлібозаготівель поза чергою, "як правило, виїзними сесіями на місці із застосуванням суворих репресій" [5]. Для цього у кожній області додатково створювалося не менш 5-10 роз'їзних судових груп.

6 листопада 1932 р. В.Молотов виїхав до Москви. Після його від'їзду українське керівництво продовжило погрожувати репресіями місцевим партійно-радянським працівникам. 8 листопада 1932

р. С.Косіор від імені ЦК КП (б)У попередив всіх керівників обкомів та райкомів партії, що у випадку, коли вони не забезпечать різкий перелом у хлібозаготівлях, то до районів будуть застосовані рішучі заходи впливу. Відверта погроза партійним працівникам мала на меті примусити їх більш жорстко вилучати у селян хліб.

9 листопада 1932 р. була оприлюднена директива ЦК ВКП (б) щодо вивезення всіх товарів з районів, які не виконали хлібозаготівельних планів. 11 листопада 1932 р. Політбюро ЦК КП (б)У прийняло рішення щодо припинення продажу промислових товарів одноосібникам, які відмовлялися здавати хліб державі. Списки таких людей вивішувалися у магазинах та торговельних пунктах, з них примусово стягувалися всі штрафи та платежі [6].

17 листопада 1932 р. з Москви до Харкова знов прибув В.Молотов. Певно, що Сталін був дуже роздратованим здійсненням хлібозаготівель в Україні, тому В.Молотов одразу ж застосував вкрай жорсткі репресивні заходи подальшого проведення хлібозаготівель у республіці. 18 листопада 1932 р. на засіданні політбюро ЦК КП (б)У, яке проходило за участю В.Молотова, було прийнято постанову "Про заходи щодо посилення хлібозаготівель". У відповідності до неї на хлібозаготівлі направлялось 600 робітників-комуністів з промислових центрів. З цих людей створювалися бригади кількістю у 3-4 чоловіка для роботи у селах, де "куркульський саботаж та неорганізованість партійної роботи набули найбільш гострого характеру".

Вельми показово, що у протоколі засідання політбюро ЦК КП (б)У від 18 листопада 1932 р. є рішення "Про вивіз хліба у листопаді місяці". У відповідності до нього, за двадцять днів Україна повинна була відвантажити до Москви, Іваново, Закавказзя, Горького, Ленінграда, Білорусії, Криму 99 тисяч тонн зерна понад експортного завдання. Причому до 25 листопада 1932 р. планувалось вивезти всі запаси комерційної та нефондівської пшениці, яка знаходилась на залізничних пунктах. Це означало, що в Україні не залишалось достатньо великих запасів хліба.

Такими діями Сталін та В.Молотов прирікали Україну на широкомасштабний голод, що викликало певне незадоволення місцевих українських партійних керівників. Це відчув В.Молотов, який 18 листопада 1932 р. виступив на зборах харківського партійного активу з роз'ясненням заходів, що застосовувалися. Через два дні у телеграмі Сталіну В.Молотов пояснив, що збори були необхідні, "тому

що у значної частини українських працівників є опортуністичні коливання...” [7].

Листування В.Молотова з місцевими працівниками з питань хлібозаготівель свідчить, що Голова РНК СРСР намагався теоретично обґрунтувати надзвичайну жорстокість своїх дій. У його інтерпретації репресивний курс радянського керівництва був відповідною реакцією на “нову тактику класових ворогів” в селі. В.Молотов стверджував, що куркульські агенти “пролізли” до багатьох колгоспних “щілин”, вміло удавали з себе “друзів” колгоспників. Такі люди проникли до правлінь колгоспів, на посади рахівників та завгоспів, а їх злочинна праця (приховування від держави хліба) полегшувалась “опортуністичною сліпотою” та безхарактерністю частини комуністів. Проти розкрадачів колгоспного хліба В.Молотов пропонував направити “вістря політичної роботи” [8].

На практиці така робота провадилась у формі операції ГПУ УСРР, яка розпочалась 19 листопада 1932 р. У відповідності до розробленого ГПУ ліміту, арештам підлягали 3525 осіб, у своєї більшості — керівні сільськогосподарські працівники, а сама операція охопила 243 райони України.

20 листопада 1932 р. В.Молотов віддав С.Косіору розпорядження щодо заборони продажу у сільський місцевості сірників, солі, гасу та виїхав до Дніпропетровської області. 21 листопада 1932 р. члени комісії В.Молотова направили до Політ-

бюро ЦК ВКП (б) таку шифровку: “Пропонуємо надати ЦК КП (б)У в особі спецкомісії (Косіор, Реденс, Кісельов з ЦКК) на період хлібозаготівель остаточне рішення питань щодо вироків до вищої міри покарання з тим, щоб ЦК КП (б)У раз у декаду звітувався щодо своїх рішень з цих справ перед ЦК ВКП (б)”. Таким чином, створювався позасудовий орган, який затверджував смертні вирoki зі справ репресованих у ході хлібозаготівель.

Діяльність комісії В.Молотова в Україні свідчила про єдину тактику, вироблену радянським керівництвом у хлібозаготівельній кампанії 1932-1933 рр. Її метою було створення великих державних запасів зерна та продовольства, за рахунок яких група Сталіна намагалась подолати глибоку соціально-економічну кризу в СРСР, “нагодувати” великі міста та Червону Армію, продовжити експорт зерна, та головне — утримати політичну владу.

В.Молотов нещадно ламав опір українських селян, керівників колгоспів, місцевих партійно-радянських працівників та обґрунтовував таку репресивну політику за допомогою тез про зміну форм класової боротьби й потурання “ворогові” з боку окремих комуністів. За своєю суттю, започатковані у 1932-1933 рр. Сталіним та його найближчим оточенням широкомасштабні репресії в Україні були важливою фазою “радянзації” України та підготовкою до “великого терору” 1937-1938 рр.

Джерела та література

1. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. — К., 1990. — С.194.
2. Комуністична партія України: з'їзди і конференції. — К., 1991. — С.148.
3. Васильєв В.Ю. Діяльність надзвичайної хлібозаготівельної комісії В. Молотова в Україні (жовтень — листопад 1932 р.) // Історія України: маловідомі імена, події, факти (збірник статей). Вип. 14. — К.: Рідний край, 2001. — С.351.
4. Там само. — С.352.
5. Центральний Державний архів громадських організацій України. — Ф. 1, — Оп. 6. — Спр. 237. — Арк. 177.
6. Васильєв В.Ю. Вказана праця. — С.356.
7. Російський Державний архів соціально-політичної історії. — Ф. 82. — Оп. 2. — Спр. 141. — Арк. 42.
8. Там само. — Арк. 29-30.

ОЛЕНА МЕЛЬНИК,

105 Навчальна група Національної академії Державної прикордонної служби України (Хмельницький)

ГОЛОДОМОР 1932-1933 РОКІВ

“Голод”: яке похмуре слово! Серце терпінє, коли чуєш його. Ті, що ніколи не переживали його, ніколи не зможуть уявити собі, які страждання спричиняє голод. Немає нічого гіршого для чоловіка — голови родини — аніж почуття власної безпорадності, що виникає, коли чуєш жінчині молитви, коли вона не може знайти їжі для своїх голодних дітей.

Немає нічого гіршого для матері, аніж бачити своїх виснажених, знісаних дітей, які через голод забули, як посміхатися.

Якби це відбувалося якийсь тиждень чи місяць, але ж місяцями більшість місцевих родин не мала чого покласти на стіл. Начисто підмели все, що було в підвалах, жодної курки не лишилося в селі, навіть

бурякове насіння пішло на поживу.

Масове вмирання людей почалося з березня 1933 року.

“Коли розтанув сніг, почався справжній голод. У людей розпухле обличчя, ноги та животи. Вони не могли втримати сечі... і тепер все геть начисто поїли. Ловили мишей, щурів, горобців, мурашок, земляних хробаків. Мололи кістки на борошно і робили те саме зі шкірами та підшвами від взуття. Обтирали старі шкіри та хутра, щоб приготувати якусь подобу “локшини”, і варили клей. А коли зазеленіла трава, почали викопувати коріння, їсти листя та бруньки. Вживали все, що було: кульбабу, реп’яхи, проліски, іван-чай та кропиву...”

Липа, акація, щавель, кропива та інші рослини, які тепер складали основний “раціон” селянських родин, не мали в собі багато білків. Слімаків, що трапляються лише в деяких місцевостях, варили, юшку споживали, а хрящове м’ясо дрібно рубали, перемішували з листям і їли. Це запобігало набряканню тіла та сприяло виживанню. На Півдні України та на Кубані часом можна було вижити, полюючи на бабаків та інших малих звірів. В інших місцевостях рятівною була ловля риби. У селі, розташованому на відстані 30 кілометрів від Києва, виявили, що їх жителі поїли всіх собак та котів.

Першими вмирали від голоду чоловіки, пізніше діти і останніми жінки. Але перед тим, як умерти, люди часто втрачали розум і переставали бути людьми.

Найжахливіше виглядали малі діти, зі скелетними кінцівками, що звисали з роздутих животів. Голодування стерло з їхніх облич будь-які сліди молодості, обернувши їх на вимучених потвор. У їхніх очах лише теплилися залишки дитинства. Скрізь знаходили чоловіків та жінок, що лежали навч, з розпухлими обличчями та животами, з очима, позбавленими будь-якого виразу.

Життя поступово завмирало. Ще взимку малеча перестала ходити до школи і залишалися лише учні старших класів. А навесні школи взагалі почали закриватися. Голодні вчителі подалися до міста. Сільські фельдшери теж — адже ліками голод не вилікуєш.

Навесні селянам взагалі практично забороняли зрушувати з місця. У квітні припинилася видача хлібних пайків, а в містах знову відкрили крамниці, де можна було купити кілограм хліба на особу за високу ціну. Але прив’язані до своїх місць селяни не могли використати навіть цю ситуацію. Ті, хто міг ще рухатися, все ж кидали свої домівки і добиралися хоча б до залізничних станцій. Часом невеликі садочки навколо цих станцій були геть усіяні трупами, яких зно-

сили туди залізничники, котрі самі хиталися від голоду. Деякі селяни виходили просто в поле до поїздів, що проходили, і просили у пасажирів хліба.

У великих містах становище простого люду було не менш жахливим. Не голодували лише ті, хто мав роботу та продуктові картки. Але на них за один раз можна було купити тільки кілограм хліба, а постачали його вкрай погано.

Черги до київських крамниць сягали півкілометрової довжини. Люди вистоювали в них не одну годину, тримаючись за поли того, хто попереду. Ті, кому вистачало, одержували за картками 200-400 грам хліба, решта ж була змушена приходити наступного дня, маючи намальовані на долоні крейдою номери.

27 травня 1933 року у Харкові кілька тисяч селян, що намагалися прилаштуватися по всьому місті у черги за хлібом, зігнали до купи, впхнули у залізничні вагони і перевезли до станції Лісова, де скинули до ями і залишили напризволяще.

Люди, гнані голодом не багато втрачали, порівняно з тими, хто залишався помирати вдома, — хіба, що на кілька днів віддаляли свою неминучу смерть. Але спокуса до руху була надто непереборною. Якщо вдатися до цифр, то загальної чисельності сільського населення України у 20-25 мільйонів загинуло близько 5 мільйонів між четвертою та п’ятою частинами. Відсоток смертності значно коливався від місцевості до місцевості, навіть від села до села — починаючи з 10 і досягаючи 100.

Мала частка людей вижила від голодомору, але вони назавжди будуть пам’ятати “клінічну картину голоду”: він знищує ті ресурси людського організму, які виробляють енергію, і це знищення прогресує в міру того, як необхідні речовини не споживаються людиною.

Тіло марніє. Шкіра набуває сірувато-брунатного відтінку і вкривається численними зморшками. Людина помітно старіє. Навіть малі діти та немовлята мають старечий вигляд. Їхні очі збільшуються, стають виряченими і нерухомими. Процес дистрофії часом зачіпає всі тканини, і нещасний нагадує кістяк, вкритий натягнутою шкірою. Набрякають ноги, руки, обличчя, утворюються гнійні виразки. Сила в людини зникає. Дихання та серцебиття прискорюється. Зіниці розширюються, починається діарея голоду.

Смерть від голоду — це неприємна тема. Неприємна, але вона весь час повторюється. Отож, читаючи ці поодинокі свідчення, не забуваймо, що такою була доля мільйонів.

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО В 1934 РОЦІ: ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОГО КЕРІВНИЦТВА

Сучасні краєзнавчі дослідження повинні враховувати загальні соціально-економічні та політичні процеси, які відбувалися в Радянському Союзі та в Україні у добу сталінізму. Інтелектуальними зусиллями світової історіографії нам вже відомий загальний розвиток подій, що відбувалися у 30-х рр. XX століття. Але конкретний розвиток соціально-економічних та політичних процесів в Україні у 1934 р. ще не був предметом спеціального дослідження. Сподіваємось, що запропонований матеріал, який вдалося віднайти у різних російських та українських архівах, стане у пригоді широкому колу краєзнавчої громадськості.

На початку 1934 р. українське село, як і в попередні роки, потрапило у скрутне продовольче становище. Ситуацію погіршувала чергова кампанія державних заготівель зерна, що розпочалася 1 липня 1933 р. Незважаючи на те, що з 1 серпня 1933 р. було відновлено централізоване постачання населення продовольством за всіма 4-ма списками, хліба у сільській місцевості України не вистачало.

П'ятого, а потім сьомого жовтня 1933 р. перший секретар ЦК КП (б)У С.Косіор надіслав секретарю ЦК ВКП (б) А.Кагановичу (Й.Сталін знаходився у відпустці на півдні СРСР) листи, у яких відмічав, що врожай 1933 р. виявився більшим, аніж у 1903 р. Але в окремих районах і колгоспах було важке продовольче становище, викликане стихійними лихами (дощі та градобій), а також поганою роботою місцевих керівників. Зрозуміло, що Косіор взагалі не згадував про жахливий голодомор 1932-1933 рр.

Він просив радянських лідерів зменшити для України "лани хлібопоставок та перенести недоїмку колгоспів та перенести недоїмку колгоспів державі (різниця між планом хлібоздачі та реальним надходженням зерна) на врожай 1934 р." За рішенням Політбюро ЦК ВКП (б) 18 жовтня 1933 р. план хлібопоставок для України було зменшено на 41 492 тонн.

Через тиждень Сталін, який повертався з відпочинку, прийняв у своєму вагоні С.Косіора та другого секретаря ЦК КП (б)У П.Постишева. Українські керівники розповіли про хід виконання загального плану хлібозаготівель, відповідно до якого

республіка повинна була передати до державних резервів 6 127 384 тон. Отримавши згоду Сталіна, 4 листопада 1933 р. секретарі ЦК КП (б)У звернулись до нього з листом, у якому зазначали, що на 1 листопада 1933 р. Україна здала державі 5 612 506 тонн зерна. Враховуючи другий рік голодомору в Україні, це була величезна цифра. Як наслідок, українське село знов опинилось без запасів зерна, незважаючи на гарний врожай, тому керівництво України просило Сталіна про додаткове зменшення республіканського плану на 328 тис. тонн.

11 листопада 1933 р. Політбюро ЦК ВКП (б) прийняло рішення про план обов'язкових хлібопоставок України в 4 888 тис. тонн. Великий врожай 1933 р. дозволив радянському керівництву створити централізовані запаси зерна за рахунок інших зернових регіонів СРСР.

Безсумнівно, що Сталін намагався не допустити повторення широкомасштабного голоду в Україні, головними причинами якого були криза сільськогосподарського виробництва та величезні розміри державних заготівель зерна. Проте позиція Сталіна була дуже суперечливою.

Незважаючи на оголошення виконання планів, хлібозаготівлі в Україні продовжувались. У грудні 1933-січні 1934 рр. керівництво СРСР через ГПУ УСРР та ЦК КП (б)У отримувало інформацію з Вінницької, Одеської, Чернігівської та інших областей республіки про голодування сільського населення, опухання, дистрофію, випадки канібалізму тощо.

Наприкінці грудня С.Косіор і голова РНК УСРР В.Чубар звернулися до Політбюро ЦК ВКП (б) з клопотанням збільшити план хлібопостачання України у першому кварталі 1934 р. Однак 3 січня 1934 р. їх прохання було відхилено. Дозволено було використати з республіканського фонду 5 тис. тонн з обов'язковим поверненням.

Втім, запасів зерна в республіці залишилось обмаль. На початку лютого 1934 р. С.Косіор звернувся до ЦК ВКП (б) з проханням збільшити відсоток відрахувань з хлібозакупівель у колгоспів до республіканського фонду. 4 лютого Політбюро ЦК ВКП (б) відкинуло це прохання.

Керівництво України опинилося у складній ситуації. Республіканський фонд у розмірі 16 400

ЕТЯНКО,
ни (Київ)

РОЦІ: ЦТВА

ержавних

ду Сталі-

КП (6)У

азначали,

державі 5

рік голо-

ра. Як на-

ез запасів

ому керів-

ткове зме-

тис. тонн.

ЦК ВКП

вих хлібо-

икий вро-

рівницітву

ахунок ін-

е допусти-

ту в Украї-

а сільсько-

ні розміри

ція Сталі-

ня планів,

р. У грудні

через ГПУ

ормацію з

ших облас-

то населен-

ізму тощо.

ова РНК

бюро ЦК

н хлібопо-

34 р. Од-

відхилено.

іканського

ненням.

алишилось

осіор звер-

ьшити від-

лгоспів до

тбіро ЦК

кладній си-

ірі 16 400

тени був надто малий для централізованого поста-
чення мільйонів людей. а нові спроби заготовити
зерно наштовхнулися на значний опір селян. 15 лю-
того 1934 р. у листі ЦК КП (6)У "Про хід під-
готовки до весняної посівної кампанії" зазначалося,
що органи ГПУ України за короткий час заареш-
тували за "шкідницьку роботу" 236 осіб — кур-
кульських елементів. Ще 1730 чоловік були зняті
з посад конюхів у колгоспах і також арештовані.

На початок весняної посівної кампанії ситуація
з продовольством в Україні була катастрофічною.
Залишалось сподіватися на гарний врожай 1934 р.
За таких умов українські керівники прагнули змен-
шити плани хлібопоставок. Восени 1933 р. плани
озимої сівби не було виконано, а нові погектарні пла-
ни заготівель зерна були жорстко "прив'язані" до
планів сівби.

20 лютого 1934 р. було прийнято постанову
ЦК КП (6)У і РНК УСРР, в якій зазначалося,
що не досяяні в 1933 р. площі не повинні увійти до
планів весняної сівби. Водночас передбачалося, щоб
колгоспи засіяли всю земельну площу. Тобто колго-
спи, які засівали всі передбачені планами площі, мо-
гли негласно отримати додаткові запаси зерна.

Це була перша ознака, що керівництво Украї-
ни не тільки отримало можливість здійснити певну
нормалізацію економічної політики в рамках колгос-
пної системи.

Другою ознакою було рішення українського
Політбюро не доводити до колгоспників і односіб-
ників плани весняної сівби зернових культур на при-
садибних ділянках, а зробити це після закінчення
сівби. Тут приховувалася певна двозначність. До
цього моменту керівництво компартії планувало хлі-
бозадачу, не враховуючи реальні настрої суспільства.
Проте здається, що кризова ситуація на селі у 1932-
1933 рр. навчила керівників України "бережності"
в своїх діях.

Третьою ознакою став лист С.Косіора Сталіну
від 20 лютого 1934 р., в якому перший секретар
ЦК КП (6)У відверто писав про відсутність в
Україні посівних фондів кукурудзи, льону, конопель,
багаторічних трав. Косіор "насмівся" заявити, що
недосяг великих площ ланів у республіці може по-
рушити правильну сівозміну, зменшити врожайність
та утруднити виконання планів хлібопоставок з вро-
жайо 1934 р.

Весняна сівба 1934 р. підтвердила, що пово-
рот до певної нормалізації політики на селі дійсно
відбувся. 20 лютого 1943 р. Політбюро ЦК КП
(6)У надіслало Сталіну листа, в якому просило ви-

ділити республіці продовольчу та насінневу позику
у 111 520 тонн.

5 березня 1934 р. Політбюро ЦК ВКП(6)
підтримало це прохання, але розміри позик, виді-
лених для радгоспів, а також продовольчої допомо-
ги колгоспам Київської області були набагато мен-
шими.

15 березня члени українського Політбюро ро-
з'їхалися в райони на сівбу. Постишев залишився в
Харкові, особисто контролюючи ситуацію у респу-
бліці.

За сівбою в Україні уважно стежили Сталін і
Каганович. Наприклад, третій секретар ЦК КП
(6)У і водночас перший секретар Дніпропетровсь-
кого обкому М.Хатаєвич особисто завірив Сталіна
і поручився перед ним своєю партійністю, що сівба в
області проходить якісно.

15 квітня 1934 р. Косіор звернувся до Сталіна
зі скаргою на дії загальносоюзного наркомату земле-
робства СРСР, в якій заявив про неприпустимість
багаторазової зміни планів посівних площ. Перший
секретар ЦК КП (6)У стверджував, що така си-
туація в умовах впровадження правильних сівозмін.

Прагнення нормалізувати економічну політи-
ку в сільському господарстві супроводилося певним
пом'якшенням відверто терористичних методів ді-
яльності партійно-радянських органів. За пропози-
цією першого секретаря Донецького обкому
С.Саркісова, Політбюро ЦК КП (6)У з квітня
1934 р. ухвалило рішення про зняття судимості з
колгоспників, які "в даний момент чесно працюють
в колгоспах", але раніше були засуджені за невиконання
планів сівби, засипки зерна, хлібозаготівель.
Через декілька днів дане рішення було узгоджено
з ЦК ВКП (6). 16 квітня ВУЦВК УСРР ви-
дав (без публікації в пресі) відповідний закон.

Політбюро ЦК КП (6)У розцінило ці дії як
грубе порушення інструкції ЦК ВКП (6) і РНК
СРСР від 8 травня 1933 р., що забороняла прове-
дження масових виселень селян. Районні начальники
були зняті з посад і покарані по партійній лінії. На-
прикінці червня 1934 р. відповідне рішення було
прийняте Політбюро ЦК ВКП (6).

31 липня 1934 р. у республіці розпочалася нова
кампанія хлібозаготівель, яка стала предметом осно-
вної уваги українського керівництва. План хлібопо-
ставок для республіки, який затверджувало Політ-
бюро ЦК ВКП (6), став предметом серйозних
дискусій. 17 липня 1934 р. на засідання Політбюро
ЦК ВКП (6) С.Косіору, хоч і не відразу, але вда-
лося переконати Сталіна та інших радянських кері-

вників в необхідності зменшити для України план на 120 млн. пудів (1968 тис. тонн). Загальна сума хлібопоставок в Україні з урожаю 1934 р. становила 3 956 434 тонни.

Проте керівництво України відразу зіткнулося з небажанням колгоспів і селян здавати хліб державі. У відповідь Політбюро ЦК КП (б)У запровадило ряд жорстких заходів. Багато місцевих працівників просили українське керівництво дозволити їм зібрати у колгоспах натуральну оплату зерном за роботу МТС на колгоспних ланах після виконання у районах норм хлібопоставок. Але ЦК КП (б)У пообіцяв притягати винних у такому "комбінаторстві" до відповідальності.

Критиці були піддані голови колгоспів, які не хотіли збирати хліб комбайнами і молоторками та сприяли приховуванню зерна. Через декілька днів українське керівництво відмітило, що у республіці набули поширення факти передачі колгоспами, радгоспами і іншими організаціями землі в оренду. Місцевих керівників попереджували, що винні у цій справі будуть притягнуті до суду. Прокуратурі республіки доручалось здійснювати найсуворіший нагляд за землекористуванням.

Ситуацію зі збором врожаю ускладнила посуха у першій половині 1934 р., що спіткала більшість областей України. Напружене становище з хлібопоставками виникло у Дніпропетровській області. 28 липня Хатаєвич надіслав Сталіну, Молотову, Кагановичу та Косіору листа, в якому зазначив серйозний недорід зернових в області. Він оцінював врожайність у 3-6 цнт. з га., називаючи себе та інших обласних керівників "капелюхами".

Хатаєвич прохав надати додаткову допомогу і заявляв про свою готовність понести будь-яке покарання.

7 серпня 1932 р. Політбюро ЦК ВКП(б) знизило план хлібопоставок для Дніпропетровської області на 65 600 тонн. С.Косіор, голова РНК УСРР П.Любченко, а також Дніпропетровські керівники були попереджені, що цей план є остаточним і підлягає беззастережному виконанню.

13 серпня Постишев і Любченко звернулися до Молотова і Кагановича з повідомленням про те, що у колгоспах Одеської, Харківської і Дніпропетровської областей не залишилося насіння для озимої сівби, а також відчувалася гостра нестача продовольства. У такій ситуації, з одного боку, українські керівники запропонували обласним працівникам не здавати насіння озимих, а виконати план пізніми зерновими культурами.

Проте у Кремлі висловили серйозне невдоволення ситуацією з хлібопоставками у південних областях України. 22 серпня 1934 р. Косіор і Любченко надіслали директиву керівникам Дніпропетровської області щодо неприпустимого становища з хлібопоставками. до працівників районів, МТС, голів колгоспів, котрі "гальмують хлібоздачу і базикають про нові знижки" передбачалося застосувати суворі заходи.

24 серпня Хатаєвич надіслав Сталіну, Молотову, Кагановичу, Постишеву, Любченку новий лист, в якому повідомив про застосування репресивних заходів до місцевих працівників. Однак, визнати факт поганого врожаю ніхто не хотів. 26 серпня 1934 р. ЦК КП (б)У ухвалив постанову про хід хлібопоставок у Дніпропетровській області, в якій говорилося про те, що багато керівників районів та МТС виявилися "зараженими, по суті, антидержавними настроями, і самі розкладають колгоспників". Такі настрої характеризувалися як повторення настроїв, що призвели до "Оріховської справи" (у 1932 р. за вказівкою Сталіна керівників Оріховського району Дніпропетровської області засудили на 5 років концтаборів). У постанові зазначалося, що місцеві працівники "своєю поведінкою організують саботаж хлібоздачі державі, провокують ЦК КП (б)У до застосування масових репресій як відносно колгоспів, так і членів партії, проти чого попереджав т. Сталін на січневому пленумі 1933 р.". Пропозиція захисту колгоспів і колгоспників від держави визначалася як "куркульська позиція".

Необхідно відмітити, що літом 1934 р. українське керівництво зіткнулося з опором хлібозаготівлям у всіх областях України. Постійно інформував українських керівників про спроби свідомого зниження врожайності уповноважений Комітет Заготівель РНК СРСР в Україні І.Степанський та заступник наркома внутрішніх справ України З.Кацнельсон.

Ситуація зі збором врожаю та хлібоздачею в Україні серйозно турбувала радянське керівництво. 31 серпня Політбюро ЦК ВКП (б) ухвалило рішення про направлення в Україну Кагановича. 5-6 вересня він та Косіор приїхали до Вінницької області, де були проведені дві наради з місцевими працівниками. Йшлося про необхідність посилення темпів хлібопоставок та обов'язкове виконання планів

Після Вінниччини Каганович поїхав до Тирасполю, перевіряючи становище справ у Молдавії. 9 вересня 1934 р. він виступив на пленумі Одеської міськради, 11 вересня провів нараду у Кривому Розі

Дніпропетровської області, 12 вересня виступив на нараді членів Політбюро ЦК КП (б)У і секретарів партії з жорсткою вимогою виконати план хлібопоставок. У цей же день Каганович повернувся до Москви.

Під час поїздки Каганович відправляв інформації Сталіну про ситуацію в Україні. Зокрема, він підтримував прохання українського керівництва про зниження планів хлібопоставок, але Сталін відреагував на це надто хворобливо. 12 вересня 1934 р. він різко висловився проти "нових розмов українців про знижки".

Наступного дня Сталін відправив Кагановичу листа, у якому критикував позицію самого Кагановича, вважаючи її "тривожним сигналом натиску місцевих працівників на Москву, якому готові піддатися і такі люди, як т.Каганович". Сталін запропонував посилити "натиск" на перших секретарів обкомів партії, щоб виконати план хлібопоставок.

14 вересня українське Політбюро прийняло директиву про проведення репресивних заходів до "найбільш злісних" одноосібників, які не здавали зерно державі. Передбачалася конфіскація їх земельних наділів, присадних ділянок, майна, а також виселення за межі області.

Ця директива "підштовхнула" новий виток колективізації у республіці. З 1 липня до 1 жовтня 1934 р. в Україні до колгоспів вступили 121 700 селянських господарств, ще 51 800 господарств припинили своє існування. Селянські сім'ї розпродавали майно і втікали на новобудови та у міста України.

Однак позиція Сталіна з питання виконання Україною планів залишалася незмінною. 16 вересня 1934 р. він через Кагановича наказав українським керівникам виконати повністю плани хлібопоставок та хлібозакупівель.

17 жовтня 1934 р. Політбюро ЦК КП (б)У ухвалило рішення про висилку 500 сімейств одноосібників — "злісних нездатчиків хліба" за межі України. 20 жовтня Косіор надіслав Кагановичу лист, в якому зазначав: "У зв'язку з саботажом хлібопоставки, який в ряді районів і сіл Вінницької, Чернігівської, Київської і Харківської областей був організований куркульськими елементами в одноосібному секторі, ми вимушені поставити питання про висилку за межі УСРР найбільш злісних нездатчиків хліба і організаторів саботажу.

Наступні два засідання Політбюро ЦК КП (б)У (28 жовтня і 3 листопада) передбачали застосування у республіці відверто репресивних захо-

дів. По-перше, за пропозицією Постишева була прийнята постанова "Про контрреволюційну діяльність залишків націоналістів і троцькістів і допомогу їм з боку гнилих і ліберальствующих елементів", в якому партійні працівники, викладачі вузів та вчені були звинувачені у "протягуванні" націоналістичної, а також троцькістської ідеології. Одночасно працівники партійних апаратів звинувачувалися у захисті людей, які під час чистки партії були виключені з її лав за соціальне походження, приналежність до інших політичних партій або внутрішньопартійних опозицій у 20-их рр.

По-друге, за "прикриття дворушництва контрреволюціонера Наумова" було знято з посади голови Держплану України Ю.Коцюбинського. Відомий в минулому троцькіст Коцюбинський (син популярного українського письменника М.Коцюбинського) став знаковою фігурою нової хвилі репресій.

По-третє, було прийняте рішення про ліквідацію апарату Української Радянської Енциклопедії (УРЕ), головним політичним редактором якої був до самогубства М.Скрипник. Через деякий час співробітників "УРЕ" зроблять головними націоналістичними фігурами у "контрреволюційному українському підпіллі".

Вбивство першого секретаря Ленінградського обкому партії С.Кірова 1 грудня 1934 р. Сталін використав для подальшої ескалації політичних репресій в країні. На початку грудня у Києві були проведені арешти. 13-15 грудня 1934 р. виїзна сесія Військової колегії Верховного суду СРСР звинуватила 37 чоловік, які в більшості своїй виїхали до СРСР з Польщі і Румунії, у підготовці терористичних актів. З них 28 осіб були засуджені до розстрілу. Всі ці люди були у минулому помітними політичними фігурами або українськими інтелектуалами.

У грудні 1934 — січні 1935 рр. арешти і розстріли в Україні набули широкомасштабного характеру. Підрахунки професора Мельнбурнського університету (Австралія) С.Уїткрофта, люб'язно надані автору, показують, що на початку 1935 р. рівень розстрілів в українських в'язницях перевищив загальносоюзні показники.

У грудні 1934 р. у прикордонних районах України розпочалися операції з ліквідації польських сілрад та шкіл. 9 грудня українське керівництво отримало телеграму ЦК ВКП (б) "Про німецькі райони", яка передбачала виселення німців з прикордонних районів республіки. 27 грудня 1934 р. Політбюро ЦК ВКП (б) ухвалило рішення про переселення із західних прикордонних районів Укра-

їни 7-8 тис. господарств “ненадійного елементу” до східних районів республіки. Крім того, НКВС УСРР зобов’язувалася вислати із західних прикордонних районів 2 тис. “антирадянських господарств”. Ці рішення були початком проведення етнічних чисток в прикордонних районах України.

Безсумнівно, що причинами депортацій були зовнішньополітичні чинники: загроза другої світової війни та загострення міждержавних відносин СРСР з Німеччиною та Польщею. Але не можна не відмітити внутрішньополітичну напруженість, яка виникла в Україні у другій половині 1934 р. у ході кампанії хлібозаготівель та чергової хвилі колективізації.

Повертаючись до ситуації в українському селі слід зазначити, що план хлібозаготівель був вико-

наний Україною у листопаді 1934 р., але поставки зерна державі продовжувались. У жовтні — грудні 1934 р. Політбюро ЦК ВКП (б) неодноразово приймало рішення про виділення різним областям України продовольчої допомоги. Це свідчило про те, що запасів в Україні (у розпорядженні республіканського керівництва) залишалося мало.

Ситуація в українському селі у 1935 р. була зовсім не схожа на “заможне щасливе життя” радянських колгоспників, як це проголошував Сталін і радянська пропаганда. України дуже важко виходила з голодомору 1932-1933 рр.

Врахування реалій соціально-економічного та політичного становища українського у 1934 р., безсумнівно, стане у пригоді краєзнавцям, які досліджують історію доби сталінізму.

*ОЛЕНА ЗАВЕРУХА,
студ. гр. МЕВ-03-2 Хмельницького державного університету (Хмельницький)*

ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ГОЛОДОМОРУ

Більшість націй має свої рани, завдані їм історією, пам’ять про них є важливою частиною, що складає відчуття того, ким вони є і, що складає їхню ідентичність.

Очевидців подій голодомору залишилося дуже мало. Багато людей зараз не хочуть ворухити минуле — важко стикатися з цим страхіттям, що увійшло в плоть і в кров багатьох поколінь українців.

“Руку голоду”, що невпізнанно переписала історію України і завдала непоправної шкоди генофонду нації та її економічному потенціалу. Але скільки ж років ще знадобиться, щоб назвати речі своїми іменами: наша земля за майже цілковитої байдужості світової спільноти стала полігоном для надлюдських, людожерських дослідів комуністичних кремлівських вождів.

Перший п’ятирічний план потребував справді грандіозних матеріальних та фінансових ресурсів. Швидко отримати їх можна було лише за рахунок виробництва й експорту сировини. На лісоповалі працювали численні армії зеків: частково їх використовували і для видобуття корисних копалин і, як “робоче бидло” на новобудовах. Проте, була ще одна безправна категорія населення, факт наглої грабіжницької експлуатації, про яку замовчували селяни.

Колгоспи були потрібні Сталіну, щоб подолати хлібозаготівельну кризу і одержати від села до-

даткові кошти на індустріалізацію. Надзвичайні заходи необхідні були для вилучення готової продукції, але з їх допомогою неможливо було змусити селян-одноосібників постійно виробляти товарний хліб. Отже, одразу після XV з’їзду ВКП (б) Сталін відійшов від курсу соціалістичного будівництва, накресленого в директивах по п’ятирічному плану. Замисливши в лютому 1928 р. скасування непу, примусове об’єднання селян у колективні господарства і накладання продрозкладки на колгоспи, Сталін на словах усе це заперечував.

“Рік великого перелому” характеризується не тільки переходом до суцільної колективізації селянських господарств при розкуркуленні їх заможного прошарку, а й швидким згортанням ринку, наростанням в економіці розподільчих, воєнно-комуністичних рис.

Селяни не мали паспортів, тобто, фактично були силоміць прикріплені до землі. З допомогою бандитських податків їх змушували “декуркулізуватися”, вступати до колгоспів, де все було нічире, а будь-який господарський хист пригнічували системою трудовнів. Власне, це й стало об’єктивною передумовою голодомору 1932-1933 роки.

Також треба врахувати й суб’єктивний фактор виникнення голодомору. Мрійна Україна свято берегла історичну пам’ять про вільнолюбних предків та звичай часів Гетьманщини. Ментальність нашого

народу була і є іншою, ніж у нашого північного сусіда, тому в усі часи українець свято шанував землю, волю. Більшовики добряче спекулювали на цьому в 1917-22 рр. Але наш народ швидко зрозумів істинність усіх "революційних перетворень", які проводили лєнінці, тому такими важкими видались 20-ті, а потім і на зламі 30-х. Наш селянин не вірив ні в колгоспи, ні в інші комуністичні ідеї, а оскільки він становив більшість в Україні, Сталін та його оточення, добре засвоївши від попередників політику російського шовінізму, продовжили і розвинули її. Всі московські уряди за будь-яку ціну прагнули підкорити і зламати "братню" Україну. В певному розумінні Україна для Росії — те саме, що Ольстер для Великої Британії. Тому навіть важко уявити всю лють радянських керівників, коли малороська колонія збунтувалася і своїми підливними діями поставила під сумнів грандіозний індустріальний реванш. Заради цієї високої мети бунтівних "куркулів" заморити голодом. Тепер уже ніхто не сумнівається, що голод був для Сталіна засобом послаблення українського націоналізму. Сталін вважав смерть мільйонів людей необхідною ціною індустріалізації.

Що було й зроблено. Насамперед, селянам призначають підвищені плани здавання збіжжя.

Факти — уперта річ. Перша колгоспна весна 1930-го року була обіцяючою. Україна одержала непоганий урожай, якого вистачило б і державі і селянинові. Але це не входило в плани партії. Плани хлібоздачі кілька разів мінялися у бік збільшення. Якщо в 30-му Україна мала здати 310 мільйонів пудів хліба, то в 31-му — 477. Паралельно йшло масове розкуркулення селян та виселення їхніх сімей в Сибір та на Північ.

Далі в Україну виїздить комісія на чолі з самим В'ячеславом Молотовим, котра вживає низку жорстких дій, з занесенням назв сіл на чорну дошку, за невиконання плану, конфіскація продовольчих і навіть посівних фондів, масові репресії, припинення постачання продтоварів. НКВС лютував. Якщо хтось із голів колгоспів чи сільрад намагався не те, що допомагати, а бодай лояльно ставитися до людей — на нього чекало суворе покарання. Піонер-стукач Павлік Морозов став національним героєм. Його подвиг повторювали інші. До речі, місцеві активісти та ябедники отримували невеличкі пайки. Як апогей свавілля 7 серпня 1932 року ухвалили закон "Про колоски", постанова "Про охорону соціалістичної власності". Відтепер, навіть за декілька таємно зрізаних у полі колосків, будь-кому за-

грожував розстріл з конфіскацією майна, у ліпшому разі — не менше 10 років таборів.

Те, що московське керівництво було невдоволене ситуацією, передусім в Україні, яскраво засвідчує лист Сталіна до Кагановича, написаний 11 вересня 1932 року: "Самое главное сейчас — Украина. Говорят, что около 50-ти райкомов высказались против плана хлебозаготовок, признали нереальными. В других райкомах дело обстоит не лучше. На что это похоже?"

"Если не возьмётся теперь же за выправление положения на Украине, то Украину можем потерять."

Уже 5 листопада 1932-го року Молотов і секретар ЦК Мендель Хатаевич надіслали директиву обкому партії, вимагаючи від них термінових та рішучих дій по виконанню закону від 7 серпня 1932-го року "за обов'язковим та швидким проведенням репресій і нещадної розправи і злочинними елементами у правліннях колгоспів." 18 листопада ЦК КП (б)У за участю Молотова ухвалили постанову "Про заходи по посиленню хлібозаготівель", якою передбачалися масові репресії проти селян України.

Розвиваючи теорію про існування в Україні селянської змови (на листопад 1932-го року в Україні було заарештовано 766 працівників сільського господарства, в тому числі голів колгоспів, директорів радгоспів, керівників середньої ланки).

Проте, який стиль наведення порядку вони застосували, яскраво свідчить телеграма, що її Каганович надіслав Сталіну: "Политбюро наметили ряд практических мер по усилению хлебозаготовок."

Почалося щось страшне. Не враховуючи худоби, свійських тварин і мишей, люди їли кору дерев, коріння, траву, комах. Зрештою, розпочався канібалізм: доведенні до божевілля селяни відтинали собі руки і ноги, щоб вижити.

В той час, як в країні лютував страшний голод, люди могли бачити як з Одеського порту величезними караванами суден вивозилися за кордон мішки з українським хлібом (з українським життям), на яких були надписи "Излишки УССР". При таких умовах у світі ніхто і не міг здогадатися про справжні події, які панували на цій землі.

В цей час було побудовано такі підприємства: — Дніпровський алюмінієвий завод ім. С.М.Кірова — первісток алюмінієвої промисловості СРСР у Запоріжжі. Збудовано 1930-33 рр. Випускає алюміній у зливках, алюмінієву катанку, глинозем, алюмокремнієві сплави [1].

- Запоріжсталь ім.Серго Орджонікідзе — підприємство чорної металургії у Запоріжжі. Будівництво почато в 1930 р. Введено в дію у 1933 р. Основна продукція: гарячекатаний, холоднокатаний тонкий лист з вуглецевої, низьколегованої та легованої сталей, біла й чорна лакована жерсть, нержавіючий полірований лист, металопласт, холодногнуті профілі, чавун, чавунні виливки [2].
- Харківський тракторний завод. Збудовано у 1931 р. Спеціалізований на випуску гусеничних і колісних сільськогосподарських тракторів загального призначення типу Т-150 і Т-150К. Випускає також запасні частини до тракторів, литво, гарячі штамповки [3].

Індустріалізація Сталінім була успішно проведена. Були збудовані нові заводи, фабрики. Наступив новий етап цивілізації. Відбувся перехід від аграрного способу виробництва до товарного. Але ж якою жахливою ціною це відбувалося!!!

Економічні наслідки проведеної індустріалізації ми можемо спостерігати в нашій теперішній незалежній державі. Вона мала як негативний, так і позитивний вплив. Індустріалізація була лише зорієнтована на важку промисловість, а на легку не зважали, вважаючи її менш потрібною і прихиттю людей. А в реальному житті вони є не рентабельними. Наприклад, шахти і заводи будувалися швидко, як того вимагала індустріалізація, і без жодних вимог до якості. І тому на теперішній час ми маємо таку обстановку, де суспільство потребує більш матеріальних благ, тобто виготовлення легкої промисловості. А когоспна система, яка тоді була запроваджена, залишає свій відбиток і дотепер, коли в багатьох селах стоять руїни цієї системи, яка себе не виправдала, а лише пригнобила наш вільнолюбний народ. Та головне — це люди. Голод знищив величезну кількість людей, які становлять собою продуктивну силу, без якої економіка просто не може існувати.

Джерела та література

1. І. Крип'якевич. Історія України. — Львів: "Фенікс", 1991. — ст.343-364. 2. О.Субтельний. Україна: історія. — Київ: "Либідь", 1991. — ст.355-362.	3. С.Кульчицький, Ю.Курносів, М.Коваль. Історія України: 4. Український радянський енциклопедичний словник (том 1). 5. О.Байко. "Історія України".

*ГАННА ЯСТРЕМСЬКА,
студ. гр. МІН-03-1 гуманітарно-педагогічного факультету
Хмельницького державного університету*

ДЕМОГРАФІЧНІ НАСЛІДКИ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР.

Голод 1932-1933 років став для українців тим, чим був голокост для євреїв. Як трагедія, масштаби якої неможливо збагнути, голод травмував націю, залишивши на її тлі глибокі соціальні, психологічні та демографічні шрами, які вона носить досьогодні. Кинув він і чорну тінь на методи й досягнення радянської системи.

Кількість померлих від терору голодом — це розрахункова величина. Вона встановлюється як перевищення над нормальною смертністю населення в місцевості, охопленій голодом.

Відомо, наскільки малодостовірною є радянська статистика того часу (роздратований результатами перепису 1937 року, що виявив страхотливо високу смертність, Сталін наказав розстріляти керівників програми перепису). Радянські архіви ма-

теріали, що стосуються сталінської доби, донедавна залишалися недоступними. Тому важко остаточно визначити кількість померлих від голоду.

Голод 1932-1933 років відрізняється від попереднього (1921-1923 рр.) і наступного (1946-1947 рр.) тим, що спричинені ним демографічні наслідки піддаються кількісному вимірюванню. Перший радянський голод відбувся одразу після семирічної смуги воєн, а третій — після винищування Другої світової війни. В обох випадках неможливо встановити, від чого гинули люди, скільки їх покинуло територію України, скільки прибуло до нас на постійне проживання.

Серед дослідників поки що немає єдності у визначенні фактичних демографічних втрат України в 1932-1933 рр. Р.Конквест називає цифру 5

Н.Верт — від 4 до 5 млн., С.Кульчицький — 3,5 млн. осіб. Тільки 1933 року, за даними В.Чапана, в республіці померло 2,9 млн. осіб.

Якби у 1933 р. органи ЗАГС працювали нормально, то ми побачили б картину голодомору, не відносячись до будь-яких розрахунків. Однак державний облік руху населення в рік голодомору порушився. Працівники ЗАГСів у сільській місцевості вмирали від голоду так само, як всі інші люди.

Ми звикли датувати голод двома роками — 1932-1933. Але картина голодомору повинна бути точною. З даних демографічної статистики можна дійти висновку, що в 1932 р. від голоду в Україні померло 144 тис. людей. Цей голод був наслідком хлібозаготівель з урожаєм 1931 р. і припинився влітку 1932 р., тобто з новим урожаєм. Голод 1933 року став наслідком хлібозаготівель з урожаєм 1932 р. Ці хлібозаготівлі вперше супроводжувалися конфіскаціями незернових запасів продовольства в разі відсутності зерна. Перевищення смертей над народженнями в результаті цього почалося в українсь-

кому селі вже з жовтня 1932 р. Апогей голодомору припадає на червень 1933 р., коли статистичні органи реєстрували в селі десятикратно більшу смертність, ніж нормальна (ми знаємо тепер, що насправді було зареєстровано не більше половини смертних випадків).

Крім прямих втрат від голоду, тобто загибелі людей, є втрати опосередковані — падіння народжуваності. Справді, якщо відбулося зниження природного приросту населення з 662 тис. у 1927 р. до 97 тис. у 1933 р. (без урахування померлих від голоду) і 88 тис. у 1934 р., то хіба не слід ці непрямі втрати включати до наслідків голодомору?

Якщо прямі втрати у 1932 р. становлять 144 тис., то загальні, включаючи ненароджених, визначаються цифрою 443 тис. людей. Прямі й опосередковані втрати за 1932-1933 рр. разом з демографічним відлунням 1934 року становлять 4649 тис. людей. Ці дані треба брати до уваги, коли йдеться про демографічні наслідки голодомору.

Джерела та література

1. Бойко О. Історія України. — К., 2002. — 655 с.
2. Субтельний О. Україна, історія. — К., 1993. — 718 с.
3. Голод 1932-1933 років на Україні: Очіма істориків, мовою документів. — К., 1990. — 608 с.

4. Голодомор 1932-1933 років як величезна трагедія українського народу: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. — К., 2003. — 280 с.

Ілона Думанська,
студ. гр. КБО-11 Хмельницького інституту МАУП

ГОЛОДОМОР У ПАМ'ЯТІ І СЕРЦЯХ СКРИВДЖЕНИХ

Де порожньо і голо
Сірів безбарвний лан,
Шугав безчолоий голод
Згадавши дні татарські,
За владу всіх років,
За "щастя пролетарське"
Твій темний люд згорів.

Юрій Клен

70 років тому по Україні гуляла смерть. Смерть без війни, без посухи чи потопу, чи якогось іншого стихійного лиха, чи моровиці. Смерть спустошила села й хутори, і живі не встигали ховати мертвих, — на допомогу їм викликали військові підрозділи. Смерть мала ім'я — ГОЛОД [1].

Історичні події напрочуд своєрідно переломлюються в свідомості кожної особистості. Так, два стру-

мені течуть у крові українця. Світлий дух козацької волі — і смертельні муки тих, кого замордовано, зведено в могилу спершу імперськими, а потім більшовицько-імперськими катами. І те, й те — наше, нічیه більше. І на шляху до вимріяної незалежності України нам не обминути рідних могил. Світ поминав наших великомучеників, замордованих Великим голодом, і 10, і 20, і 40 років тому. Без нас, по чужих країнах відбувалися скорботні учти, правилися панахиди, збиралися представницькі наукові конференції, виходили книги. А в нас — глуха стіна мовчання. Вже заговорили голосно, про Гулаги, вже Сталіна назвали злочинцем. Про тридцять третій — мовчання. А коли вже не можна було мовчати, — відверта брехня. Все йшло до того, що здавалося б, факти, існування яких не можна було заперечити: документи, свідчення, на кінець наслідки го-

лодомору — масова смерть великої кількості українського населення, є всього-на-всього невинним наслідком “збігу ряду обставин” [6].

Багато хто говорить про геноцид як про “анти-українську акцію”, “вбивство нації” і так далі. І сьогодні в багатьох поважних англомовних (і не тільки) журналах можна прочитати, що репресії сталінського режиму не були наслідком політики Москви, а закорінені в атмосфері всезагальної підозрливості, що панувала тоді в суспільстві. Це пояснює той факт, що явище голодомору до сьогодні офіційно не визнане ООН.

Багатокультурна, багатонаціональна Україна, яка по праву може пишатися своєю терпимістю і толерантністю, пережила апокаліптичний жах таких великих масштабів, аналогів якому важко знайти у світовій історії.

Страшні дати голодомору, не менш страшні їх цифри. Так, тільки протягом грудня 1922 року у Миколаївській області померло 37,3 тис. голодуючих. Лікарі В.М.Коган і В.В.Фавр, які на початку 1922 р. за дорученням уряду обстежували стан здоров’я голодуючих, засвідчили, що половина з них була приречена на вимирання. Однак, скільки голодуючих було в Україні, невідомо: за офіційними даними, їх налічувалося близько 1,9 млн. чоловік на початку року, 3,2 млн. — у квітні і 3,8 млн. — у липні 1922 р. Але до категорії голодуючих уряд зараховував лише селянські господарства, які зазнали повного розорення внаслідок голоду [2].

Що ж робив уряд СРСР для рятування голодуючих 1932-33 років? Чи зважив на трагічні помилки попереднього 1922 року?

Період голодомору 1932-1933 рр. характеризують висловом: “Більшовики приймають рішення, щоб їх виконувати”.

На початку 30-х років в Україні виникла криза сільськогосподарського виробництва, головною причиною якої стало насильство над селянами, грубі, адміністративні методи керівництва колгоспами.

Хлібозаготівельна кампанія з врожаю 1931 р., як і три попередніх, проводилася методом підрозверстки, стала прелюдією голоду двох наступних років. Саме в результаті вилучення хлібних ресурсів взимку 1932-1933 років багато селян залишилося без продуктів харчування, бо питома вага “недоторканих” хлібозаготівель у зібраному врожаї сягала до 80% [1].

Щоб не залишитися без хліба зовсім, селяни — власники закопували його, ховали в лісах, далеких селах. Тому плани хлібоздачі по одноосібному сек-

тору не виконувалися. В лютому 1932 р., поступившись політиці “викручування рук”, хлібороби віддали державі хліб по плану [2].

Шукаючи порятунку від смерті, люди нерідко займалися крадіжками колгоспного зерна, у своїх сусідів. Лише на Поділлі у Волочеську протягом першої половини 1933 р. у зв’язку з цим та іншими порушеннями було засуджено 633 особи.

Під час досягання нового врожаю, голодні, виснажені люди потягнулися до колгоспних і одноосібних полів за колосками. Активними “перукарями” були діти. За ці “злочини” лише з 10 по 20 липня 1933 р. в одному Задонському районі було засуджено 15 селян, в тому числі Торчинську Дарію, матір 5-ти дітей віком від 1,5 до 13 років. Дітей засуджували умовно. Це явище набрало величезних масштабів [3].

Та голодомор не тільки спонукав людей до крадіжок, а й до втрати морального обличчя. Страшні картини поїдання крихт хліба, змішаних з пилом і брудом, постають перед нашими очима, битва двох братів до смерті за склянку борошна — все це свідчить про жахливе становище народу, яке було спричинено помутнінням розуму від голоду. Та й це не найгіршим було. Страшні факти про канібалізм також є аргументом фізичних і моральних знущань над селянами. Ці картини знайшли своє відображення у поемі Юрія Клена “Попіл імперій”:

*Минай вночі околиці незнанні,
а то чужі піймають на заріз,
спечуть тебе, поклавши на каштани,
позбавлять живота, щоб і риз.
Село наробить із людського м’яса
таке, на що позаздрить і салон:
котлети, фляки, гуляші і ковбаси, —
московську, краківську і сальтесон.*

Зараз ми живемо в новий час і не можемо уявити усі ті страхітливі події, проте вони живуть в думках тих людей, які пережили часи голодомору, марева 20-х, 30-х, 40-х років чорною плямою залишається в їх пам’яті, кольором крові проступають вони на них.

Багато розповідей про події того часу нам розповідали наші бабусі і дідусі. Ось зараз і перед нами повстане доля Кота Володимира Володимировича, людини простої, але сильної і мужньої, яка змогла вижити і пройти життя, не схилиючи голови. Його розповідь була такою:

“... Батько кладе на тачку мертвих два брати-ки і сестричку, везе їх на двинтар. Розгріб лопатою маленьку могилу, розгорнув рядно, поклав усіх трьох

до мами. Батько почав лопатою кидати землю. А я собі руками став кидати. Як зараз чую його голос: "Не бери землю руками, вона холодна, простудиться [4]".

Та невдовзі помер і батько. Я спав на печі. Перед ранком прокинувся і гукаю: "Тату, я їсти хочу!" Тато мовчить. Я став криком кричати. А тато на лежанці витягнувся і до мене ані слова. Помацав його голову — холодна. Я тоді мерщій побіг до маминої сестри. Вона прийшла під полудень. Помацала батька за руку та й каже: "Помер". А потім до двору під їхала підвода, на якій лежали мертві люди, як снопи. Два здорових дядька зайшли до хати, поклали батька на рядно, винесли та й кинули з розмаху на підводу. І мені стало дуже шкода тата, став плакати.

У своїй хаті більше не жив. Спав на конюшні, в скартах. Ходив у 1933 році опухлий, обідраний. Батькову хату розламали за якихось 6-8 днів. Будівельний матеріал забрали, вивезли й реманент. Залишилась купа глини.

На сьогодні від моєї родини не залишилось ніякого сліду — ні могили, ні надгробка."

Голодомор качав селами України тричі. Він лишив по собі не тільки мільйони безіменних поховань, не тільки заплановану і по-звірячому здійснену Сталіним "стовідсоткову колективізацію", а й страшну духовну руїну [5].

Сьогодні трудно і тяжко повертає собі народ України духовне здоров'я. Жадане і драматичне його очищення, радісне й гірке його воскресіння.

Надто багато позаду моги. Надто великі втрати, і тільки правда здатна зняти наслідки шоку, заподіяного епопеею насильницької колективізації й голоду, розкріпачити волю людей. Тільки виповівши минулі страждання, викричавши давній біль, крок за кроком пройшовши знову хресну путь своєї далекої і близької історії, віднайде себе наш народ, гідний високої долі. Аби лише не згасли в наших душах оті два запитання: якщо не ми — то хто ж? І якщо не зараз — то коли?

Джерела та література

1. Мацько В.П. Голод на Поділлі. В-цтво: Кам'янець-Подільський. — 1993 р. — С.3-5; — С.23-31; — С.79-82.
2. Мовчан О.М., Огінська А.П., Яковлева Л.В. Голод 1921-1923 років в Україні. Київ: Наукова думка. — 1993 р. — С.19-20; — С.49-60.
3. Яцук П.Л. Портрет темряви. В-цтво М.П.Коць: Київ-Нью-Йорк. — 1999 р. — С.15-18; — С.89-95.

4. Миронов Г.П., Станов А.Ю. Геноцид і Україна. — Кам'янець-Подільський. -1999. — С.9-13.
5. Биков Л.Є. Страшний 33-й.: Прогрес. — 1992. — С.54-55
6. Григорєв П.В., Лірун Г.М. Таємниці ХХ століття. — Москва: Мир книги. — 2001. — С.78-79.

Л.КАПЕЛЮХ,

студ. гр. Ф-22. Хмельницького інституту МАУП

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ НАПЕРЕДОДНІ ГОЛОДОМОРУ 1932-33 РР.

Організація колгоспів розпочалася ще на самому початку радянської влади (1917-1920). Залежно від ступеня усупільнення колективні господарства поділялися на кілька типів: товариства спільного обробітку землі (ТСОЗи) — колективізувалися лише посіви; артіль — колективізувалися посіви й майно, але залишалася присадибна ділянка та необхідний для її обробітку живий і неживий реманент; комуні — селянські господарства повністю розчинилися в колективному. Незважаючи на всебічну підтримку держави, селянство неохоче йшло в колгоспи.

В 1923 р. В.Ленін в статті "Про кооперацію" вказував, що в кооперації гармонійно поєднуються

індивідуальні та групові інтереси і убачав найбільш простий, легкий і доступний для селянства шлях "переходу до соціалізму".

Цілком очевидно, що кооперування і радянська колективізація не лише не поєднуються, а й суперечать одне одному. Проте Й.Сталін, усупереч реальному стану речей, оголосив у 1928 р. колгоспи "найбільш яскравим видом виробничої кооперації". Колгоспи були зручною формою, за допомогою якої можна було легко викачувати ресурси в державний бюджет. З самого початку колективізація розглядалася як засіб для прискорення індустріалізації, розв'язання хлібної проблеми, ліквідації заможного селянства — ворога радянської влади. Ста-

лінське керівництво і його представники в Україні визначили республіці сумнівну "пальму першості" в розселянню Радянського Союзу. Ясна річ, досягти цього можна лише грубим насильством, на що й націлювали місцевий актив.

Наприклад, в кінці 1929 р. На Поділлі було проведено пленуми райкомів партії, зльоти бідняків та батраків з питань колективізації. В більшості резолюцій переважальними стали "ура" — революційні заклики до відсічі міжнародній буржуазії, розлому класових ворогів, заяви типу "кожен новий колектив є стусаном в бік куркуля і великою цеглиною в фундамент соціалізму". Особливу запопадливість у "колективізаторській лихоманці" виявив Шепетівський окружний комітет партії. У січні 1930 р. пленум Шепетівського окрпарткому прийняв рішення завершити колективізацію до 13-ї річниці Жовтневої революції. Секретар окружкому Присяжнюк тут же відправив телеграму-блискавку в ЦККП (б) та наркомзем СРСР такого змісту: "Пленум оголосив округу соціально-колективізованою, аби до осені 1930 р. мати 100% бідняцько-середняцьких дворів в колективних господарствах".

В ході "колективізаторської лихоманки" широко застосувались залякування, арешти, висилання за межі України. Був розгорнутий шалений наступ на релігійні почуття селян. Проте насильницька колективізація нашітовхнулася на опір селянства. У березні 1930 р. масовими селянськими виступами було охоплено 16 округів України. Серед них були й Подільський, Проскурівський, Тульчинський, Кам'янець-Подільський, Вінницький, Могилівський. В с.Іршаки Староконстантинівського району місцеві селяни виступили під гаслом: "Нам такої радянської влади не треба. Це не влада, а бандити. Вона пограбувала і забрала все". На придушення повстання селян у с.Михайлівка Дунаєвецького району владні структури змушені були кинути полк кінноти.

Розмах селянського руху налякав організаторів колективізації. Було дано вказівки зверху не спішити з організацією колгоспів. Весною 1930 р. Розпочинається масовий вихід селян з колгоспів. Так, відсоток колективізованих господарств з 1 бе-

резня по 1 травня скоротився у Шепетівському окрузі з 86,4% до 24,6%, у Кам'янець-Подільському з 44,2% до 22,3%.

Після масових виходів селян з колгоспів весною 1930 р. В українських селах настає затишся, коли "низи" добровільно не хотіли повертатися, а тим більше вступати в колгосп знову, а розгублені "верхи" не наважувалися розпочати новий штурм "бастіонів капіталізму" на селі. В цих умовах партійно-радянська верхівка вдалася до маневрів. Стало очевидним, що одного насильства недостатньо для здійснення колективізації. Необхідні були інші методи, які б стимулювали вступ одноосібників в колгоспи.

Таким важелем примусу стало оподаткування. Було вирішено головний тягар податків перенести на плечі одноосібників, які не хотіли вступати в колгосп з одночасним надання пільг в оподаткуванні для колгоспників. Різниця була вражаючою. Так у 1931 р. з розрахунку на один двір одноосібник платив податок в 10 разів більший, ніж колгоспник (відповідно 31 та 3 крб., а заможний селян в 140 разів більше — 418 крб.). альтернативою вступу одноосібника було повне розорення або "розкуркулення", як правило, з наступним висиланням.

Створивши колгоспи, держава установила над нами всеохоплюючий контроль. Першою ж заповіддю були поставки державі. Розподіляти на трудодні після поставок, як правило, було нічого, бо розміри цих поставок заздалегідь не визначалися. За свою продукцію колгоспи одержували від держави символічну плату. Колгоспники поклалися в основному на свою присадибну ділянку. Вони перетворювалися на людей "нижчого гатунку", головне суспільне призначення яких — забезпечення індустріалізації дешевим хлібом. Примусити їх погодитися з такою роллю можна було лише позаекономічними методами. І справді, сталінське керівництво, ввівши у 1932 р. паспортну систему в місті, фактично прикріпило селян до землі, зробило їх державними кріпаками, об'єктом середньовічної експлуатації.

Є над чим замислитись всім нам, і науковцям, і господарникам і не допустити ніколи таких трагедій.

Джерела та література

1. Голод 1932-33 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки. — Хмельницький, 1993. — 112с.
2. Голод на Поділлі: книга свідчень. — Кам'янець-Подільський: Просвіта, 1993. — 100с.
3. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / Пер. з англ. — К.: Либідь, 1993. — 384 с.

ПРО КРАЄЗНАВЧЕ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РОКІВ: ДОСЛІДЖЕННЯ, МЕТОДИКА, РЕЗУЛЬТАТИ

Голодомор 1932–1933 років для нас може мати безсумнівні ознаки. З одного, боку він є найстрашнішим проявом тоталітарної системи та авторитарного режиму, створених більшовиками на початку 30-х років в СРСР. Під іншим кутом зору цю трагедію можна розглядати і як засіб зміцнення та подальшого формування тодішнього устрою ("ускорення голодом"). По-третє, цей голодомор певним чином може бути також і мірилом наслідків тоталітаризму для свідомості українців. В останньому положенні тут маю на увазі лише ґносеологічний аспект: нинішню постановку питання дослідження масштабів цієї трагедії та поіменне з'ясування і підрахування жертв тієї безкровної війни.

За інерцією ще з радянських часів звикли декларувати принцип: "ніщо не забуте і ніхто не забутий". Але ж до цього часу навіть на наукових форумах і рівнях називаємо такі різні цифри кількості загиблих від голоду українців: від 3,5 мільйонів до 10 мільйонів осіб [1, с.605; 7, с.330–337]. Такі розбіжності, серед іншого, перешкоджають адекватному сприйняттю нашого лиха світовою спільнотою, зокрема і визнанню голодомору як акту геноциду та етніциду стосовно українського народу. Серед можливих чинників ігнорування зарубіжними дослідниками потреби ґрунтовнішого дослідження голодомору, на які свого часу звернув увагу Джеймс Мейс [10, с.35], можливо, варто враховувати і момент відсутності більш — менш точної цифри втрат від голодомору в самій українській науці на другому десятилітті існування держави України.

На сьогодні бракує достатньої кількості архівних джерел для об'єктивного визначення кількісних параметрів нашої національної катастрофи. Тому дослідження значення мають краєзнавчі дослідження. І саме в царині складання мартирологів на рівні окремих населених пунктів. Ці списки в сукупності наблизять до з'ясування загальної реальної кількості загиблих людей, дозволять укласти та видати Національну книгу пам'яті. Є численні приклади ефективності такої пошукової роботи. Частина списків

вже оприлюднена в об'ємних збірниках про голод 1932–1933 років [3, с.48–49, 145–146, 243–246, 385–391, 415–416, 437, 448–450, 482–483].

Чи не найяскравішим зразком можна вважати працю дослідника Івана Сергійовича Городинця із села Безпальче (нині — Драбівського району Черкаської області). Він — краєзнавець від Бога, бо не продукує історичні химери та міфи, а в основу вивчення історії своєї землі кладе історичні факти та долю кожного конкретного краянина. Ніби повертає вже напівзабуту традицію ще XIX століття, коли краєзнавство спиралося на суху, але таку промовисту статистику. "Згадаймо всіх поіменно" — такий його принцип. Іван Сергійович протягом тридцяти років укладав "Книгу пам'яті села Безпальче", яка побачила світ 1994 року. До неї занесено імена 1630 односельців, які пішли із життя переважно наслідком бурхливих політичних подій, починаючи від російсько — турецької війни 1877–1878 років і до наших днів. Було використано безліч різноманітних джерельних матеріалів. Але справжнім подвижництвом краєзнавця слід вважати поданий у книзі список убієнних штучним голодом в 1932–1933 роках [2, с.82–106]. За розповідями самого краєзнавця, це була дуже важка робота. Ним вівся своєрідний "подвірний перепис" у селі. Якщо було потрібно, збирав дані і в сусідніх селах, постійно звіряючи розповіді людей з архівними документами, матеріалами бібліотек тощо. І так день у день, протягом 1989–1993 років, — системно і цілеспрямовано. В результаті тепер село Безпальче, чи не єдине в Україні, має майже повний перелік жертв голодомору. Цифри вражають: 856 померло голодною смертю, із них — 347 дітей; 12 людей було закатовано на смерть сільськими активістами...

Досвід краєзнавців показує, що лише на місцевому рівні можна зібрати ті дані, які не були з різних причин задокументовані. Наприклад, імена та кількість закатованих. А також — і їхніх катів, бо, як влучно висловився академік Іван Дзюба, "такий "досвід" соціальної жорстокості й безсидства не

минає марно — такі “кадри” ще не раз пригодяться... “ [4, с.125]. Передусім з краєзнавчих джерел ми дізнаємося і про результати підрахунків жертв, які таємно вели люди ще під час голодомору. Той самий Іван Городинець в 60-х роках минулого століття чув про такі обрахунки особисто від тих людей, які цим таємно займалися. В одного чоловіка виходила цифра в 1 тисячу померлих, а в іншого — у близько 800 осіб (бо один із кутків села не обчислювався). Подібні відомості дозволяють ніби перепроверити дані, зібрані самими краєзнавцями.

Фактично нині переважно лише за допомогою краєзнавців ми можемо дізнатися про тих небайдужих людей (ними іноді були й місцеві керівники), які, наражаючись на небезпеку, рятували як окремих селян, так і цілі колективи від голодної смерті. І чи не час нам уже створити свою книгу праведників? Питання, очевидно, риторичне...

Досвід показує, що при збиранні даних та укладанні мартирологів найдоцільніше застосовувати родинний (а, точніше, сімейний) принцип, бо він є найзручнішим для дослідника і найточнішим щодо результативності. Саме родова пам'ять найдовше тримає відомості про людські втрати. Згадаймо поменники, які раніше були в кожній сім'ї з міцними християнськими традиціями.

При укладанні мартирологів багато важить особа краєзнавця. Вже зібране переконує, що найкраще з цією благородною справою справляються особи, пов'язані з освітянським та літературно — мистецьким середовищем і мають можливості використання адміністративних важелів. Це люди, які закохані у свою малу Батьківщину, мають добру пам'ять.

При неможливості поіменного обчислення жертв голодомору потрібно з'ясовувати хоча б ту загальну мінімальну кількість, яку донесли людські враження, за формулою: “загинуло не менше, як...” При цьому дуже важливо звертати увагу на особу респондента: щоб та людина була спраглою істини і не схильною до гіперболізації. Такою людиною був батько автора цих рядків — Яременко Іван Іванович (1903 року народження), який повідомив, що в нашому рідному селі Нехайки (колишня Полтавщина, а нині — Черкаська область) голодомор забрав не менше 700 людських життів. Прикро, але часто перші записувачі спогадів забували наворотити думку респондентів — очевидців на вказування приблизного числа померлих в тому чи іншому населеному пункті [8].

На сьогодні в Україні вже існують кілька об'єднань для вивчення нашої найбільшої трагедії, але

щось не помітно, щоб це прискорювало укладання мартиролога. У цій роботі нам, на відміну від деяких інших народів, бракує системності і централізації. Простими закликами до збору інформації, як і зусиллями окремих людей, мети не досягнути. Історична трагедія, на відміну від історичного процесу взагалі, — це не мозаїчне полотно, а “чорний квадрат”, що повинен розширюватися в міру його пізнання. Найдоцільніше діяти за схемою: Державно — координаційний центр — конкретний населений пункт з його владними та освітніми структурами — конкретний дослідник — краєзнавець або група дослідників, що мають повноваження й можливості (основна ланка) — загальнонаціональний банк збору інформації і даних про голодомор. А подальші індивідуальні записи спогадів про голодомор, — ці, за словами Роберта Конквеста, “непохитні свідчення історичної правди, що їх так довго ігнорували чи обмовляли” [5, с.12], — деталізуватимуть наші знання про трагедію та збагачуватимуть скорбну пам'ять роду і народу.

В одній з радіопередач доводилося чути таку оптимістичну тезу: з кожним роком, у міру дослідження, картина голодомору стає все зримішою, а число жертв зростає. Вважаю, що все якраз навпаки. По — перше, якщо відсутній загальнонаціональний мартиролог і є досить умовні цифри, то немає й точки відліку. По — друге, з кожним днем зменшується кількість очевидців голодомору, а відповідно — й потенційна можливість укладання повнішого списку жертв. Ще 1993 року Джеймс Мейс закликав: “Конче потрібно здобути якомога вичерпнішу інформацію від свідків, бо всі вони літні люди, то ж треба скористатися їхньою пам'яттю...” [9, с.153]. Але й він не ставив завдання укладання списків, можливо, вважаючи це непосильною роботою. Вважаю, що й число совісних краєзнавців в наші дні ніби не збільшується. Тому треба поспішати, надавши краєзнавчим дослідженням у цьому напрямку необхідну державну підтримку — і програмову, і фінансову. Доречно нагадати, що ще у 20-х роках минулого століття ВУАН успішно розробляла, розгортала та координувала краєзнавчі пошуки як один із основних напрямків своєї роботи.

На сьогодні не помітно, щоб держава спромоглася на відповідні дії. Тим паче, до цієї благородної справи слід обов'язково долучати й християнську Церкву, що активно відновлює свої приходи по українських селах. В XIX столітті місцеві священники бали найкращими краєзнавцями і статистами. Скла-

дання померлих безвинно убитих може стати свідком обов'язком українських пастирів. Адже поминання померлих вважалося богоугодною справою ще у старозавітній Церкві, а в християнській цей звичай закріпився уже до кінця II - початку III століття. Це було апостольське установлення, якого дотримуються у всій Церкві. Воно взяло гору над заблудним поглядом аріан, які заперечували користь молитви для померлих. Довідники також подають, що з тих пір, як утворилося загальне християнське богослужіння, моління за померлих стало його складовою частиною. Це засвідчують усі давні і новочасні літургії [4, 364-365].

Треба брати до уваги і наступне. Оскільки євхаристія у традиційних Церквах — це жертва за багатьох (Мт.: 26, 27-28 та ін.), тобто і за живих, і за померлих, то поминання померлих має пряме відношення до цієї християнської тайни. Воно виражає ідею тісного євхаристичного єднання у Христовій Любові, що пов'язувала між собою і живих і померлих членів Церкви [5, 154-155]. А більшість померлих від голоду українських селян ще до насильницької колективізації та судячого руйнування храмів були вірними і належали до певних приходів. Кому ж, як не Церкві пом'янути їх незлим і тихим (себто християнським — так у Шевченка) словом.

Джерела та література

1. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. — К.: Видавництво політичної літератури України, 1990. — 605 с.
2. Книга пам'яті села Безпальче / Укладач І.С.Городинець. — Сімферополь, 1994. — 220 с.
3. 33-й Голод. Народна Книга — Меморіал / Упоряд.: Л.Б.Коваленко, В.А.Маняк. — К.: Рад. письменник, 1991. — 584 с.
4. Христианство: Энциклопедический словарь: В 3-х т. Т.2: Л — С / Ред. Кол.: С.С.Аверинцев (гл. ред.) и др. — М.: Научное издательство "Большая Российская энциклопедия", 1995. — 671 с.
5. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти. — М., 1992. — 252 с.
6. Дзюба І.М. Пастка. Тридцять років зі Сталінін. П'ятдесят років без Сталіна. — К.: Криниця, 2003. — 144 с.
7. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. — К.: Либідь, 1993. — 384 с.
8. Міщенко О. Безкровна війна. Розповіді про голод 1933 року, записані в селах Козельщинського району на Полтавщині. — К.: Знання, 1990. — 48 с.
9. Мейс Д. Висновки та перспективи дослідження голодомору 1933 року // Сучасність. — 1993. — №4. — С.150-154.
10. Мейс Д. Політичні причини голодомору в Україні (1932-1933 рр.) // Український історичний журнал. — 1995. — №5. — С.34-48.

ВІКТОР КРАВЧУК,

к.е.н., перший заступник директора Хмельницького інституту МАУП (Хмельницький)

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА НА ПОДІЛІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 20-Х РР. XX СТ.

Ставлення партійного керівництва до колгоспів на початку 20-х рр. було суперечливим. З одного боку, доктрина вимагала відмови від приватного господарства на користь колективного. З іншого — суворе реальність не залишала сумнівів щодо повної нездатності існуючих колгоспів стати державою. Не даючи продукції на сторону, колективисти заявляли, що вони — сіль землі, і постійно вимагали від уряду пільг та субсидій.

Висловлювання діячів партії на цю тему мали компромісний характер. Піддаючи сумніву доцільність існування колгоспів з максимальним ступенем відчуження власності, які за доктриною вважалися вищим досягненням комуністичного будівництва на селі, вони вітали утворення інших колгоспних форм, особливо артіль [1].

Не дивно, що розвивалися всі види кооперації, зокрема сільськогосподарські-машинно-тракторні, тваринницькі та інші товариства. Наприклад, у Проскурівському районі в 1923 р. було: 6 комун і 26 артілей; в 1924 р. — 11 комун і 80 артілей, в 1925 р. — 8 комун, 92 артілі, 3 товариства спільного обробітку землі (ТСОЗ), в 1926 р. — 6 комун, 80 артілей, 10 ТСОЗів, 8 машинно-тракторних товариств. Колективні об'єднання мали 1128,05 дес. землі, серед яких комунам належало 338,07 дес. землі, артілям — 361,95, ТСОЗам — 4507, машинно-тракторним товариствам — 2821,75 дес. землі. Ці господарства об'єднували 11995 чоловік [2]. До кінця 20-х рр. у сільгоспоперацію було залучено понад половину селянських господарств. Всіма видами кооперації, включаючи

споживчу, охоплювалось 85% господарств.

У шести районах, як зазначалося у звіті про стан роботи серед сільського населення Проскурівського округу за перший квартал 1927 р., було кооперовано 1388 чоловік, серед них — 1277 чоловічої статі, 111 — жіночої, 17 членів партії, 9 — ЛКСМ, 699 бідняків, 657 середняків. Створено 5 сільськогосподарських кооперацій у с.Гречани, Зелена, Бубнівка, Мацьківці, Олешківці [3].

У другій половині 20-х років розширюється діяльність споживчої кооперації: на селі вона починає займатися заготівлями сільськогосподарської продукції шляхом контрактації. Якщо в 1925 р. було заготовлено зерна лише на 55,4 карбованця, шкірсировини — 206, сала — 35,2 карбованця, то наступного року заготівельна діяльність значно активізується. Закупівля сільськогосподарської сировини проводилася виключно через СЕСТ. У Кам'янці, Дунаївцях, Балині, Чемерівцях було створено власні перевалочні пункти. Уже в жовтні-листопаді 1926 р. заготовлено продукції на 196, 2 тисячі карбованців. Через перевалочні пункти — третину [4].

Станом на 1 лютого 1927 р. на Кам'янецьчині кількість СЕСТ збільшилась до 265. Кооперацією були охоплені, по суті, всі села. Кількість пайовиків становила 36 тисяч 259 чоловік — 6,4 відсотка від загальної кількості населення. Серед пайовиків більше половини становили найбідніші прошарки населення. З метою розширення кооперування майже всіма товариствами відраховано з чистого прибутку у фонд бідноти 8 тисяч карбованців. Якщо в жовтні 1926 р. капітал пайовика становив 2 карбованці 12 копійок, то на перше січня наступного року — 2 карбованці 55 копійок. Колегія Кам'янецької окрспілки довела завдання всім споживчим товариствам до 1 жовтня 1927 р. збільшити капітал пайовика до 5 карбованців, що дало змогу краще задовольнити потреби населення в дешевих товарах [5].

Все це сприяло активізації торговельної діяльності на селі. Обсяги товарообороту споживчої кооперації тоді досягли 70 відсотків усього обороту (на Поділлі здійснювали торгівлю постачальницько-збутова і промислова кооперації, ряд інших відомств). Якщо в 1924-1925 рр. на селянське споживче товариство в середньому продано краму на 10 тисяч 122 карбованці, то в 1926 р. — на 16 тисяч 510 карбованців [6].

Споживча кооперація в роки непу об'єднувала все більшу кількість населення у місті і на селі, роз-

ширювала торговельну мережу. Якщо в Проскурівському окрузі в 1924 р. нараховувалося 2589 магазинів, то в 1926 р. їх кількість збільшилася до 3721. На початку 1926 р. оборот споживчої кооперації на Проскурівщині становив три четвертих від загального, а приватника — 43 відсотки. І в наступні роки динаміка також змінюється на користь споживчої кооперації.

Проте, на зламі 20-30 рр. з волі сталінського керівництва споживча кооперація повністю підпорядковується державі. Закріпачення селянина через примусову колективізацію означало не лише позбавлення його власності на землю, а й відчуження від кооперації. Держава стає повновладною володаркою добровільного об'єднання пайовиків. Але сталінський режим не намірився ліквідувати споживчу кооперацію — адже існував Міжнародний кооперативний альянс, через який тоталітарний режим вирішував деякі проблеми з країнами "капіталістичного оточення". Та й, власне, тодішній владі вигідно було продемонструвати перед світовою громадськістю бодай декларовану наявність "соціалістичної демократії".

Одержавленій кооперації доручали державне замовлення на закупку яєць, м'яса, шкір, вовни, молока тощо. Державне замовлення стало обов'язковим для кооператорів. Натомість із своїх фондів держава відпускала кооператорам сіль, сірники, гас, мило, мануфактуру, диктуючи при цьому нормування на кожного селянина. Дефіцитні товари відпускались, насамперед, тим пайовикам, котрі були членами колгоспів. На зборах споживчих товариств, кооперативних нарадах проводилась "робота" по залученню пайовиків до колгоспів.

Через систему споживчої кооперації запроваджується нормативне постачання продовольчих і промислових товарів, відкривається мережа робітничих закритих кооперативів.

Але вожді більшовизму були впевнені, що соціалізм неможливо збудувати без ліквідації приватної власності на землю і переходу до колективного господарювання на селі, тому почали зі створення комун, товариств спільного обробітку землі (ТСОЗ), радгоспів. Однак вони не були забезпеченими технікою і виявились неефективними. В роки непу створення колгоспів продовжувалось, але повільніше. У жовтні 1927 р. колгоспи об'єднували трохи більше одного відсотка селянських господарств.

У 1927 р. на Кам'янецьчині, Проскурівщині, Летичівщині було створено 176 артіль, 13 комун і

ТСОЗів [7]. Проте сталінське керівництво відкидало класову боротьбу на селі, чинило на-
сильство над землеробом: податки, самообкладан-
ня, кооперативний пай, державна позика, примусо-
ва заготівля хліба, м'яса, молока, сільськогосподарь-
кої сировини, держзамовлення — далеко не повний
перелік тих повинностей, що падали на плечі укра-
їнського хлібороба. Також селяни залучалися до пе-
ревозки власним тяглом казенних та військових
вантажів, ремонту шляхів, мостів, до охорони гро-
мадських комор, сільрад тощо. За нехтування будь-
яких розпоряджень влади вони могли бути суворо
карані.

Чим далі країна просувалася вперед непевним
шляхом, тим більш помітним ставав розрив між
представниками державно-партійного керівництва
і трудовим народом.

Проте наприкінці 20-х років у внутрішній по-
літиці СРСР відбувається різкий поворот. У дер-
жавній партії перемогли сили, які стояли за збере-
ження диктатури в економічному житті. Нова еко-
номічна політика була непопулярною в правлячій

партії. Переважна більшість партіапаратників мрія-
ла про повернення до командних методів управлін-
ня народним господарством, випробуваних під час
громадянської війни. Вони вважали, що диктатура,
здійснювана партією в суспільно-політичному жит-
ті, повинна поширитися на економічне життя. У
нових історичних умовах вони почали готуватися до
повторної спроби побудувати позаринкову еконо-
міку.

Розвиток непу міг позитивно вплинути на сіль-
ське господарство, але не був здатний забезпечити
матеріальну базу для індустріалізації країни. Буду-
чи відірваною від ринку, націоналізована промисло-
вість не могла стати ефективною. Так званий "госп-
розрахунок" не заміняв її вільного розвитку в умо-
вах ринку. Як тільки склалися об'єктивні умови для
індустріалізації, треба було замінювати економічну
політику: або приватизувати промисловість, від-
мовляючись від самої ідеї "командних висот" та еко-
номічної влади, або одержавлювати сільське госпо-
дарство шляхом колективізації селянських засобів
виробництва.

Джерела та література

1. Кутельницький С. УСРР в добу нової економічної
політики (1921-1928 рр.) — Київ, 1995. — 202 с.
2. Державний архів Хмельницької області (далі
ДАХО). — ФП-301. Проскурівський окружком КП
Б/У. — Оп. 1. — Спр. 44. — Арк. 18-42.
3. ДАХО. — ФП-301. Проскурівський окружком КП (Б)У.
— Оп. 1. — Спр. 52. — Арк. 2-121.
4. Васильчук М. Кризь нашарування століть. — Хмель-
ницький, 1997. — 536 с.
5. ДАХО. — ФП-301. Проскурівський окружком КП (Б)У.
— Оп. 1. — Спр. 56. — Арк. 54.
6. ДАХО. — ФП-301. Проскурівський окружком КП (Б)У.
— Оп. 1. — Спр. 106. — Арк. 20-90.
7. ЦДАВО. — Ф 257. Центральний Комітет Незамож-
них Селян (ЦКНС). — Оп. 1 — Спр. 621. — Арк. 54-95.

СВІТЛАНА ПЕТРЕНКО,

к.і.н., доц., зав. кафедри історії та кооперативного руху
Полтавського університету споживчої кооперації України

ЛЮДМИЛА ЗЕНКОВА,

к.і.н., доц. кафедри історії та кооперативного руху (Полтава)

З ІСТОРІЇ ГОЛОДОМОРУ НА ПОЛТАВЩИНІ 1932-1933 РОКИ

Причини голодомору на Полтавщині, як в ці-
лому в Україні, однакові. Взимку 1931-1933 рр. в
українському селі склалося скрутне становище щодо
забезпечення населення продовольством. Навесні в
багатьох сільських районах розпочався справжній
голод. Дезорганізація сільськогосподарського výro-
бництва в результаті примусової колективізації про-
столюди 1932 р. зумовила істотне скорочення обсягу
державних заготівель. У цей час сталінське керів-

ництво з метою збільшення поставок хліба посилює
тиск на республіканські партійні та державні орга-
ни. Незважаючи на репресивні заходи, навіть зме-
ншені планові завдання республікою не виконують-
ся. У цих умовах керівництво вдається до вилучен-
ня насінневих, фуражних та продовольчих фондів
у залік хлібозаготівель, що стає фатальним для на-
селення республіки. Це породжує масову смертність
від голоду та епідемій, особливо в березні 1933 року.

Така ж доля спіткала і жителів Полтавщини — одного з регіонів України, що найбільше постраждали від голоду та репресій. Взимку 1932-1933 рр. багато колгоспників Полтавщини залишилися без зерна і посівного матеріалу, одноосібники — без продовольства, худоба — без фуражу. Виснажене до краю трирічною продрозкладкою село, що весь час балансувало на грані голоду, нарешті цю грань перетнуло. Коли у селян вичерпалися останні приховані припаси, продовольчі труднощі переросли у справжній масовий голод, що охопив Полтавську область.

Напередодні голоду в сільських районах Полтавщини мешкало 2450,2 тисяч чоловік, у тому числі в містах — 278,5 тисяч. Сільське населення Полтавщини нараховувало 2171,7 тисяч і становило третину загальної кількості Лівобережної України. Як відомо, в той час 28 районів колишньої Полтавської, Кременчуцької і Лубенської округи входили до складу Харківської області [6, с. 641]. Саме ці райони були основними виробниками сільськогосподарської продукції. Міста Полтавщини були малочисельними, а тому на них не поширювалося централізоване забезпечення продовольством. Їх перевели на так зване самозабезпечення, що здійснювалось знову ж таки за рахунок полтавського селянства.

План хлібозаготівель 1932-1933 рр. для всіх районів Полтавщини встановлювався у надто завищених розмірах, який складали “на око”, без вивчення та врахування економічного стану господарства. Звичайно, що після його виконання селяни лишалися без хліба. Селяни змушені були варити котів і собак, вдаватися до людодства, вмирати під парканами, лежати просто неба — добами й тижнями [3, с. 19]. Від голоду пухли старі і малі, вмирали роди й села Полтавщини. Смерть чекала на шляхах і в хатах, серед нив і в передмістях.

Крім архівних свідчень голодного лихоліття, джерелами вивчення причин і наслідків голоду на Україні, а також на Полтавщині, є листи селян до різних установ та керівників держави, а також свідчення очевидців того часу. Лише на ім'я Сталіна та Калініна з усіх кінців країни надійшло в ті часи понад 150 тис. різних дописів, багато з них від жителів Полтавщини.

У листі тов. Сталіну з села Горбів Глобинського району від колгоспників, без підпису, говорилося: “Шановний товаришу Сталін! Чи є закон Радянської влади, щоб селянство сиділо голодним, так як ми, колгоспники, не маємо уже з 1.01.1932 р. у

своєму колгоспі ні фунта хліба. І не тільки в Горбах, а й у Глобинському і Семенівському районах погловний голод серед народу. Ми — колгоспники, і вирішили запитати, що буде далі?”

25 квітня в Решетилівській райком партії надійшла інформація зі скаргою від групи громадян з хутора Степового Піщанської сільради, де відзначалось, що план хлібозаготівель виконано, проте колгоспники зовсім лишилися хліба та картоплі, люди пухнуть з голоду.

Народна трагедія 1932-1933 рр. — справа рук багатьох, у тому числі і тисяч “активістів”, що з волі “вождя народів” та його побічників були перетворені на коліщата жакливого механізму пограбування селян. Конкретні виконавці настанов “згори” не могли не бачити страхітливого становища в селі, не розуміти наслідків своїх дій.

Очевидець, житель Гадяцького району, Рясний, згадує: “... Восени 1932 року в селах Гадяцького району розповілися “шукачі” хліба. Вимітали і забирали “старанні” активісти усе підряд: пшеницю, жито, ячмінь, просо, гречку, овес, горох, навіть квасолі. Як наслідок — уже серед зими розпочався масовий голод, до якого не було справи нікому з керівників ні району, ні округу. За десять кілометрів від нашого села розкинулося велике і заможне село Берестівка, завзяті активісти “обчистили” його так, що вже в листопаді — грудні 1932 року вулицями валялися трупи померлих з голоду і їх майже нікому було ховати. Це лихо замовчувалося, а хто намагався говорити про це, того притягували до судової відповідальності за панікування” [8].

Про це розповідає і письменник В'ячеслав Срібний. Він пише, що ветерани села Келебердівки Решетилівського району пам'ятають, як після неврожаю 1932 року за вказівкою Москви і уповноваженого із столиці України Хуторяна, треба було здавати зерно. Уповноважені з району збирали актив колгоспу, вимагали надпланового продажу державі зерна, картоплі. І селяни віддавали свій хліб. Проте більшість людей були вже пухлі. Хоч де хто і приховував зерно, та голова сільради Долина та інші активісти робили ретельні обшуки, після чого у людей не залишалося і зернини на їжу. Люди мерли з голоду [10].

Кульмінацією голоду став 1933 рік. Ще з ранньої весни тридцять третього почалося масове вмирання. “То там, то там на кутках чувся плач, і на кладовище везли чергову жертву “нового життя”. Потім і плач стих, бо вмирали сім'ями і нікому було везти до останнього упокою. Таким було рідне село

Хаті Лубенського району на Полтавщині”, — пригадує Олексій Неживий [5, с. 90]. Вчитель Кукобівської школи Решетилівського району пригадує: “Це були страшні та сумні роки. Люди вмирали, бо хліб вивезли, а на трудодні не дали колгоспникам нічого. Навіть скирти соломи перемолочували по кілька разів, вигрібали по 5-10 кг. зерна. Коней нічим було годувати, на корм йшли стріхи” [10].

Села, які мали особливо велику заборгованість щодо хлібозаготівлі, заносились на “чорну дошку”. У Кременчуцькому районі таким селом були Кам’яні Потоки, в Гадяцькому — Лютеньки. Статут “чорної дошки” означав фактично блокаду: селяни позбавлялися права на виїзд, і якщо на селі не було продовольчих запасів, люди гинули голодною смертю. У постанові Харківського обкому КП (б)У (як відзначалося, до Харківської області входила частина Полтавської області) “Про посилення хлібозаготівель у занесених на “чорну дошку” колгоспах області та застосування санкцій за неадапцію хліба станом на 14 січня 1933 року”, наголошувалось: “Ні в якому разі не обмежуватися напівмірами у застосуванні репресій. Домагатись після застосування репресивних заходів обов’язкового виконання плану хлібозаготівель” [2].

Проте, розуміючи, що такі заходи — це прямий шлях до катастрофи, чимало голів колгоспів, директорів радгоспів під особисту відповідальність забороняли вивіз хліба, намагалися зберегти хоча б зерновий страхфонд.

Найтяжче страждали від голоду діти, особливо в школах-інтернатах, дитячих будинках, притулках, колоніях, які не мали жодних запасів продуктів і цілком залежали від зовнішнього постачання. У березні 1931 року Наркомат освіти УРСР з привогою відзначав, що дитячі будинки в районах, що не виконали плани хлібозаготівель, знято з постачання хлібом та продуктами для гарячих сніданків. Діти були примушені тікати з інтернату у пошуках їжі. Ольга Василівна Бачинська, вихователька Миргородського дитячого будинку, згадує: “Щоранку, прокидаючись, я бачила поруч мертвих дітей. З деякими з них ще вчора гралась. На наших очах їх загортали в простирадла і відносили в погріб. Що з ними робили далі, ми в той час не задумувалися. Вмираюче село малюкам допомогти не могло”. Статистичні дані свідчать про високий рівень дитячої смертності на Полтавщині у 1932-1933 роках. Якщо по Україні він становив близько 40% від загальної кількості жертв, то на Полтавщині — 66% [1, с. 85].

Влітку 1933-го голод сотнями забирав людей. Всі магазини були порожні. А в торгсінах (торгівля з іноземцями) було досить продуктів. У Полтаві цей магазин був на вулиці Жовтневій. Все продавалось за золото. Торгівля йшла жваво — навіть те золото, якщо голодна смерть чекала на кожному кроці... Кажуть: із вулиць нашого міста наприкінці березня 1933 року за одну добу було підібрано 1043 трупи [11, с. 22].

Частина зерна Полтавської області зберігалась у зерносховищах. Але голод був достатньо вагомим приводом для використання цих ресурсів. Коли продукти харчування були, а голодуючим відмовляли у них, це мало вигляд нестерпної провокації. Особливо, коли зерно зберігалось відкритим способом і гнило. Купи зерна лежали на станції Решетилівка Полтавської області. Зерно гнило, від процесів гниття, що відбувалося всередині, воно диміло. Все це приводило до селянських бунтів. У с. Сагайдаки Полтавської області у травні 1933 р. голодні сільчани пограбували зерновий склад, але деякі, не маючи вже достатньо сил, щоб донести зерно додому, помирали на зворотному шляху, а решту заарештували наступного дня. Багатьох постріляли, інших засудили на 5-10 років. Навесні 1933 р. селяни з кількох навколишніх сіл напали на зерносховище на станції Гоголеве, набивши свої мішки кукурудзою, яку знайшли в сховищі [7].

У Яреськах, де на станції лежав хліб, вимерла половина населення. Багато голодуючих у пошуках хоч би якогось рятунку йшли до Полтави. Їх не пропускали військові та міліцейські пости, били, відганяли назад. Однак деякі пробиралися в місто. Але ніхто їм там не допомагав, так і вмирали. Лавина смертей наростала з місяця в місяць аж до початку літа. Така інформація ретельно приховувалася від народу.

За таких умов вище політичне керівництво та уряд країни не знайшли іншого шляху, як посилювати репресивні заходи.

Якими ж сьогодні бачаться наслідки трагедії 1932-1933 рр.? Назвати якусь точну цифру втрат від голоду важко. Зведених даних у дослідників немає. Зарубіжні джерела інформації стверджують, що від голоду і репресій початку 30-х років на Україні загинуло 7-10 млн. чоловік. Американський історик Р. Конквест відзначив, що сільського населення України, що складало 20-25 мільйонів, померло близько 5 мільйонів, тобто майже одна п’ята. Найбільшого коефіцієнту смертність досягла в зернових областях: Полтавській, Дніпропетровській, Кіровоградській і Одеській, в середньому склада-

ючи там 20-25 відсотків, але в багатьох селах він був ще вищий.

Немає точних даних про наслідки голоду і на Полтавщині. Але ж знову, звертаючись до документів, які приводить Р.Конвест, можна зробити висновок про масштаби цієї трагедії на Полтавщині. Так, стверджує автор, у одному з районів Полтавської області із загальної цифри смертності в 7113 чоловік наводяться такі показники: дітей (до 18 років) померло — 3549; чоловіків — 2163; жінок — 1401 [9, с. 384].

Село Мачухи Полтавської області з двома тисячами будинків втратило половину свого населення. Хутори і села цієї ж області, які склалися переважно з розвинутих одноосібних господарств, були стерті з лиця землі. У деяких селах і хуторах смертність складала 75 відсотків. У селі Яреськи під час голоду населення зменшилося з 1500 до 700 чоловік. У селі Ряському із 6900 чоловік померли з голоду 3441.

На Полтавщині в ході примусової колективізації, голоду 1933 р., а також репресій 1937-1938 рр. втрати населення становлять приблизно 2,3 млн. чоловік [4, с.127].

Аналіз архівних, статистичних даних показує, що втрати населення Полтавщини від голодоморних років становили близько 700 тис. чоловік. Існують і інші точки зору, так М.Шудря вважає, що цей голод забрав на Полтавщині "Майже третину всієї людності". За підрахунками М.Якименко втрати населення Полтавщини в результаті цього голоду склали 1,5 млн. чоловік [12].

Узагальнюючи все, можна зробити висновки, що в основі виникнення продовольчих труднощів, а потім і голоду 1932-1933 років в Україні і, зокрема, на Полтавщині, лежать насильницькі методи колективізації, примусове, з широким застосуванням репресій, проведення згубної для селянства хлібозаготівельної політики.

Джерела та література

1. Гулак В.І. Діти в час голодомору 1932-1933 років на Полтавщині (за спогадами очевидців). До 70-річчя голодомору в Україні 1932-1933 роки. Матеріали наукової конференції. — Полтава, 2002. — С.82-90.
2. Державний архів Полтавської області (Далі: ДАПО. — Ф.Р. — 35. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 42.
3. Крем'янська Г.О. Стежками болю й мук // Україна. — 1989 р. — №16. — С.18-19.
4. Максудов С. Демографічні втрати населення України в 1930-1939 рр. // Український історичний журнал (Далі: УІЖ). — 1991. — №14 121-127 с.
5. Неживий О. Зболена пам'ять. // Рідний край. Науковий публіцистичний художньо-літературний альманах. — 2000. — №2 (3.). — С.89-93
6. Полтавщина: Енциклопедичний довідник (За ред. А.В.Кудрицького). — Київ, 1992. — 1024 с.
7. Посухов В. Сагайдацький бунт // Зоря Полтавщини. — 1990. — 12 вересня.
8. Рясний Г. Рік голоду і зубожіння // Зоря Полтавщини. — 1990 р. — 30 серпня.
9. Конквест Роберт Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. — Київ, 1993. — 384 с.
10. Срібний В. Чорне літо // Комсомолец Полтавщини. — 1989. — 11 березня.
11. Хотай Є.Д. Стежками болю і мук // Україна — 14 квітня 1989. — С.22-23.
12. Якименко М. Крах соціальної утопії, або примусова колективізація на Полтавщині та її наслідки. Історія уроки правди // Зоря Полтавщини. — 1989. — 19 лютого.

ІРИНА ВОЛЬСЬКА,

студ.гр. МЕВ-03-1 Хмельницького державного університету Поділля (Хмельницький)

ВІДГУКИ У ПРЕСІ ЩОДО СТАНОВИЩА УКРАЇНИ В РОКИ ГОЛОДОМОРУ 1932-33 РР.

Багато трагедій пережив український народ, але страшнішого лиха, ніж голод 30-х років, історія України не знає. Його причини досі остаточно не з'ясовані. Одні вважають, що голод був спланований Сталінін та його спільниками заздалегідь, щоб винищити українське селянство, в якому вбачали оплот націоналізму та приватновласницької психології. Інші доводять, що це був наслідок безтямної політики добування коштів на індустріалізацію, коли

доля селян просто не бралася до уваги. Очевидно одне — голод в Україні виник не внаслідок стихійного лиха, а був організований штучно.

Цю трагедію для України можна було вже передбачувати в 1925 році, коли XIV з'їзд більшовицької партії взяв курс на індустріалізацію. Вона мала здійснюватися за рахунок села, для чого і було ухвалено невідповідність цін на промислові та сільськогосподарські товари.

Задіраюнками радянських економістів через штучно збільшену різницю цін на товари промисловості й сільського господарства з метою викачування грошей на розвиток індустрії, головним чином у Раді, українське селянство втрачало щорічно 300 мільйонів золотих довоєнних карбованців, що становило 20 карбованців на десятину посівної площі. Іншими словами: якщо український селянин до першої світової війни міг придбати якийсь промисловий виріб за 1 пуд збіжжя, то тепер мусів віддавати за те ж 4-5 пудів хліба.

Швейцарська "Journal de Geneve" (23.02.1929 р.) ось таким чином коментувала подорожні нотатки американського фермера Тома Кампбела, який знайомився з проблемами хліборобства в СРСР. "Поки українець бачить, що він працює *"pour le roi de Prusse"*, хазяїна з Кремля, поки думає, що він продукує, конфіскуються або купуються по такій ціні, що не оправдовує зайве зусилля, поки навіть успіхові, що він має, заздрають, поки придбання худоби для роботи автоматично його ставлять в класу т.зв. "куркулів", — звичайно, він не йде до розвитку продукції, ніщо його до цього не підштовхує, навпаки, це все підрізує йому всі можливості".

Комуністична влада не збиралася робити українського селянина вільним. Вона навіть у неврожайній 1928 рік змусила його продати перед жнивими запаси за державними цінами, що прирікала наших хліборобів на голод. Але факт його Уряд УСРР визнав лише в листопаді, повідомляючи, що в Україні є 76 неврожайних районів з 732.000 селянських господарств (Пролетарська правда, 1928, 16 лист.). Про становище українських селян після неврожаю 1928 року засвідчує і лист із Ставропілля, опублікований у "Тризубі" (1929, 16-17 квітня). "Херсонських людей наїхало сюди до нас глибоко, тут їмуть багато коней, а то й так з семействами наїхали та зімуться тут. Котрий явиця сиди, то просто непохожий на чоловіка, а на якесь мурда. Розказують про своє життя, що така біда, що як живими закопуйся в землю; в кого була яка конина, повозка, молотилка, упраж, килими, рядна як сиди до нас повивозили на продаж. Суша в Херсонській, Катеринославській та Тавричеській г.г. була така, що через піялогу й світа не видно. Хліб зовсім не виродив, а здріства безперестаї. У нас будім здрістватись, але все одно не стане, бо щодня їздять по містах наші хлібозаготовителі — і дай, дай хоч трошки та дай; молоти не дозволяють, а мелене — не дають, так, мужло прокляте, з висівкам". Оце

недавно один дядько висказався на проти цього, то його зараз заарештовано, а він сказав їм: судіть мене, висилайте куди хочете, тільки не туди, де люди свободою не пользуються, такою, як оце ми в ССРСР. Хліб, який уродив тепер, влада забрала до чиста, і на насіння не лишила, а обіцяє видать нам якесь чистосортне; люде приїзжжі купили собі тут по трохи хліба до дому для сімейства, пуда по два, по три, то пишуть, що в Знаменці у них відібрали той хліб; не дозволяє влада провозити нізвідки хліба і сама не дає голодаючим, просто хоч пропадай. При тім єдинолічним хліборобам не дають хлібопашити, а заганяють силою в комуну, а в комуні хто пробуде та вирветця, то проклинає на чому світ стоїть того, хто цюю комуну та совітську вдасть видумав".

У 1932-1933 роках, коли бракувало в Україні хліба, більшовицька влада не припиняла його експорту: його вивезено відповідно 1,72 і 1,68 мільйона тонн. Можна погодитись з тією думкою, що цей експорт практикувався не тільки для того, щоб Було відомо, що на початку 1930-х років Україні належала роль найбільшого постачальника зерна в Європі. Тому інформація про жахливий голод на її теренах викликала здивування у всіх країнах Заходу, серед яких була і Франція. І хоча французька преса присвячувала українській тематиці значно менше публікацій, аніж англійська чи німецька, помилково було б вважати, що український чинник сприймався французами несерйозно.

Громадськість цієї країни відгукнулася зі співчуттям до українського народу, за винятком комуністів і тих, хто покладався на запевнення радянської пропаганди про щасливе життя народів СРСР [4].

Французька преса, поінформована про трагедію України, переважно (крім органів, що визначали свою лінію за інструкціями з Москви) засуджувала радянський режим за нелюдський спосіб голодною смертю зламати опір селянства, яке відмовлялося прийняти колективізацію та національну дискримінацію. Під рубрикою "Голод на Україні" почали з'являтися статті з викриттям практики радянського геноциду. Журналістка С.Бертійон поставила собі за мету демаскувати кривавий режим советчини. С.Бертійон не тільки побачила сумну дійсність, а й правильно оцінила імперські наміри Москви. "Саме, щоб знищити всі ірредентні елементи, радянський уряд, у надії повністю винищити весь народ, який не має за собою жодної провини, крім прагнення до волі, планомірно організував жахливий голод..." — писала вона.

Подібно до Бертіон реагували й інші французькі друковані засоби масової інформації. Автор провінційної газети "Le Petit Marseillais" Робер де Боплян писав, що громадська думка стурбована відомостями про голод, який спустошує Україну, де переставали існувати цілі села. "Ясно, що цей голодомор значною мірою виник з бажання Советів, які намагаються таким способом покарати Україну за її тривалий національний опір. Історія України й червоного терору, який там лютує, належить до найсумніших за повоєнного часу..."

Природньо, що загибель мільйонів людей влада намагалася приховати. Засоби масової інформації мовчали. Радянський уряд відкинув пропозиції про допомогу з-за кордону, твердячи, що вигадки про голод навмисне поширюють вороги СРСР. Колишній прем'єр Франції Едуар Ерріо, який на той час подорожував по Радянському Союзу, заявив на цілий світ, що ніякого голоду в країні немає. Про це свідчать дві обсягові статті про голод 1932-1933 років у Радянській Україні, які опублікував паризький щоденник "L'ordre". У матеріалі "Про те, що не скаже нам Е.Ерріо після повороту зі своєї тріумфальної подорожі" автор Шарль де Пере Шапшо іронічно висловлюється про візит французького дипломата, який міг на підставі побаченого заявити, що "французьку оцінку зле поінформували щодо нужди українських селян". Та й яку правду мав би розповісти Е.Ерріо, коли після так званих мандрівок до Радянського Союзу писав: "У нас іноді говорять про Україну, але ж це свого роду департамент Босе (одна з найбільших хлібних провінцій у Франції). Мене привезли в село, яке, як говорять, зазнало багато лиха. Я бачив там фруктові сади, бачив, як збирають хліб машинами. Бачив працелюбне населення, зовсім не злиденне, бачив гарних і здорових дітей. Коли спокійно оцінювати стан справ у СРСР, то слід заявити, що СРСР поступово стає державою, яка матиме таку саму міць, як США". "Квітуче" життя настільки засліпило очі Ерріо, що той так і не встиг побачити, як вмирали з голоду цілі села".

На жаль, повторювали вслід за ним казки про заможне життя в Україні і Ромен Ролан, Анрі Барбюс, Бернард Шоу... Кричала криком лише українська діаспора. Представник уряду УНР проф. Олександр Шульгін, змалювавши жахливу картину голоду в Україні, звертався з таким проханням до Хлібної комісії, яка була створена Лондонською економічною конференцією: "В час, коли дорадчий комітет має встановити кількість збіжжя, яке

СРСР має вивезти за кордон, ми просимо вас во ім'я гуманності заперечувати проти будь-якого вивезення істівних продуктів і особливо хліба з СРСР. Цей хліб по праву належить тим, хто його сів і хто нині вмирає з голоду — селянам України і Кубані. З свого боку ми рішуче протестуємо проти такого вивозу, який ми не можемо інакше кваліфікувати як злочинним". (Тризуб; 1933). Та світ лишався глухим. І вмирали мільйони українців".

А 27 вересня 1933 року "Le Martin" опублікувала у передовій статті два листи про голодомор, передані до редакції колишнім петроградським професором І.Бузиною. Ось їхній зміст: Перед 1 травня голодні йшли походом на місто, між ними злодії та бездомні, що вмирали на вулицях. Щоби не показати перед чужинцями нашої нужди, вантажні авто забирали їх силоміць і відводили як скажених псів"; "щораз частіше трапляються випадки вбивства людей з голоду, бува, що декого заарештовують на базарі за продаж людського м'яса".

Москва ж мовчала. Аж до 1987 р. жодної згадки про голод 1933 р. у радянській історіографії і пресі не було.

Апогеєм голод досяг узимку і навесні 1933 р. Люди їли товчену кору дерев, соломі, перемішану з гнилою перемерзлою капустою, котів, собак, щурів, потім перейшли на слимаків, жаб, кропиву і вмирали від тяжких шлункових захворювань. Були і численні випадки людоджерства, деякі селяни, збожеволівши від голоду, вбивали і їли власних і чужих дітей. Вмирали цілі села, а пошуки і вилучення продовольства тривали. Голод охопив цілу Радянську Україну, а також Північний Кавказ, Крим, Курщину, нижнє Поволжя, Казахстан. Про це свідчать розповіді очевидців страшного голодомору, зокрема Індик Н.М. с.Андріївка, Полтавської області".

"Народ був настільки знесилений голодом, що деякі вмирали цілими сім'ями. А інші боролися за своє життя знаходили собі харчі. Влітку було легше: ягоди, яблука, абрикоси. Восени люди виходили в поле, шукали картоплі, яка залишилась після збору, корінці буряків, залишки качанів кукурудзи, навіть було таке, що люди розбивали кісточки від вишень чи абрикос і виїдали середину цих кісточок, їли траву, навіть листя, м'які корінці з дерев, або гілочки. Звичайно, люди їли квасолу, кормовий буряк, який спочатку варили, а потім терли і робили млинці, також млинці робили з кукурудзяного борошна, вони були земного кольору, але смачні, також їли макуху-відходи від насіння".

Странні випадки були коли люди їли живих мушкетерів, жуків, комах, черв'яків. Коли люди їли людей. Бабуся розповідала, що в їхньому селі жила сім'я Ковбів, в них було 5 дітей, вони завжди бігали голі, босі, і, коли наймолодша дитина захворіла і була на грані смерті, то мати вирішила не залишати дитину, а залишити її щоб з'їсти. Звичайно, це жаливо, але факт.

Кількість померлих від голоду неможливо точно підрахувати. Різні дослідники називали цифри від 2,5 до 8 млн. жертв. За підрахунками Роберта Конвеста, автора книги про радянську колективізацію і голодомор "Жнива скорботи", від голоду померло 5 млн. селян в Україні і ще 2 млн. за її межами. На початку 90-х років С.Кульчицький (Україна) і С.Максудов (США) спробували уточнити ці цифри на підставі щойно розсекречених матеріалів радянської демографічної статистики. За оцінкою Кульчицького, прямі втрати від голоду 1933 р. в Україні коливаються в діапазоні від 3 до 3,5 млн. осіб, повні втрати (з урахуванням зниження народжуваності) — від 4,4 до 5 млн. На думку Максудова, від голоду померло 4,4,5 млн. осіб, повні втрати становили 5,5-6 млн. Дослідники дійшли висновку, що всі відомі людству випадки геноциду за своїми масштабами не йдуть ні в яке порів-

няння з тим, що скоїлося в Українській РСР на початку 30-х років. Голод 1933 р. — найстрашніших серед численних злочинів сталінщини... У 1997 році у Франції вийшла "Чорна книга комунізму" ("Le Livre noir du communisme"). Автори зосередили свою увагу на найважливішому "питанні без відповіді": чому комуністи уникнули покарання за масові вбивства? На це запитання частково відповідає англійський публіцист П.Джонс: "Провина вмерла у комфортабельних ліжках чи живе у добре влаштованих пенсіонерах і навіть тих, хто при владі".

Комуністи досконало оволоділи мистецтвом маскувати свої ДІЇ, змушувати критиків мовчати. І тому світ знає про сталінізм, хоч зачинателем масового терору, концентраційних таборів, етноцидів, геноцидів був В.Ленін. "Можна обдурювати деяких людей весь час, можна обдурювати всіх людей деякий час, але не можна обдурювати всіх людей весь час". Цей крилатий вислів американського президента А.Лінкольна особливо актуальний, коли говоримо про голод 1932-1933 років в Україні. Адже правда, як пише французький публіцист у газеті "Taïg", все одно "стає явною, прилюдною тайною" незважаючи на дезінформацію таких нерозумних "туристів", як Е.Ерріо, У.Дюрранті та інших.

Джерела та література

1. Жуківський А. Тогочасна франкомовна преса про голод на Україні 1932-1933 років // Сучасність. — 1993. — Ч. 10.
2. Конвест Р. Жнива скорботи: Рад. колективізація і голодомор. — К., 1993.
3. Daily Mail. — 1997. — 19 december.
4. L'ordre. — 1933. — 10 september, 13 september.
5. Le Matin. — 1933. — 30 august, 04 october.
6. Le mond sliv. — 1933. — 9 september.
7. Le Petir marseillais. — 1933. — 30 august.
8. Сергійчук В. "Як нас морили голодом"; Бібліотека українця. — К., 1997.
9. С.Кульчицький "Трагедія голоду 1933" — К., 1989.
10. В.Кульчицький, М.Котляр Довідник з історії України. — К.:Україна, 1996.
11. В.Баран, Я.Грицак, О. Зайцев. Історія України. — Львів: Світ, 1996.

Андрій Матвеев,
проректор з НВР Хмельницького інституту бізнесу (Хмельницький)

АКТИ ПО РОЗКУРКУЛЕННЮ ЗАМОЖНОГО СЕЛЯНСТВА НА ПОДІЛІ ТА ПІВДЕННО-СХІДНІЙ ВОЛИНІ В 1930-1932 РР.

Розкуркулення було найбільш жорстокою акцією у колективізації одноосібних господарств краю, яке велося у справжню перманентну антиселянську війну. Це була війна в політичній, економічній та культурній сферах, в повсякденному житті проти найбільш працьовитої, продуктивної частини селянства. В результаті першої хвилі розкуркулення

було знищено сотні міцних селянських господарств, з брутальною жорстокістю було вирвано їх родинне коріння з благодатної подільської та волинської землі [1].

Підтвердженням цього стали масові описи селянських господарств під час першої хвилі розкуркулення весною 1930 року.

15 березня 1930 року розкуркулення почалось в с.Оринин Кам'янецького округу. Комісія на чолі із уповноваженим РВК Бродським описала майно господарств таких селян:

Таблиця №1

Акт розкуркулення Добровольського Івана		
Вилучене майно	Кількість	Вартість (крб.)
Хата під соломою	1	600
Хлів під соломою з жолобом	1	85
Комора з льохом	1	80
Сарай під соломою	1	40
Кузня з ріжним, кузнечним інструментом	1	38
Рамочні вулики	40 штук	110
Цегла	2500 штук	37
1 віз з драбинами і сани		60
Кінь	1	80
Стара корова	1	50
Околоті	3/2 копи	16
Конюшина	3 копи	24
Мішанка	9 кіп	67
Кукурудза	25 пудів	10
Картопля	60 пудів	8
Мішанка (насіння)	15 пудів	10
Буряки	100 пудів	17
Шкаф	1	63

З документу видно, що причиною розкуркулення, фактично, був не економічний стан господарства. Селянин постраждав через використання найманої праці.

Така ж доля спіткала сім'ю Боля Антона Івановича. В акті розкуркулення описано приблизно таке ж майно. Тут головною підставою для розкуркулення стала хата під бляхою і оренда млина [2].

Нерідко жертвами розкуркулення ставали малозаможні господарства, майно яких накопичувалось протягом багатьох років напруженої важкої праці. Наприклад, у господарстві Зарицького Йосипа було всього 0,9 дес. землі і єдиною ознакою заможності була хата під черепицею [3]:

Таблиця №2

Акт розкуркулення Зарицького Йосипа	
Кількість вилученого майна	Вартість (крб.)
1	2

1	2
Хата під черепицею	1200
Хлів під черепицею з 2-ма жолобами і драбиною	328
Копиця з 20-ма пудами кукурудзи	10
Стодола під соломою	150
1 корова	60
1 кінь	40
1 сівалка	100
1 сани	10
6 кіп околотів	24
250 пудів картоплі	45
40 пудів кормових буряків	7

Того ж 15 березня 1930 року комісія по розкуркуленню в складі уповноваженого РВК Білінського розкуркулила і описала майно жителя села Михайлівка Орининського району Лясковського А.К. [4]:

Таблиця №3

Акт розкуркулення Лясковського А.К.	
Кількість вилученого майна	Вартість (крб.)
Хата під соломою	150
Хлів	100
Стодола	80
Овес в зерні (7 пудів)	4 крб. 20 коп.
6 штук вуликів	60
Залізний віз	80
1 кінь	80
1 кобила	100
2 корови	155
10 кіп конюшини	50 крб. 78 коп.
Упряж парокінна	6
Мішанки 11 кіп 9 снопів	76
Околотів 80 снопів	6
Дошок 19 шт.	21
8 шт. балок	16
Плахта 3 шт.	15
4 копи гречки	8
Паша 4 підводи	8
Кабан вагою 3 пуди	30

В розкуркуленому господарстві було польової землі 7,05 га, садибною — 0,43 га, під садом — 0,43 га, сіножаті — 0,43 га. Разом — 8,34 га. В цьому випадку причиною розкуркулення стала земля, яку місцева влада вирішила передати колгоспу [5].

Найбільшим лихом для українських селян були примусові хлібозаготівлі, які практикувались протягом всього періоду колективізації. ЦК КП (б)У ухвалив декілька постанов, які фактично прирікали селян на голодну смерть. Так, 18 листопада 1932 року з'явилась постанова ЦК КП (б)У "Про заходи з посилення хлібозаготівлі". За невиконання планових завдань, одноосібників штрафували завданням з хлібозаготівель в обсязі 15-ти місячної норми. Другого додавалось право продавати господарства, які не виконали завдань із хлібозаготівлі [6].

Причиною розкуркулення братів Добринчуків Панфила та Грицька також стало невиконання завдань на хлібозаготівлі — із 336 кг зерна вони здали 172 кг [7].

Таблиця №4

Акт опису майна братів Добринчуків Панфила та Грицька		
Назва майна	Кількість	Вартість (крб.)
Хата	1	350
Клуна	1	100
Хлів	2	100
Ліжка	1	15
Стіл	1	80
Шафа	1	10
Ліжка	3	15
Стіл	2	10
Шафа	1	5
Ліжка	2	10
Малотарка	1	50
Овчарка	6 кіп	25
Кадіб	3	6
Плут	1	5
Подушки	12	30
Сині	1	15
Вушники	2	10
Швейна машинка	1	25

Таблиця №5

Акт опису майна Нікітчука Івана		
Назва майна	Кількість	Вартість (крб.)
1	2	3

1	2	3
Хата	1	80
Клуна	2	60
Хлів	1	15
Ліжка	1	4
Стіл	1	3
Шафа	1	1 крб. 50 коп.
Подушки	1	5
Кадіб	1	3
Скрина	1	3

З документу видно, що господарство Нікітчука Івана виділялося заможністю хіба що хатою та клунами. Тому, фактично, причиною опису був не майновий стан господарства, а невиконання плану хлібозаготівлі (із 301 кг здав лише 134 кг зерна) [8].

Знищення заможного селянства мало вкрай негативні наслідки. В результаті колективізації були ліквідовані господарства найбільш працьовитих селян-господарів. Це були, як правило, ті люди села, які власною наполегливою працею протягом всього життя надбали майно. Влада оголошувала куркулями селян, які в своєму господарстві мали лише корову, коня тощо. Тобто, тих людей, які любили поратися біля худоби, жили в щоденній чесній праці і сподівалися на винагороду за неї. Заможних людей, які використовували найманих працівників і добросовісно платили їм за їхню працю, оголошували ворогами народу і засилали в Сибір. Колишні батраки, які намагалися заступитися за своїх господарів, оголошувалися "підкуркульниками". Вони теж потрапляли під хвилю жорстоких репресій з боку влади. Оскільки вони були бідні, то радянські активісти описували в їх господарствах примітивні побутові речі: подушки, блузки, фартухи, спідниці, скатерті, ліжка, скрині тощо.

Сільське господарство занепало. Було знищено почуття селянина-власника. Все це призвело до того, що селянин, котрий кожної весни впевнено виходив в поле і завжди знав, коли і що має робити, перестав уболівати за хліборобську справу. Нехіть і байдужість закралася в душі. Все це призвело до руйнації українського села.

Джерела та література

1. Рибак І.В., Матвеев А.Ю. Трагічний перелом: Колективізація і розкуркулення на Поділлі та Південно-Східній Волині. — Кам'янець — Подільський: Абетка, 2001. — С.65.
2. Державний архів Хмельницької області (ДАХО). — Ф. Р-331. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 6-7.

3. Там само. — Арк. 7.
4. Там само. — Арк. 5.
5. Там само. — Арк. 8.
6. Рибак І.В., Матвеев А.Ю. Вказана праця. — С.103-104.
7. ДАХО. — Ф. Р-331. — Оп. 3. — Спр. 17. — Арк. 6-7.
8. Там само. — Арк. 10-11.

ГОЛОДОМОР НА ПОДІЛЛІ 1932–1933 РОКІВ

Голодомор 1932–1933 років на Україні можна назвати однією з найтрагічніших сторінок в історії українського народу. Чимало науковців і краєзнавців займалось проблемами вивчення голоду, його причин та наслідків. Існує значна кількість джерел, що подають проблеми голодомору як в загальному, так і в більш конкретному плані. Проте досі у науковій літературі немає праць, в яких всебічно і повно була розкрита проблема голодомору у селах Поділля.

О.М.Завальнюк стверджує, що голод охопив практично всю територію Поділля, всі села Хмельниччини. Адже колгоспи віддавали хліб по плану, втративши при цьому навіть насіннєві фонди. Наприклад на початку березня 1933 року в Теофіпольському районі голодували колгоспники не менш як у 20 селах, а ряд районів, серед яких був і Кам'янець-Подільський, у зведеннях згадувалися як більш-менш благополучні, хоч їм і потрібна була допомога [1].

Судячи з аналізу деяких архівних документів можна зробити висновок, що у селах прикордонної смуги голод 1932–1933 років не набув таких страшних розмірів, як в більш віддалених від західного кордону. Це пояснюється тим, що постановою РНК УРСР від 28 січня 1932 року №13 (таємна частина) "Про контрольні числа місцевого бюджету по районах прикордонної смуги України" за бюджетами районів прикордонної смуги повністю закріплювалися надходження від усіх джерел фінансування та було підвищено на 10% зарплатню порівняно з сусідніми регіонами.

С.В.Маркова у своїй праці "Голодомор 1932–1933 рр. на Поділлі" говорить про надмірно жорстку соціально-економічну політику в Україні на початку 30-х років, складовою частиною якої була суцільна колективізація, що призвела до деградації сільськогосподарського виробництва. Вона пише про те, що, незважаючи на виконання перед державою плану контрактиції, у селян продовжували забирати хліб, картоплю та інші продукти, чим прирікали селянські сім'ї на голодну смерть [2].

Продовольчі труднощі все більше охоплювали

Поділля. Рішенням бюро Кам'янець-Подільського райпарткомітету від 21 березня 1932 року були створені "буксирні бригади" з 5 осіб, які направлялися у так звані відстаючі села. Однак допомоги напівголодному і незадоволеному селу вони не надавали. Частішали випадки виходу селян із колгоспів. В окремих селах на початку літа 1932 року нараховувалося від 6 до 50 селян, які заявили про вихід з колгоспів: в Гуменцях — 50, Голоскові — 25 і т.п. Напівголодне, злиденне становище населення стало причиною масових смертельних випадків, епідемії тифу, дизентерії, дифтерії [3].

Як свідчать жителі села Шрубків Летичівського району Троценко Марія Іванівна, Миройшина Соломія Павлівна та інші, "без того важке становище на селі ще важчим робили так звані активісти "буферної бригади", які забирали у селян останнє, що могло врятувати їх від голодної смерті. А людей, котрі не бажали вступати до колгоспів, ще й залишали без домівок" [4].

А мешканець села Красносілка Деражнянського району Гурен Роман Григорович розповідає про випадок людодійства, коли мати разом з старшою дочкою з'їли меншу дочку [5].

Отже, з усього сказаного можна зробити висновок, що голод 1932–1933 років торкнувся і Поділля. Більш болісно його переносило сільське населення, люди похилого віку та діти, серед яких масовою стала голодна смерть і були зареєстровані випадки людодійства. Причини голоду в нашому регіоні були такими ж, як і по всій Україні.

Основними причинами голоду на Поділлі були такі:

- колективізація, яка позбавила селян не тільки землі, самостійного господарювання, а й засобів життя, зробила їх цілком залежними від держави;
- розкуркулення, яке вилилося у справжню антиселянську війну;
- хлібозаготівлі, які фактично залишили селян без продуктів харчування. Уряд вимагав від хліборобів зерна більше, ніж вони його мали.

Джерела та література

1. О.Завальнюк. Документи розповідають // Поділля/Волинь у контексті історії українського національного відтворення: Наук. зб. — Хмельницький, 1995. — С.310–314.
2. С.Маркова. Голодомор 1932–1933 років на Поділлі. — К., 2003. — 116 с.
3. І.Шульга. Голод на Поділлі (до 60-річчя голодомору 1933 р.) — Вінниця: Континент-Прим., 1993. — С.82.
4. Там само. — С.91.
5. Там само. — С.99.

ГОЛОДОМОР 1932–1933 РР. НА КАМ'ЯНЕЧЧИНІ

Найвищою важкою і трагічною для українського народу була перша половина ХХ ст. Найчистішими втратами Україна зазнала від голодомору 1932–1933 рр. Це була масова і жорстока розправа українськими селянами за їхню протидію колективізації.

Перші друковані праці про український голодомор з'явилися за кордоном лише в середині 80-х років минулого століття. Одним із перших іноземців, який почав збирати матеріали, був американський дослідник Джеймс Мейс.

Наприкінці 1986 р. вийшла з друку широко відома праця англійського дипломата та історика Роберта Конквеста "Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор", у якій на багатому фактичному матеріалі висвітлено жахи українського голодомору.

У 1984 році за вказівкою Президента США Р. Рейгана була створена комісія з вивчення голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Її напрацювання — понад 30 томів документів і пропозиція визнати голодомор актом геноциду. Ці документи були передані до Верховної Ради України у 1993 році.

У радянській Україні голодомор 1932–1933 рр. офіційно визнано лише в 1988 році на спеціальному засіданні ЦК Компартії України, але він пояснювався неврожаєм. В 1989 році Політбюро ЦК дозволило видання перших документів про голодомор. Вперше на офіційному рівні вшанування загиблих від голодомору відбулося в 1993 році. В 1998 році Президент України Л.Д.Кучма видав розпорядження відзначати 23 листопада як день пам'яті жертв голодомору і сталінських репресій.

Науковцями та краєзнавцями Хмельницької області проведена робота з вивчення голодомору 1932–1933 рр. В узагальненому плані проблема голодомору була піднята в посібнику "Нариси історії Поділля", підготовленому групою науковців Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. Своєрідним історичним довідником стало видання "Голод на Поділлі: книга свідчень", підготовлене Віталієм Мадяком. Ця проблема була розглянута в 1993 році на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Голод 1932–1933 рр. на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки".

Вивчаючи вищезгадані матеріали, я звернулася до збору інформації про голодомор у безпосередніх очевидців цієї трагедії. Своїми спогадами поділилися: уродженець села Устя — Бойко Іван Васильович, жителька села Панівці — Герук Ганна Терентіївна, житель села Велика Слобода — Ковальчук Михайло Васильович.

Із спогадів Бойка І.В. дізнаємося про голод 1932–1933 рр.:

Сім'я Бойків була невеликою, але у власності мали землю та один гектар лісу. Вся сім'я працювала біля землі. Тому і розкуркулювати їх почали одними із перших: забрали все — птицю, худобу, зерно, молотарку, верстат. "Солдати постійно по декілька разів обшукували вже абсолютно порожню хатину. До хати завжди заходило по двоє озброєних солдат".

Герук Г.Т. народилася в багатодітній сім'ї 24 липня 1920 року. Батько Терентій та мати Тетяна працювали в колгоспі, мали свою ділянку землі та невелике господарство. Прогодувати семеро дітей було дуже важко. В 1932 році голова колгоспу та староста села почали ходити по хатах і збирати зерно та різні продукти, які селяни залишили на зиму. Щоб не загинути з голоду сім'я Геруків збирала лободу, конюшину, мерзлу та гнилу картоплю. Ганна Терентіївна згадує ті страшні роки, як найболючіший фрагмент свого життя, коли довелося пройти через страшне лихо і вижити.

Із спогадів Ковальчука Михайла:

"До 1929 року життя селян налагодилося. Працювали біля землі і надіялися на краще, але розпочалась колективізація. Щоб не казали що заганняють в колгоспи, керівництво придумало завдання для селян — заготовляти хліб державі. Одне завдання виконали — добавляли інше. Збиральний сезон закінчився, зерна не стало, а плани заготівлі збільшують. Не виконаєш плану — забирали людей, які зникали безвісти".

Отже, із спогадів очевидців бачимо, що голодомор 1932–1933 рр. не обминув і Кам'янецьчину, хоча наш регіон зазнав менших втрат в порівнянні з іншими. Це пояснюється тим, що Кам'янецьчина була прикордонною смутою України, а постановою РНК УРСР від 28 січня 1932 року №13 "Про конт-

рольні числа місцевого бюджету по районах прикордонної смуги України" за бюджетами району прикордонної смуги повністю закріплялися надходження від усіх джерел фінансування та було підвищено на 10% зарплатню порівняно з сусідніми районами.

Окремим категоріям надавалися пільги: так званим переселенцям, червоноармійцями і колишнім червоним партизанам, які вступили до колгоспів. Вони отримали право разом зі своїми сім'ями користуватися короткотерміновими переселенськими квитками із стовідсотковою знижкою, одержали по 300 крб. на родину.

Поряд з роботами, спрямованими на зміцнення кордонів, на Кам'янецьчині багато робилося для формування виробничої та соціальної інфраструктури на соціалістичних засадах. Велось створення сільськогосподарських підприємств, торгівельної мережі, перукарень, їдалень тощо. Знана увага приділялася організації товарно — молочних, свино- та птахоферм. Якщо господарства будували такі об'єкти, їм знижували на 1% податки, видавали кредити терміном до 2-х років.

Під пильним контролем партійних та державних органів споруджувалися об'єкти оборонного призначення. Особливо жорстко контролювалося освоєння виділених капіталовкладень. При цьому персональна відповідальність покладалася на перших осіб. Вживалися конкретні заходи і щодо забезпечення житлом командного та рядового складу, що прибув у прикордонний регіон.

У селах від кожної прикордонної застави працювали пропагандистські групи з числа комуністів та комсомольців, завданням яких було колективне читання і марксистсько — ленінське виховання. За направленням Кам'янець-Подільського райпарткому в села доставляли антирелігійні книги, брошури та іншу літературу, яку змушували купляти як додаток до дефіцитного краму. Проте всі ці заходи носили переважно пропагандистський характер, робили все, щоб через кордон не пройшли ні люди, ні інформація про реальний стан речей.

Продовольчі труднощі все більше охоплювали прикордонні території. Багато тваринницьких ферм колективних господарств гостро відчували нестачу кормів. Органи ДПУ безпосередньо контролювали ситуацію, але змінити її на краще фізично не могли. Під загрозою виявилось постачання не лише села і міста, а й військових частин. В першому кварталі 1932 р. в селах Кам'янецьчини було заготовлено 2,5% до плану молока, 1,6% — яєць, 75,9% — насіння.

Рішенням бюро Кам'янець-Подільського райпарткомітету від 21 березня 1932 р. були створені "буксирні бригади" з 5 осіб, які направлялися у так звані відстаючі села. Однак допомоги напівголодному селу не надавали. Праця у колгоспах не давала ні матеріального добробуту, ні морального задоволення. Все частішими ставали виходи селян з колгоспів. Нерідко ініціаторами виходу ставали жінки. В окремих селах на початку літа 1932 р. нараховувалося від 6 до 50 селян, які заявили про вихід з колгоспів: в Гуменцях — 50, Цибулівці — 30, Колибаївці — 18, Княгинині — 10, Голоскові — 25 і т.п.

Незадоволенням своїм становищем виявляли колгоспники, не виходячи офіційно з господарства. Зокрема, у політзвіті колгоспу ім. Леніна с. Цвіклівці йшлося про скарги селян у зв'язку з тим, що держава забрала хліб, що радянська влада душить людей більше, ніж за панських часів. Найбільшу тривогу у партійних органів викликала "несвідома молодь", куркульські агенти, які відверто висловлювалися, що радянська влада з них здирає вже 15 шкур.

Напівголодне, злиденне становище населення стало причиною масових смертельних випадків, епідемії тифу, дизентерії. Вже на 1 січня 1933 р. санітарно-епідеміологічна служба зареєструвала 71 хворого на черевний тиф, 172 — на дизентерію і 62 — на дифтерію. Зустрічалися навіть випадки самогубства членів партії, які були очевидцями катастрофічного становища на селі і усвідомлювали себе заручниками соціалістичного будівництва.

За таких обставин селяни разом зі своїми дітьми тікали у міста за рятівною хлібиною, але їх жорстко повертали до жахливої реальності, причому державні та партійні органи продовжували викачувати з подолян хліб, ганебно проводити розкуркулення заможних селян і середняків. Непоодинокими були факти зведення особистих рахунків, помсти і розправи.

Погіршилася ситуація у 35-тисячному Кам'яні-Подільському. В 1933 р. його мешканці зустрілися з серйозними продовольчими труднощами, оскільки постачання з центру практично припинилося, за винятком хліба, борошна і цукру. Для виправлення становища міські власті вдалися до проведення в селах додаткових продовольчих заготівель, які по суті стали ще одним різновидом пограбування селян навколишніх сіл.

Розподіл продовольства чітко регламентувався. Партійні активісти отримували за списком №1 по 600 грамів хліба на добу. Стільки ж одержува-

нашадтими комісії червоноармійці та партизани і працівники правоохоронних органів. Студентам, вчителі, медпрацівники та службовці проходили за списком №2, яким видавали по 400 грамів хліба. Решта працюючих, окрім працівників заводу "Мотор", друкарні і хлібозаводу, та утриманців змушені були обходитись 200 грамами хліба. В списки не включалися кустарі, що отримували окрему допомогу з держу.

Найвищою складним у продовольчому відношенні вийшов травень 1933 року. Кам'янчани не отримували хліба по багато днів. Збільшилися черги. Додатково ж денна норма була знижена до 100 грамів

через зменшення нарядів на хліб. Найбільші продовольчі труднощі пережили студенти. Системного характеру набрала невидача їм хлібних пайків. Через постійні недоїдання та антисанітарію виникла епідемія черевного тифу та дизентерії.

Отже, наведені факти переконливо свідчать, що голод 1932-1933 років торкнувся і прикордонної Кам'янеччини, більш болісно вдарив по сільському населенню, людей похилого віку та дітях, серед яких голодна смерть стала масовою. Порівняно непогано переносили ці важкі часи в місті Кам'янці-Подільському. Причини голоду в регіоні були такими ж, як і по всій Україні.

Джерела та література

1. Солюс О.Д. Історія України. — К.: "Академія" 1999. — С.344-348.
2. Гринько Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. — К.: Генеза, 1996. — С.181-184.
3. Завальнюк О.М. Хлібозаготівлі і голод 1932-1933 рр. на Хмельниччині // голод 1932-1933 рр. на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки: матеріали

- республіканської науково-практичної конференції 20 жовтня 1993 року. — Хмельницький, 1993 р., — С.5.
4. Історія України / За ред. В.А.Смолія — К., Альтернатива, 1997. — С.285-288.
5. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор — К.: Либідь, 1993. — С.173-174.
6. Спогади очевидців.

Ольга Подра,

студ. гр. МЕВ-03-2 гуманітарно-педагогічного факультету
Хмельницького державного університету

ГОЛОДОМОР НА КРАСИЛІВЩИНІ

До липня 1931 року в більшості сіл, які входили до Краси́лівського району, були створені колгоспи, які були дуже слабкими, оскільки існувала погана матеріальна база, не було сучасної техніки, мінеральних добрив, засобів захисту рослин, низька агротехнічна культура: все це не давало можливості досягти великої врожайності у землеробстві та збільшення продуктивності худоби у тваринництві. Виявляло тваринництво, як такого, в артілях ще не було.

В нашому районі урожай 1932 р., як свідчать статистичні дані, в більшості населених пунктів був непоганий, лише дещо нижчий, ніж у попередні роки. Але план заготівлі зерна того року раптово збільшили на 44 відсотки. Це означало, що село має залишитися без хліба. Пізніше цей план ще не раз збільшували в бік збільшення, особливо для одноосібників. З колгоспних та селянських комор вимітали зерно дрібнате, не залишаючи навіть на посів. Тієї мізерної кількості хліба, яка залишалася у селян, до жовтня 1933 року (якщо про це ще можна було говорити) не могло вистачити. Наступав голод. Спро-

би приховати якусь децидую зерно жорстоко каралися. В серпні 1932 р. в дію було введено ганебний закон, що передбачав смертну кару за "розкрадання соціалістичної власності". За пом'якшуючих обставин такі "антидержавні злочинці" каралися десятима роками таборів. Цей закон народ прозвав "закон про п'ять колосків". Згідно з іншим законом, партійні активісти одержали юридичне право конфіскації зерна в колгоспах. Для того, щоб не дати селянам кидати колгоспи у пошуках їжі, було введено систему внутрішніх паспортів. В листопаді Москва видала закон, що забороняв давати селянам колгоспне зерно, доки не буде виконано план державних заготівель. Дію цих законів відчували на собі чимало жителів Краси́лівського району. Про конкретне застосування цих законів стосовно мешканців Краси́лового йшлося у статті "Вирок пролетарського суду", надрукованій в антонінській газеті "Ударник" від 15 листопада 1932 р. У ній розповідалося про розправу із "злісними нездавачами хліба". До багатьох громадян району було застосовано закон "про п'ять колосків", у результаті вони теж

опинилися у таборах. Судили навіть дітей, яким виповнилося 12 років та престарілих селян.

На жаль, про цю страхітливую сторінку історії часів тоталітаризму стосовно нашого району збереглося дуже мало документів. Проте найбільше про голод можна дізнатися з розповідей людей, які жили в той час. Тому зараз хочу поділитися з вами одним трагічним випадком, який стався в роки голодомору в селі Гібки, що розкинулось на лівому березі річки Бужок, про нього згадує живий свідок тих подій Паша Андріївна Маркітан, якій на той час виповнилося дванадцять років. "Я добре пам'ятаю те страшне лихо, — каже вона. — Хоча на дворі буяла весна і було красиве все довкола, але світ здавався немилим. Дуже хотілося їсти. Голод не давав навіть заснути. Ми, діти, бігали до річки, рвали татарське зілля, витягували з нього серединки і їли, аби хоч якось вгамувати голод. Збирали вершки лободи, мама вдома їх пропарювала окропом, солила, заправляла часником. А ще рвали листя черешні, сушили його, терли і пекли млинці. Від коржів, спечених із луски проса та гречки, сильно різало в животі. Нашу сім'ю від голоду рятувала корова.

Та на жаль, у вирі наступної війни загинули всі документи місцевих органів влади, майже нічого не вдалося врятувати й з матеріалів районних виконавчих органів влади. Немає тепер також архівних даних першої половини 30-х рр. по лінії ЗАГСу. Збереглися лише партійні документи Антонінського райкому КП (б)У, в яких про голод фактично не згадується. Дослідникам вдалося відшукати всього кілька документальних свідчень про тяжке становище в селах нашого району. В одному з них говориться про "провокаційну роботу ворожих елементів" навколо випадків голодування окремих колгоспників та одноосібників, що призводить частину населення до "голодного психозу". В іншому документі вказувалося, що держава надала в 1933 р. допомогу насінням не тільки колгоспникам, а й одноосібникам району, в розмірі 600 центнерів. В той же час Антонінський район зобов'язали виділити майже таку саму кількість зерна для допомоги Брацлавському району.

А підвищені хлібопоставки виконувалися так неухильно, що вже в липні селяни району волали до влади: "Дайте хліба прожити до жнив. Одноосібнику живеться краще, ніж колгоспнику, хліб забрали, а ми зараз голодуємо, в разі не буде забезпечено хлібом, вилучіть з колгоспу". Тоді ж у селах району вилучили й фуражне зерно, що навесні

1933 р. привело до загострення становища з робочою худобою. Навіть у відділках Красилівського бурякорядгоспу, вказувалося в постанові райкому партії, коні були вкрай виснажені. А що вже казати про колгоспників та одноосібників. А сіяти ж все одно потрібно було. Тому 13 березня 1933 р. райком змушений був прийняти постанову про використання на легких польових роботах корів.

З розповідей старожилів району можна зробити висновок, що суцільного голоду в районі не було. Голодувала більшість населення, але основна маса жителів Красилівщини зуміла пережити ті тяжкі часи. Вмирили, в основному, найслабкіші (ті, хто хворів, старі люди, окремі діти). Щоправда, в деяких селах (Волиці Дубиській та ін.) були випадки, коли вмирили по кілька сімей на одній вулиці. Але з повною достовірністю встановити їх число, за відсутності документів, неможливо. Зі свідчень сучасників не завжди можна зрозуміти, від чого померли ті чи інші люди. В ряді випадків краєзнавці, створюючи історію свого села, включають до числа померлих від голоду всіх, хто покинув цей світ того року. Як би там не було, аналіз зібраних з різних джерел відомостей дає нам можливість висловити припущення, що в межах Красилівщини під час голодомору померло не менше 1600-2000 осіб. Це страшна цифра, хоч вона є значно меншою, ніж кількість померлих в південних та південно-східних районах тодішньої Вінницької області.

Красилівщину, в певній мірі, порятувало те, що вона знаходилася в прикордонній зоні. А влада ще не забула про "волинки", які її добряче налякали. Тому вона не бажала, щоб повторилося щось подібне. Не хотіла вона також, щоб інформація про становище в Україні проникала за кордон, що підривало б створюваний нею імідж Радянського Союзу. І, нарешті, їй не потрібна була дестабілізація становища на кордоні з ворожою Польщею. Напевно, саме тому з нашого регіону хліби викачували все-таки значно менше, ніж з інших місцевостей України. Дослідникам вдалося відшукати відомості, які свідчать, що в прикордонні райони держава навіть завозила деякі види продуктів. І все ж постраждало багато людей, яким голод надовго або й назавсім підірвав здоров'я, не кажучи вже про померлих.

Голодомор 33-го був справжнім геноцидом народу, спогади про нього, про те страшне лихоліття не можуть залишити байдужим нікого, не можуть стертися з пам'яті народу, не можуть бути окутані

власно мовчання. Ми не повинні забувати тих стра-
шних часів, адже забувши їх, втратимо власну гід-
ність, зречемося своїх предків, своєї Батьківщини,

заблукаємо, розсіємося серед інших народів і націо-
нальностей, ніколи вже не віднайдемо себе. А це —
найстрашніша кара, яку може отримати людина.

Джерела та література

1. О.Байдич Кризь плін віків... Історія Красилівщини.
— Хмельницький, 2002.
2. Ю.Д.Гжимайло Тривожать душу спогади. — Хмель-
ницький, 2002.

3. "Ударник" с.м.т. Антоніни 1932.15 лист.
4. Роберт Конквест. Жнива скорботи. — К.: "Либідь",
1993.

ВІКТОРІЯ КАРА,

студ. гр. Ф-22 Хмельницького інституту МАУП (Хмельницький)

СПОГАДИ ПРО ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ

У вирі сірих буднів життя, ми мало переймає-
мося застрашним днем, а коли він прийшов і трагіч-
ного участь вже вирішена, ми, у кращому випад-
ку, починаємо замислюватися, що ж послужило при-
чиною для цього, здавалося б зовсім не передбачу-
ваного явища чи події. І найчастіше приходимо до
висновку — фатум. Або ж традиційно, закриваємо
очі на усе, як це робилося 70 років тому. І ствер-
джуємо, що це лише чутки, вигадані нашими воро-
гами.

Проїшов час... Усе ніби увійшло в своє зако-
норядно — природне русло, і ми знову повертаємо-
ся до теми, що веде нас у майбутнє. Але для оче-
видців голоду 1932-1933 років, той жах залишив-
ся пам'яттю на все життя. Трагедія забрала у них не
лише рідних, друзів чи знайомих, а й частину їх
свого.

За різними джерелами, втрати України під час
голодомору становлять від 7 до 10 млн. осіб. За цими
показниками цифрами — знівечені людські життя, по-
ражені душі.

Однак для нас це лише дані. Зазвичай, почув-
шись, ми не усвідомлюємо всього трагізму ситуації.
Ми знаємо, що така-то подія відбулася такого-то
року. Та ніби це про щось говорить?

Основна проблема, яка стоїть перед кожним з
нас — це не втратити ту тонку ниточку, взаємопо-
в'язку наше покоління з минулим і майбутнім,
адже зв'язок між поколіннями, навіть тими, котрі
вийшли з цього світу, завжди існує. Лише за цієї
линії життя на землі матиме своє логічне продов-
ження. Зберегти і знати історію — означає не по-
теряти її пам'ятки у майбутньому.

А як ж роль при цьому відіграють спогади?
Спогади, чому? Спогади про голодомор 1932-
1933 років — це свідчення людей, що пам'ятають

минуле у деталях, що пам'ятають жахливі картини
помісячно, щоденно. Але їх залишається все менше
і-менше з кожним роком і наш обов'язок — збере-
гти їх для майбутніх поколінь.

Сьогодні ми можемо зустріти різні згадки про
те, як розпочався і проходив голод у кожному насе-
леному пункті нашої України. Зокрема, потрібно
відмітити, що в окремих селах чи містечках однієї
області чи навіть району наслідки мали свої особли-
вості. Комуś пощастило більше і трагедія не від-
чувалася на стільки гостро та проблематично, а для
інших-це було схоже на жахливий сон, що втілюва-
вся у реальність.

Гвоздиківій (дівоче прізвище Перчук) Олені
Полієвтовні, що народилася у 1926 році в селі Ле-
вківці Базаліївського району (зараз Волочиського
району) Хмельницької області у той час було лише
6 років, але шрам у душі і скорбота за близькими
залишилася назавжди: "малою я ще була і наймоло-
дшою серед сестер... Наш рід жив непогано. У нас
була і хата, і небагато землі, а в батька на подвір'ї
була ще й зернорізка... Нас і розкуркулили за те,
що ми таким промыслом займалися, працювали й
людям допомагали... Мій батько Полієвт не хотів
у колгосп іти, через це у нас все забрали... Нашу
сім'ю з хати вигнали. Моїх же сестер старших та
маминоного брата Разона чекало те саме. Ось так нашу
родину розкуркулили. А після цього вивезли усю
за село. Там всю одягу обідрали на нас, шукаючи
грошей, але не знайшовши, вивезли нас на вокзал,
посадили на товарняк і відправили в Сибір — з ви-
роком — назавжди. Наша сім'я й дядько Разон по-
трапили до Красноярська, а середущу сестру і її
чоловіка відправили в Іркутськ. Там ми жили при
горбочку в землянці з трьох стін... в так званому,
Шанхаї. Це було місце майже за містом, своєрідне

звалище сміття. Навіть ще й року не пройшло, як ми там жили, коли помер батько. Невдовзі після цього, чоловік старшої сестри — Євгеній Затворний... теж помер."

Ось така доля спіткала сім'ї Перчиків та Затворних і була вона не єдиною. Подібна ситуація склалася і в інших селах не лише Хмельниччини. Зокрема, у селі Боровиця Коростенського району Житомирської області, звідки родом Калита Степан Ігнатович 1913 року народження, який нині проживає у м. Хмельницькому. Він і розповів про голодомор 33-го у своєму рідному селі: "Держава наклала великі податки на людей у заготівлі і по збору хліба. До нас прислали офіцера Задорожнього, щоб слідкував за усім. Людей він розумів, тому і не дуже обтяжував та вимагав. Хоча, ті, котрі з ним ходили, а вони були з нашого села, такі собі активісти, з народу витрущували все. Приїжджали на конях по декілька чоловік і чинили самосуд. От і до нас приїхали 4-ро чи 5-ро. Почали кругом riskати. Знайшли і вилучили. А то знайдуть у людей жорна, то відразу заберуть чи поб'ють. А крім того, що хліб забирали, то й млини закривали. Спеціально, щоб люди вмирали... і розкуркулення було! Воно почалося у нас ще перед голодомором, в 29-му — 30-му рр.. Багато сімей із Боровиці виселили. Серед них, сім'ї Трохима та Миколи Пархомчуків. Чесні люди вони були. Їх хати на сільраду перейшли, а сім'ї вислали на Сибір. Та й наша сім'я постраждала. Мого батька теж розкуркулили і за-

брали в тюрму через його коні, а основне, що не здав 3-и пуди хліба. Сім'я велика — восьмеро дітей, і я самий старший. Їсти не було що. Я пішов у кузню робити помічником. А коваль договір уклав, щоб його годували 2-а рази на день, той я їв разом із ним. Так і вижив. А люди голодували. Зерна взагалі мало де роздобудеш. Хоча євреї мали хліб. Були такі спеціальні тростіни — місця для обміну, то там обмінювали золото на хліб. Я знайшов дома 5 золотих рублів, то й виміняв їх і мені дали 2-а пуди пшеничної муки разовки. А тим часом в нас в селі уже не просто поодинокі люди вмирали, а й цілими сім'ями. От як Чернецькі та Ющенки, де із 10-ти чоловік залишилося лише 2-є дітей. В Боровиці вмерло більше 50 чоловік, але це для нашого невеличкого села багато! Виживали лише ті, котрі мали корову чи вівці. Як я помню, під час голоду часто люди за мертвими не плакали, а лише говорили: "От тепер на один рот менше!"

Ось таке-то життя! Є в ньому і білі смуги, і чорні. Але безперечно, голодомор 32-33 років — найчорніша смуга серед усіх, що перетинали історію України; це трагедія, що спіткала країну через фатальні помилки радянського керівництва. І тому ми, уже в наш час, повинні вкласти свою часточку в те, щоб наша держава розвивалася як єдина система, відстоювати нашу незалежність, не допустити повторення подібних лихоліть у майбутньому, а це неможливо, якщо ми не будемо знати хто ми і чийх батьків діти!

Джерела та література

1. Антонович М. Щоб ніколи не повторилось (до 65-річчя голодомору в Україні) // Урядовий кур'єр. — 1998. — 27 черв. — С.37-65.
2. Васильєв В., Віола Л. Колективізація і селянський опір на Україні (листопад 1929- березень 1930 рр.) — В.: Логос, 1997. — 536 с.
3. Ващук І., Веселова А. До скорботної пам'яті. Голодомор 1932-1933 рр. // Українське слово. — 1998. — 24 вересня.
4. Гальчак С. "Білі плями" скорботи (причини голодомору 1932-1933 та голоду 1946-1947 років на Поділлі) // Вінниця, 1999. — С.3-24.
5. Маркова С. Хлібозаготівлі і голод 1932-1933 рр. на Поділлі. // Українська історична наука на порозі ХХІ століття. Міжнародний Науковий Конгрес. — Чернівці: "Рута", 2001. — Т.1. — С.293-297.
6. Маркова С. Подільське село у злидні 1932-1933 рр. // Матеріали X Подільської історично-краєзнавчої конференції. — Кам'янець-Подільський, 2000. — С.440-449.

ТЕТЯНА ОНІПКО,
к.і.н., доцент Полтавського університету споживчої кооперації України (Полтава)

БЛАГОДІЙНА ДОПОМОГА СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ УКРАЇНИ ДІТЯМ У ПЕРІОД ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РР.

Ні для кого не секрет, що до голодомору 1932-1933 рр. призвела антигуманна спрямованість сталінської суцільної колективізації. Ця національна

трагедія забрала життя мільйонів українців, зокрема дітей. Сьогодні, з відстані 70-річної давнини, наша увага звернена на з'ясування місця та ролі спо-

ниці кооперативу України в контексті благодійної діяльності дітей з боку громадських організацій. Скориставшись документарними та архівними матеріалами, у даній статті зроблена спроба узагальнити внесок діяльності кооперативу щодо організації шефства над найбільш незахищеною верствою — голодуючими дітьми.

У 1928 р. держава запровадила продуктові картки, так як відчувалися перебої із забезпеченням продуктивним харчуванням. Одночасно споживча кооперативна організація отримала доручення взяти на себе розподільчі функції. У містах були створені розподільні пункти закритого типу для привілейованих груп населення, зокрема державних службовців, а також спеціальні робітничі закриті кооперативи (ЗРК). Ситуація ж із забезпеченням дітей із поглибленням сфери колективізації все більше ускладнювалась.

Перші серйозні прояви недоїдання та голоду серед дітей дали про себе знати в кінці 1928- на початку 1929 рр. Пояснюючи подібні явища попереднім неврожаєм, уряд УСРР був змушений у січні 1929 р. видати розпорядження про надання допомоги дітям у районах, які найбільше постраждали. До надання безкоштовної допомоги голодуючим дітям залучали і споживчу кооперативну організацію.

У період наростання продовольчої кризи споживча кооперативна організація намагалася підтвердити своє основне призначення — забезпечення найбільш незахищеної версти населення, перш за все дітей. Кооперативи виділяли дітям продукти харчування, одяг, взуття, гроші, паливо. Вони також оплачували роботу працівників дитячих будинків, здійснювали безкоштовні перевезення товарів, асигнували кошти на отримання та розширення дитячих установ тощо. Важливою справою стала організація продуктивних пайків дітям півдня України. Вартість одного пайка за розцінками 1929 р. становила 2 крб. 42 коп. [1].

Як свідчать архівні документи, одним із джерел допомоги голодуючим дітям були угоди між кооперативними організаціями та дитячими закладами. Завідуючим дитячих установ постійно доводилося звертатися до кооперативних організацій за допомогою. Так, зокрема, завідувача Софійської дитячої колонії №1 м. Запоріжжя у березні 1931 р. направила листа до Вукоопспілки з проханням надіслати 140 вихованців колонії продуктами харчування, одягом та білизною [2]. Місцева кооперативна організація цього зробити не могла, оскільки вона не мала господарських фондів. Тож допомога Вукоопспілки у даному випадку була край дієвою і не забарилась.

Споживча кооперативна організація постійно зазнавала критики з боку партійних та державних органів за не своєчасне постачання товарів, а також їх неправильний розподіл серед дітей. Часто вади в роботі споживспілок були результатом адміністративного втручання з боку влади. Так, у квітні 1931 р. склалась кризова ситуація із харчуванням дітей Верхньодніпровського дитячого містечка. Споживчу кооперативну організацію звинуватили у тому, що вона виділяє дітям лише манну крупу (щоденно на 450 дітей 11 кг 700 г), зовсім не надсилає рибу та м'ясо.

Після ретельної перевірки стану справ, яку провели представники РНК УСРР, Наркомату освіти та Вукоопспілки, було встановлено, що директиви центральних органів нерідко суперечили одна одній. З одного боку, споживча кооперативна організація мала постачати дитяче містечко продуктами, а з іншого, директиви уряду категорично під судову відповідальність забороняли їй витратити ці продукти. Лише узгодивши ці непорозуміння, Вукоопспілка спільно з Наркоматом освіти в травні 1931 р. направила дитячому містечку Верхньодніпровського району продукти харчування за такою місячною нормою на одну дитину: крупи — 800 г, рибопродуктів — 300 г, цукру — 400 г, маргарину — 700 г, а також господарського мила — 400 г. Дещо пізніше додатково було надіслано на 600 дітей по 1 кг м'яса, 2 яйця, 200 г масла, одяг, взуття, паливо [3].

Проте можливості споживчої кооперативної організації часто були вичерпані. Іноді кооператори не могли виконати взятих зобов'язань через відсутність поставок із колгоспів. Так, 27 вересня 1931 р. була підписана угода між Златопільською споживчою спілкою на Київщині і школами округу про забезпечення дітей продовольством, зокрема хлібом з розрахунку 100 г на день на одного учня. Так, 15 березня 1932 р. споживспілка була змушена розірвати цю угоду, оскільки весь хліб, закуплений Златопільською кооперативною для громадського харчування, передали згідно з розпорядженням державних органів влади в хлібозаготівлю [4].

Протягом 1932 р., з наростанням голоду в Україні, споживчу кооперативну організацію все частіше залучали до продовольчого постачання районів, що перебували в найбільш тяжкому стані. Рішенням РНК УСРР від 1 червня 1932 р. Вукоопспілка спільно з Наркоматом постачання мала виділити дітям зі своїх резервів 100 тис. банок консервів, 50 т. круп та 50 т. кондитерських виробів. Зокрема, у Дніпропетровську область направили 11 тис. 400 банок консервів, 9,1 круп т., 9,1 т. кондитерських виробів.

бів; в Одеську область — 11 тис. 400 консервів, 9,1 т. круп, 9,1 т. кондитерських виробів; у Київську область — 29 тис. 400 банок консервів, 11 т. круп, 11 т. кондитерських виробів; у Вінницьку область — 18 тис. 200 банок консервів, 7,5 т. круп, 7,5 т. кондитерських виробів; у Харківську область — 18 тис. 200 банок консервів, 7,5 т. круп, 7,5 т. кондитерських виробів [5].

Парадоксально, але саме в цей період розпочалися масові "чистки" серед кооператорів, пошуки "шкідників" у споживчих товариствах та спілках. Як не дивно, але саме тих керівників кооперації, які намагалися рятувати людей, перш за все, дітей від голоду, чекали репресивні заходи. Дорікаючи споживчій кооперації за відсутність достатньої перевірки кадрів, які нібито винні в продовольчих труднощах, у тому числі в дитячій безпритульності, протягом 1933 р. з її апарату "вичистили" понад 6 тис. спеціалістів [6].

Не раз звучали необ'єктивні оцінки щодо діяльності кооперації. Так, у висновку Наркомосу УСРР від 1 грудня 1932 р. "Щодо поширення безпритульності та епідемій в Україні на ґрунті голоду" було записано, що "... Вукоопспілка майже нічого не зробила в справі боротьби з дитячою безпритульністю" [7]. Такий висновок суттєво йшов врозріз із тим, що фактично робила Вукоопспілка та її місцеві спілки для порятунку голодуючих дітей.

Узимку 1932 р.-1933 рр. у зв'язку з масовим голодом спостерігалось різке скорочення відвідувань дітьми занять у школі, тяжкі захворювання на ґрунті голоду зі смертельними випадками. Споживча кооперація почала відкривати харчовальні пункти, розширювати мережу дитячих ясел та інтернатів. Особливо ця робота активізувалася під час весняної кампанії 1933 р. Так, зокрема, у Дніпропетровській області в лютому 1933 р. продовольчою допомогою було охоплено з боку споживчої кооперації 50 тис. дітей дошкільного віку, що становило 20% від загальної кількості голодуючих дітей цього віку — 250 тис. Дітей шкільного віку шефська допомога кооперації охопила на 11% (це приблизно 50 тис. чоловік). При цьому діти отримували від споживчих товариств та спілок цукор, рослинні жири, крупи тощо [8].

Весною 1933 р., в умовах масового голоду, збільшилась дитяча безпритульність. Мережа дитячих будинків збільшувалась із кожним днем. Діти перебували в дитячих закладах в стані крайнього виснаження. Більшість із них хворіла шлунково-кишковими захворюваннями у зв'язку з ослабленим

харчуванням. Тому споживча кооперація активізувала надання дітям медичної допомоги. Створювались оздоровчі майданчики з харчуванням, стаціонарні лікарні, яким кооперація надавала одяг, продукти харчування, медикаменти. Так, у квітні 1933 р. з ресурсів Київської облспоживспілки було направлено дітям 2 вагони журавлини як протицинговий засіб [9].

Пік голодомору припав на квітень — червень 1933 р. Дитяча смертність була дуже високою, особливо малюків у віці до 1 місяця. Зокрема, показник дитячої смертності у віці до 1 місяця в травні 1933 р. на Харківщині становив 30% [10]. Рятуючи дітей від голодної смерті, батьки були змушені їх підкидати. Хвиля підкинутих дітей змусила споживчу кооперацію ще більше звернути увагу на дану проблему. Члени кооперації брали підкинутих дітей у свої сім'ї, рятуючи їх від голоду та смерті. У той же час споживча кооперація розширила матеріальну допомогу дитячим будинкам для малюків.

Друга важлива проблема, яка потребувала вирішення, це доля безпритульних дітей, зокрема, сиріт та напівсиріт. Лише у Вінницькій області на початку травня 1933 р. нараховувалось за неповними даними 1 тис. 338 осіб голодуючих безпритульних дітей віком до 4 років та 3 тис. 500 осіб від 4 років і вище. Тому споживча кооперація була залучена у цей час до створення 4 нових та забезпечення вже існуючих дитячих притулків [11]. Окрім цього, споживчі товариства та спілки, намагаючись призупинити міграції голодуючих підлітків, організували допомогу безпритульним. З цієї метою були створені сільські дитячі приймальні пункти, розширювалось харчування в міських школах.

6 травня 1933 р. вийшла постанова ЦК КП(б)У "Про боротьбу з дитячою безпритульністю". Уряд республіки, намагаючись стримати приток безпритульних дітей до великих міст, залучав до цієї роботи всі громадські організації, включаючи кооперацію. На великих вузлових залізничних станціях робітничі кооперативи відкривали з метою ізоляції хворих безпритульних дітей невеличкі стаціонари — приймальники на 5-8 ліжок.

Великий приток сиріт та безпритульних голодуючих дітей до Харкова та в районні центри Харківщини змусив владу розширити мережу дитячих будинків. На 30 травня 1933 р. в них нараховувалось 24 тис. 475 дітей. Контингент підлітків, який потребував матеріальної та медичної допомоги, весь час збільшувався. І, звичайно, кооперація Харківщини не залишилась осторонь [12].

Указом ЦК КП (6) У "Про надання продовольчої допомоги безпритульним дітям" (від 1 червня 1933 р.) підкреслювалось, що найбільш загрозливим є становище дітей дошкільного віку. Особлива увага приділялась посиленню продовольчої допомоги дітям через пункти харчування, дитячі гасіталі, лікарні та дитячі будинки. Враховуючи фінансові труднощі споживчої кооперації, РНК УСРР у червні 1933 р. виділив 1 млн. крб. на закупівлю кооператорами в межах країни і за кордоном продуктів харчування для дітей. На допомогу дітям шкільного віку було виділено 205 тис. крб., дошкільного віку — 50 тис. крб., госпіталізованих — 250 тис. крб., на устаткування ліжок

у лікарнях — 50 тис. крб. і на харчування безпритульних — близько 300 тис. крб. Реалізація закуплених продуктів харчування була здійснена через споживчу кооперацію та місцеві органи освіти [13].

Отже, споживча кооперація України зробила відчутний внесок у вирішення продовольчих труднощів у період голодомору 1932-1933 рр., зробила немало для врятування населення, зокрема дітей від голодної смерті. Переконані, що висвітлення досвіду благодійної допомоги вітчизняних кооператорів буде слугувати яскравим прикладом для сучасних спеціалістів системи споживчої кооперації та підприємців, кому небайдужа доля української нації, в першу чергу, підростаючого покоління.

Джерела та література

1. Колективізація і голод на Україні 1929-1933 рр. Упоряд.: Г.М.Михайличенко, Е.П.Шаталіна; Від. ред. С.В.Культницький. — К., 1992. — С.38.
2. Там само. — С.309.
3. Там само. — С.330, 656.
4. Там само. — С.440.
5. Там само. — С.473.
6. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х-30-х років: соціальний портрет та історична доля. — К., 1992. — С.151; Споживча кооперація України: іст. та соц. — екон. аспекти. Збірник наукових статей. — К., 1996. — С.69-76.
7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. — Ф. 166. — Оп. 10. — Спр. 426. — Арк. 38; — Ф.296. — Оп. 2. — Спр. 454. — Арк. 23-24.
8. Голод 1932-1933 рр. на Україні: очима істориків, мовою документів /Кер. кол. упоряд. Р.Я.Піріг/. — К., 1990. — С.397-398.
9. Там само. — С.498.
10. Колективізація і голод на Україні 1929-1933 рр. ... — С.621.
11. Голод 1932-1933 рр. на Україні ... — С.511.
12. Там само. — С.518.
13. Там само. — С.529.

ВІКТОРІЯ МАЗУР,
студ. гр. Ф-21 Хмельницького інституту МАУП (Хмельницький)

ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬНА ПОЛІТИКА І ГОЛОД 1932-1933 РОКІВ НА ПОДІЛЛІ

У 27 районах Вінниччини 30-х рр., які нині становлять більшу частину території Хмельницької області, хлібозаготівельна політика привела вже у 1932-му до втрати селом значної частини необхідних харчових ресурсів [1].

Для виконання нереальних планів практикувалися тотальні обшуки селянських дворів. По суті, відбувалася конфіскація прихованих хліборобами продовольчих запасів.

У лютому 1932 р. колгоспи, поступившись зерном, віддали хліб по плану, втративши при цьому майже всі сівні фонди. Більшість одноосібників розорилися, не вистало розрахуватись зі своїми членами, чим підштовхували їх до масових виходів.

Найбільше масовими вони були у тих господарствах, де виробники отримали найменшу платню або

зовсім не отримали її. Протестуючи проти такої несправедливості, вони відмовлялися виходити на роботу, як це траплялось, наприклад, в Проскурівському районі. Тут довелося наймати одноосібників, щоб годували колгоспних коней.

Наприклад, у Гридівському районі рівень колективізації у цей час знизився на 21,1%, Славутському — 9,7%, Полонському — 4,3% [2].

Продрозкладка сильно підірвала і фуражні фонди. Обстеження, проведене у лютому 1932 р., наприклад, у Затонському районі показало, що у зв'язку з цим "догляд за кіньми по колгоспу дуже кепський, й тому до весняної посівної кампанії будемо мати незадовільну тяглову силу".

Сівба проходила в складних умовах. Голодні люди не хотіли йти на дармову працю. Процвітала апатія, безвідповідальність, у колгоспах масово по-

рушувалася трудова дисципліна. Через небувалий падіж коней до праці вимушено залучали корів. Погано працювала техніка. Гостро не вистачало насіння. Значної шкоди завдали крадіжки. 20 квітня 1932 р. начальник особливого відділення І кав. корпусу і Проскурівського відділу ДПУ вказував, що в с. Мажилівка під час сівби колгоспники закопували частину зерна, а після роботи забирали його додому. В с. Педоси колгоспники-сіячі економили по 45-50 кг посівматеріалу на 1 га площі [3].

Уповноважені райпарткомів доповідали, що деякі селяни (одноосібники — авт.) не мають охоти якісно обробляти землю, мотивуючи це тим, "що на майбутній рік вона їм не попаде" [4]. Хлібороби були у розпачі через відсутність харчів: "В поле виходити не потрібно, хліб позабирали, нам доводиться з голоду здихати, нехай роблять ті, що позабирали хліб. На Проскурівщині одноосібники відмовлялися сіяти через відсутність зерна". Лише в одному Дунаєвецькому районі недосів складав понад 1500 га, що, однак, не було враховано при складанні нового хлібозаготівельного плану.

Голодували і міські жителі. За повідомленнями з Кам'янця-Подільського, після зняття службовців із державного постачання вони голодують, а діти помирають.

З приходом літа голод почав відступати, хоч в деяких районах продовжували виявляти опухлих. Знесилене село рятувалося городиною, й фруктами. Частина колгоспників дістала аванси хлібом в рахунок вироблених трудоднів. Проте до цього часу не дожили тисячі подільських хліборобів.

На зерновому балансі негативно позначилися і невеликі втрати врожаю. Це неминуче позначилось на хлібозаготівлях. Причини невиконання планів керівництво, наприклад, Шепетівського району бачило у відсутності справжньої більшовицької боротьби за хліб, за темпи, через недостатній більшовицький натиск на глитаїв, до яких зараховували і середняків, незадовільне розгортання масово-політичної роботи, опортуністичну бездіяльність на місцях тощо. Такою була позиція практично всіх райпарткомів і райвиконкомів.

Щоб зекономити зерно на громадському харчуванні в колгоспах, Укрколгоспцентр 22 серпня видав постанову, за якою печений хліб у колгоспах видавався лише трактористам.

У результаті тиску, застосування репресій, примусового вилучення зерна на середину жовтня два райони — Ляховецький і Городецький — виконали план по одноосібному сектору (залишалися колгос-

пи), чотири — Михампільський, Орининський, Шепетівський і Юринський мали в активі 67-70% до завдання, але більшість районів не справилися і на половину, а Полонський засипав лише п'яту частину [5].

У другій половині жовтня насилья на селі зросло. В окремих населених пунктах конфісковане зерно сягало на півтора планового завдання. Анонімний автор із с. Зінькова повідомляв: "с/рада забирає весь хліб, не лишаючи навіть на посів, забирають насіння до зерна. Чим будемо сіяти — бригада каже, що це не їх діло; коли їм кажуть, що це незаконно, то вони відповідають, що вони самі закони та влада. Забирають мішанину, сіно, ярину, й селяни випродують або нищать скотину... Наш селянин не боїться праці... але нас хочуть голодом примусити йти в колгосп, в колгоспі рядові колгоспники голодують... Свавілля панує. У нас буде те, що було по других районах. Себто голод і смерть від голоду". Неабиякого значення надавалось покаранню керівників колгоспів. Так, голову відстаючого колгоспу с. Адамівка було виключено з партії і притягнуто до судової відповідальності за те, що посмів видати голодуючим натуральний аванс зерном по 3 кг 400 г кожному і за втрати на жнивах [6].

Десятки сіл та колгоспів, як "саботажників" хлібозаготівель, з подання місцевих органів влади, попали на "чорні дошки", опинилися в блокаді. З сільських і колгоспних крамниць товар забирали. Виїхати за межі населеного пункту за покупками було неможливо.

Активно працювали виїзні судові сесії, розглядаючи справи пасивних хліборобів, нездатників. Серед них було чимало таких, які нещодавно повернулися з місць висилки після розкуркулення 1930-1931 рр. За останніх 5 місяців 1932 р. в одному лише Затонському районі до різних строків позбавлення волі було засуджено 183 селянина. У Волочиському районі кількість засуджених наприкінці того ж року складала 922, що на 516 більше, ніж торік.

З кінця грудня на Хмельниччині розпочалася додаткова заготівля хліба, яка привела до втрати більшістю господарств хлібних запасів. А наприкінці січня 1933 р. ті ж активісти розпочали формування насінневого фонду, в ході якого зерно одноосібників насильно звозилося до сільських гамазів.

Проведена державними і партійними органами конфіскація хліба викликала голод. У лютому-бере-

зні 1933 р. він, за офіційними даними, охопив 20 із 71 району Вінниччини. В середині квітня мова вже йшла про 37, у т. ч. 20 важких. Однак чимало районів, де становище було критичним, до статистики не попали. Це стосувалося і Теофіпольського, в якому на початку березня голодували колгоспники не менш як у 20 селах.

У квітні-травні Деражнянський, Грицівський, Меджибізький, Полонський і Летичівський райони були занесені до групи, де "продтруднощі" були у незначної кількості господарств. Ряд інших — Проскурівський, Славутський, Новоушицький, Кам'янець-Подільський згадувались у зведенні як більш-менш благополучні, хоч і їм потрібна була допомога. Окремо характеризувалася прикордонна місцевість господарств, де проживали 755 осіб, що відносилися до 21 сільради [7].

В Славутському — голодували 117 сімей в 4-х селах; в Новоушинському — 11 сіл; Кам'янці-Подільському — 170 осіб із 11 сіл. На фоні високої смертності (1-2 тис. офіційних фактів на район), 80 випадків людодійства і труподійства. Є випадки опухання, захворювання, особливо в дітей [8].

Із опублікованих нещодавно спогадів про голодомор 1932-1933 рр. відомо, що він охопив 29 районів сучасної території області.

У 1932-1933 рр. в економіці країни склалося неймовірно тяжке становище. Форсування темпів індустріалізації, ігнорування принципу матеріальної заінтересованості як у місті, так і на селі, суцільна дезорганізація виробництва в результаті марних намагань побудувати народногосподарську систему без товарногрошових відносин — усе це поставило країну перед економічною катастрофою.

Джерела та література

1. Григорчук П. Розкуркулювання селянства в період насильницької колективізації сільського господарства. — Вінниця, 1992. — 18 с.;
2. Гримак Л., Грозан Л. Голод 1932-1933 років у с.Шуриці Ізяславського району // Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки. Матеріали республіканської конференції. 20 жовтня 1993 р. — Хмельницький, 1993. — С.74-76.
3. Гусар В. І мученицькою була їх смерть // Подільські вісті. 1993. — 12 серп.
4. Данілов І. Голодомор 1933 року: ідеологічна закономірність та економічні передумови // Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки. Матеріали республіканської науково-практичної конференції. 20 жовтня 1993 р. — Хмельницький, 1993. — С.34-37.
5. Жезицький В. Репресивна політика на Поділлі в 20-х першій половині 30-х рр. — К.: Рідний край, 1997. — 95с.
6. Міщенко О. Безкровна війна: Книга свідчень. — К.: Молодь, 1991. — 176 с.
7. Теклюк В. Спогади про голодомор 1932-1933 рр. / Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки. Матеріали республіканської науково-практичної конференції. 20 жовтня 1993. — С.61-63.
8. Там само. — С.62.

НАТАЛІЯ КОКОШКО,

старший науковий співробітник відділу новітньої історії
Хмельницького обласного краєзнавчого музею (Хмельницький)

"ГОЛОД 1932-1933 РОКІВ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ" В ЕКСПОЗИЦІЇ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Масово-просвітницька робота музеїв сьогодні відіграє велику роль в освіті і вихованні молоді. Розуміючи, що молодь — наше майбутнє, співробітники ХОКМ приділяють цій роботі дуже велике значення, намагаються сформувати у молодого покоління національну свідомість, любов до рідної землі, її народу, забезпечити духовну єдність та спадкоємність поколінь, сформувати почуття причетності до долі Батьківщини.

У 1998 році в музеї була відкрита стаціонарна виставка "Лихоліття ХХ століття". Багато подій, які ще недавно були "закритою" темою, представ-

лені на виставці. Одна з таких тем і "Голод 1932-1933 років".

Важливим елементом змісту масово-просвітницької роботи музеїв є сукупність інформації, яка міститься в музейному предметі (експонаті) і яку треба донести до відвідувача музею. І розповідь ведеться мовою музейних експонатів. Саме наявність унікального музейного матеріалу робить цю виставку цікавою і змістовною.

В експозиції представлені розбиті жорна, що знайдені в селі Пилява Старосинявського району, і стаття з газети, де ми читаємо свідчення Олексан-

дра Кучера: люди голодували і, звісно, якщо мали трохи зерна, хотіли його змолоти на млині. Кожен бажачий це зробити повинен був взяти довідку у сільраді. Зразу з'являлися "активісти", відбирали зерно, а крім того ще й жорна, які потім розбивали.

Цікавість викликає листівка "Як Москва "рятує" Україну", надрукована в Західній Україні українським революційним комітетом про становище на Україні.

Хоча ми звикли говорити про голод 1932-1933 років, хронологія голоду дуже складна. Повідомлення про першу загрозу голоду зустрічається вже в грудні 1931 року, і все ж таки насильницькими методами починається розповсюдження облігацій насінної позики. В експозиції — одна з таких облігацій Кам'янець-Подільського району.

В експозиції знаходиться книга "33-й: ГОЛОД". Цю книгу-меморіал до друку підготувало подружжя — письменник, наш земляк Володимир Маняк і журналістка Лідія Коваленко-Маняк. За цю роботу вони удостоєні звання лауреатів Державної премії України імені Тараса Григоровича Шевченка, на жаль, помертвості — обоє загинули в автомобільній катастрофі.

Екскурсовод працює з відвідувачами, читаючи свідчення тих, хто безпосередньо пережив ту страшну годину. Із свідчень Пантелеймона Василювського (село Пахутинці Волочеського району) стає зрозумілим, чому точну цифру померлих від голоду, на жаль, встановити неможливо. Його батько працював фельдшером і йому заборонялося писати "помер від голоду", а зобов'язували писати про вигадані причини смерті.

Яка була ситуація в селах Поділля добре видно із споминів Федора Бортняка з села Свіршківці Чемеровецького району. Він сам молодим хлопцем був свідком тих подій і розповідає, що у 1932 році план хлібозаготівлі було виконано, але хліба в селі не лишилося зовсім. І розпочинається голод, з півтори тисячі мешканців села помирає триста сімдесят чоловік.

Очевидці з села Щурівці Ізяславського району Антоніна Радкевич і Надія Музика розповідають, що в цьому селі проживало десь 8-9 тисяч чоловік, в основному великі родини по 6-8 чоловік. Події 1932-1933 років були страшними. Хоча врожай був низьким, але харчів вистачило б. Проте, держава конфіскувала майже все зерно, члени хлібозаготів-

ельного загону нищили в кожній хаті, питали, чи члени колгоспу, чи виплачений податок. Якщо ні — то забирали все їстівне з хати: борошно, картоплю, крупу, іноді коней, корів, речі: подушки, рядна, навіть розвалювали хати. (З книги "Голод 1932-1933 років на Хмельниччині: причини, наслідки, уроки (матеріали республіканської науково-практичної конференції) 20 жовтня 1993 року", Хмельницький, 1993).

В експозиції ще одна книга "Чорна дошка" України, автори якої Слободянюк П.Я. — кандидат історичних наук, директор Державного архіву Хмельницької області і Телячий Ю.В. — кандидат історичних наук, викладач Хмельницького гуманітарно-педагогічного інституту. У вступній частині читаємо: "У травні 1932 р. у Вінницькій області, за неповними офіційними даними, лютий голод охопив 400 населених пунктів, де голодувало 13852 душі. А в травні 1933 року голодомором було охоплено 38 районів, 431 сільрада, 26859 господарств, 129903 чоловік. Голод панував в окремих господарствах та сім'ях одноосібників у Деражнянському, Меджибізькому, Грицівському, Полонському, Летичівському, Старокостянтинівському районах. У травні 1933 р. навіть у прикордонних районах, де були певні пільги і послаблення хлібозаготівель, зокрема у Проскурівському, голодувало населення 21 сільради з 57, Новоушицькому — 11, Кам'янець-Подільському — 4 сільради."

28 листопада 2002 року Верховною Радою України була прийнята Постанова "Про 70-ті роковини голодомору в Україні". 23 листопада оголошено Днем пам'яті жертв голодомору 1932-1933 років.

До цього дня співробітники Хмельницького обласного краєзнавчого музею підготували пересувну виставку "Україна 1932-1933".

Пересувні виставки — це одна з перспективних форм роботи, яка себе виправдовує: ми не чекаємо свого відвідувача, ми самі йдемо до нього, адже пересувна виставка експонується на підприємствах і в учбових закладах.

Виставка розрахована на відвідувачів різних за віком, але найбільшу увагу ми приділяємо молоді.

Без правди дуже важко жити, а ще важче будувати незалежну державу. Це, власне, і є ідеєю цієї виставки. І, якою б важкою не була ця правда, ми мусимо її знати, пам'ятати і донести до молодого покоління, за яким майбутнє.

Міжрегіональна Академія управління персоналом
Хмельницький інститут
імені Митрополита Київського і всієї України,
Предстоятеля Української Православної Церкви Блаженнішого Володимира

ТРАГІЧНІ ПОДІЇ 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ
ТОТАЛІТАРНОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ
(у зв'язку із 70-ми роковинами ГОЛОДОМОРУ В УКРАЇНІ)

Матеріали науково-практичної конференції
Хмельницький, листопад 2003 р.

Випуск 1

Здано в набір _____. 2003. Підписано до друку _____. 2003.
Формат 60×84¹/₈. Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Зам. №75. Наклад _____. Умовн. друк. арк. 12,6.
Друк ПП Мошак М.І.,
вул. П'ятницька, 9а, тел. (03849) 2-20-79,
тел./факс: (03849) 2-72-01.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ

імені Митрополита Київського
і всієї України, Предстоятеля
Української Православної Церкви
Блаженнішого Володимира

